sv. 4.

Sarajevo, oktobar—decembar. **1899.** Сарајево, октобар—децембар.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Dukljanska kraljevina.

Piše

dr. F. M.

TREĆI DIO.

Duklja do smrti Bodinove i na izmaku slavne dobe (1080.—1119.).

Prevrati u bizantinskoj državi i držanje Duklje spram tih dogagjaja.

Koje dvije godine iza onoga rata, gdje je Nikifor Bryennij prisilio Dukljane, da se povuku sa teritorija dračke teme, bukne silni prevrat u bizantinskomu carstvu (1077.). — Ponajprije se digne protiv Mihajla VII. zapovjednik vojske u Aziji, Nikifor Votoniat, te stane kretati protiv Carigrada. Gotovo u isto vrijeme podigne se i zapovjednik balkanskih četa, poznati nam Nikifor Bryennij. Obadva se proglase carevima i oba se otputiše sa svojim vojskama protiv Carigrada, da ga zauzmu. — U ovoj stisci odreče se nesposobni Mihajl VII. krune i povuče se u manastir[1]). — Sada preostaše još dva Nikifora takmeć se za krunu. Nikifor Votoniat pokuša najprije kompromis sa Bryennijem; no kad ga ovaj odbi, pošalje protiv njega mladoga, ali izvrsnoga vojvodu, imenom Aleksija, iz odlične porodice Komnena. Bryennij bude potučen i zarobljen, te za kazan oslijepljen. — Ana Komnenka, kći Aleksijeva, koja je opisala život i djela svog oca u knjizi, koju je sama nazvala „Aleksijadom", brani svoga oca, da on nije krivac ove okrutne kazni. No uzme li se na oko, da je Aleksij već sada snovao, kako bi zasio na ono mjesto, kamo je njegovom zaslugom zasjeo Votonijat; pa uzme li se, da je bio Nikifor Bryennij sa svojih vojvodskih vrlina, ako ne bolji, a to sigurno premac Aleksija, pa

[1]) Zapadni pisci skoro jednoglasno tvrde, da je pobjegao u Italiju k svome rogjaku Robertu Guiskardu, koji da je onda poduzeo rat samo za to, da Mihajla opet uspostavi.

onda još i značaj Aleksijev (o kom ćemo još koju kasnije spomenuti) — onda je teško ne posumnjati barem o manjoj ili većoj sukrivnji Aleksijevoj. Latini vele: Cui prodest ille fecit, a jesu li nam poznate osnove Aleksijeve, tad nam se čini, da je bio Bryennij opasniji Aleksiju, nego Votonijatu. — No bilo ovako ili onako, pobjeditelj Dukljana zanio se poput Ikara previsoko, pa pao opržonih krila.

Na mjesto Bryennija bude poslan za vojvodu u Drač neki Bazilakij, čovjek, koji se je svojim zaslugama do najviše časti popeo. Videći, kako svako, ko raspolaže kojom tisućom vojnika, pruža ruku za krunom, pokuša isto i on sam. Protiv njega bude izaslan opeta Aleksij Komnen. — I Bazilakij bude potučen kod Soluna, te se zatvori u grad, gdje ga njegovi izdaše i predadoše Aleksiju. Poput Bryennija budu i Bazilakiju oči iskopane[1]).

Poslije Bazilakija bude imenovan dračkim prefektom neki Georgij Monomakat. Sudeć po njegovom držanju bio je to čovjek neodlučan, nestalan i plašljiv, ne znajuć u onim prilikama što da radi, kamo da se krene, uz koju stranu da pristane. Očevidno ne bijaše dorastao da obnaša onu čast i vlast, koja mu je više srećom nego zaslugom u krilo pala. — U to vrijeme bio se je Aleksij podigao protiv cara Nikifora, a dračko vojvoda Monomakat ne znajući, uz koga da pristane, iščekivaše svršetak ovoga razdora. — No ovime se obim strankama zamjerio. Videći to stupi u dogovor sa Robertom Guiskardom; za veću sjegurnost, da osigura sebi pribježište, kupi velikim darovima i novcima naklonost dukljanskih vladara Mihajla i Bodina[2]).

Evo ovako su se u tri godine izmijenili u neposrednom susjedstvu Dukljo u dračkoj temi tri vojvode, od kojih dvojica posegnuše za krunom, a treći se ogriješio veleizdajom. Nema sumnje, da su od tih prevrata kakve takve koristi izvukli i dukljanski vladari. Ta njima je bio u prilog i svaki zaplet carevine čak u Aziji, a kamo li im ne bi bio ovaj u neposrednom susjedstvu.

Kad vidimo, kako su talasi nutarnjega burkanja na periferiji carstva, u Draču, već tolikom silom udarali, onda možemo sebi zamisliti, kako je istom moralo biti u nutarnjim stranama carstva, mislimo Balkan, odakle je bila sva vojska pobrana i upotrijebljena u gragjanskom ratu, dok su u susjedstvu vrebali divlji Kumani i Pečenezi na zgodan čas da pregju preko Dunava. Pa doista to se i dogodi, te oni prodru čak do Jedrene. Uza to provali

[1]) Sve ovo pripovijedaju gotovo jednako osim Ane Komnenke (knj. I.) još i Zonara, Scylices, Glycas i Nikifor Bryennij.

[2]) Ὁ δὲ Μονομαχάτος... τόν τε γὰρ Βοδῖνον καὶ τὸν Μιχαηλᾶν τοῦς ἐξάρχους τῶν Δαλματῶν διά τινων γραφῶν ἑαυτῷ ὑπεποιήσατο φίλους καὶ δωρεαῖς προκατείληφε τὰς γνώμας αὐτῶν. — Anna Comnena, knj. I, ap. Migne, Patrologia graeca, sv. CXXXI., str. 173.—176.

na površinu u ovim prilikama na sve strane nezadovoljstvo budi političko budi vjersko, kakovoga je već gdje bilo. — Tu se diže neki Leka, vjerom Pavličanin, pa se pridruži sa svojim istovjercima k Pečenezima; tu se digne i bugarski narod, ne bi li se iz ovoga općega meteža dočepao kakove koristi. No nadvladavši Nikiforov vojvoda Aleksij Bryennija i Bazilakija, dosta lasno protjera Pečeneze; a Bugare, koji su se bili digli onako od nevolje bez ikakve osnove, organizacije i vogje, potuče kao od šale.

Ovako bude eto opet postavljen mir u državi. Ali za to tim nije bila sva pogibao po cara otklonjena, nego bi reći da je istom počela. Doista čudan slučaj. Car Nikifor, koji je triumfirao nad oružjem, što su na nj dizali najvrsniji vojvode carstva, morade podleći ženskim intrigama na dvoru; a njegov vojvoda, koji ga je obranio od najpogibeljnijih suparnika, koji mu je podupro klimavo prijestolje, sam će ga s njega zbaciti.

Kakve su to bile spletke, o tom opširno pripovijeda Ana Komnenka i Nikifor Bryennij. Mi ih ovdje ne možemo ispripovijedati, jer takve potankosti ne idu u okvir ove rasprave. Ali spominjemo samo to, da Ana Komnenka i Nikifor Bryennij, koliko se muče da svoga rogjaka Aleksija prikažu kao nevinog jaganjca, toliko za sve okrivljuju neke dvorane i savjetnike Votonijatove imenom Borila i Germana. — Kako već samo ime podsjeća, bili su to Slaveni, a to svjedoči i Ana (βαρβάρων Σθαβογένων). Biće najvjerojatnije, da su bili Bugari, jer ih Ana na drugom mjestu naziva i „Skytima“, kojim imenom i prije i poslije Ane grčki pisci misle Bugare.

Ana Komnenka dakle pripovijeda, da su ova dva Bugarina, Boril i German, stali zaviditi Aleksiju, pa ga stali ocrnjivati pred carem, što da je tako daleko išlo, da je car napokon odlučio oslijepiti Aleksija i braću mu. Na ovaj postupak carev da je Aleksij u očaju tako se zanio, te se digao na cara. Koliko je istine u ovom prikazivanju činjenice, da je Aleksij srušio Votonijata, nije za to zadaća ispitivati u ovoj raspravi, no moramo istaknuti, da nam se je ovo pripovijedanje u prilog Aleksiju suviše pristrano prikazivalo. Ne namjeravamo da se namećemo za branitelje Borilu i Germanu, ali nam se čini, da nisu oni svemu krivi, a Aleksij ničemu. Treba samo da se sjetimo, kako je udes ove dvojice bio usko skopčan sa srećom Votonijatovom; valja znati, da su sa Votonijatom ova dvojica i rasla i padala, pa će nam biti odmah jasno, da su oni i te kako pazili, da se njihovom caru ništa ne dogodi i da ga čim dulje uzdrže na prijestolju. Radi toga su oni bez sumnje tim više pazili na one ljude, koji su bili caru opasni, čim su ovi bili sumnjiviji i moćniji. Ako je dakle car stao sumnjati najednom na Aleksija, u kojega je imao u najkritičnijim časovima toliko povjerenja, da mu je povjerio svukoliku svoju vojsku,

onda nema sumnje, da je Aleksij dao kakova takova povoda, da se je stalo na njega sumnjati. A da ta sumnja nije bila tek isprazna, dokazuje sam čin Aleksijev, radi koga su ga sumnjičili i koji je on u istinu izveo.

Ele, prouzročili sada tu bunu Aleksijevu protiv cara carevi savjetnici, Boril i German, ili Aleksij sâm, fakat je taj, da je Aleksij srušio Nikifora Votonijata, zatvorio ga u manastir, a sebe proglasio carem g. 1081. Ovako su se evo u pet godina iza dukljansko-bizantinskoga rata izmijenila na bizantinskom prijestolju tri cara, a preko cijeloga carstva, osobito pak na Balkanu, prohujile su silne i potresne bure.

Ovi nemiri u susjednom carstvu pružili su najmanje dva puta priliku dukljanskim gospodarima, da se na dva načina okoriste. Prvi put im se pružila k tomu zgoda god. 1077., kad se bio digao Nikifor Bryennij, da se zacari, a drugi put, kad je to isto bio pokušao Bazilakij. U tim prilikama bili su ovi vojvode sabrali svoje čete i koncentrirali ih u smjeru protiv Carigrada, te je dračka tema ostala nezaštićena, ili barem ne tako dobro kao inače, kad je država u normalnim prilikama. Sad se eto pružila zgoda Mihajlu i Bodinu (kojega je otac uzeo sebi za suvladara, kad ga je oslobodio iz ropstva u Antiohiji i nakon što su mu poginuli svi ostali sinovi u ratovima sa Bizantincima), da osvoji koji dio dračke teme za sebe ili pak da postane saveznikom Nikifora Votonijata, pa da navali iza legja na njegova suparnika kako Bryennija tako i Bazilakija, pa da za tu uslugu dobije od cara ko nagradu koji komad zemlje ili novaca. Ovako su se barem znali okoristiti neki bugarski vladari u prijestolnim borbama u bizantinskom carstvu. Tako je Terbelin pomagao Justinijanu II., pa je za to dobio predio Zagoru; tako je Mortag pomagao Mihajlu Amorijskom (Balbu), pa je odnio lijepih novčanih darova. Bijaše dakle lijepe zgode, da se Duklja umiješa u tu raspravu, pa ipak nema niti traga kakovoj vijesti, koja bi nam štogod spominjala o tomu, što je Duklja radila u doba Bryennijeve i Bazilakijeve bune. Istom prve godine Aleksijeve vlade spominju se dva po sebi dosta malo važna dogagjaja. Prvi je taj, da je Mihajlo oženio svoga sina Bodina kćerju nekoga patricija Arhiriza iz Baria, Jakintom[1]), što spominje i domaći ljetopisac[2]).

Bijaše to prava Fredegunda u rodu Vojslavljevom. No o tomu poslije.

Drugi dogagjaj iste godine jest taj, da je drački vojvoda, već spomenuti Monomakat, pobjegao u Zetu k Mihajlu, o čemu progovorićemo poslije takogjer više.

---

[1]) Anno 1081 mense (octobris) Archirizi perrexit ad Michaëlem regem Sclavorum, deditque ejus filio ejus filiam in uxorem. — Lupus protospat., ap. Muratori, V., 45.

[2]) Bodino autem regi nati sunt filii quatuor de Jaquinta filia Archiviz de civitate Barensi. — Presbit. Diocl., ap. Lucium, str. 300.

No zar smo mi zato ovlašteni da zaključujemo, — jer nam vijesti ništa ne spominju o djelovanju Mihajlovom i Bodinovom — da su ovi prekrštenih ruku gledali, što se oko njih zbiva, kao da se to njih i ne tiče. — Da je Duklja bila u takovim važnim zgodama tako apatična, teško se dade vjerovati već za to, jer su u njoj vladala u to vrijeme dva vladara, od kojih nam je jedan već poznat kao izvrsni državnik (Mihajlo), dok ćemo u drugomu (Bodinu) vidjeti ratobornoga vojvodu. — Istina je, i to potvrgjuju sve okolnosti, da Duklja u tim prilikama nije oružjem zveketala, ali da je za to na diplomatičkom polju postizavala velike uspjehe, o tomu ne može biti sumnje, samo valja tadanje prilike jasno predočiti i promatrati ih sa stanovišta Duklje. — A promatramo li stvar na takav način, tad dolazimo do uvjerenja, da Duklja nije već mogla voditi u tim prilikama vještije politike, nego što ju je u istinu vodila.

Pogledajmo njeno držanje za ustanka Bryennijeva.

Kad je ono god. 1077. posegao za krunom s jedne strane Bryennij, a s druge strane Votonijat, bilo je vrlo teško, upravo nemoguće predvidjeti, na koju će stranu pretegnuti sreća. To je bilo tim teže znati, što se je rat mogao na godine otegnuti, jer je Bryennij mogao dobiti plaćeničkih četa od Normana i Pečeneza, koliko je samo htio; a isto je mogao Votonijat dobivati od Turaka. — Kao vješt vojskovogja znao je Bryennij, da treba u prvom redu osigurati zalegje, a to je bila dračka tema. Jer makar da on bijaše vojvoda i zapovjednik cijele Bugarske i malne cijeloga bizantinskoga Balkana, uporište mu je bilo ipak u dračkoj temi, jer je preko nje općio sa Normanima i Italijom. Ovu pako temu mogao si je osigurati samo na taj način, ako Duklju predobije za sebe ili je barem sklone na neutralnost. S toga ne može biti niti najmanje sumnje, da je on u tom smislu ugovarao sa Mihajlom i Bodinom. Istina, o kakovom dogovaranju i ugovoru izmegju Bryennija i Duklje nigdje ništa ne spominju niti grčki niti zapadni pisci; no to nas ne smije smetati, kad sve okolnosti zato govore. Ta ni jedan pisac ne govori o kakovom ugovoru ili savezu izmegju Bodina i Aleksija protiv Roberta Guiskarda, pa ipak na jednom ćemo vidjeti Bodina u taboru Aleksijevom. — To je fakat, da Dukljani nisu Bryenniju a ma baš niti mrve smetali u njegovim poduzećima, premda su to mogli i te kako činiti. A baš taj fakat potvrgjuje, da je megju njima morao opstojati neki ugovor.

Sa pourparlerima ugovora započeo je bez sumnje Bryennij, jer je to bilo u njegovom interesu. — Što je nudio Bryennij Mihajlu, toga ne doznasmo niti ćemo ikada doznati, jer Bryennij nije nikada došao do prilike, da iskupi zadana obećanja. Nego da je zlato igralo dosta važnu

ulogu, za to jamči sva bizantinska politika. — No pustimo obećanja Bryennijeva na stranu; ona sama nijesu glavna, a takovim ih nije držao niti Mihajlo, kako ćemo odmah vidjeti. S toga razgledajmo radije stvar s onoga gledišta, s koga ju je morao promatrati Mihajlo.

Kad je Bryennij odlučio da pokuša sreću, i prije nego je očito ustao, predložio je Mihajlu bez sumnje u prvom redu ponudu, neka stupi s njim u savez, a ako ne bi to htio, onda barem neka se drži neutralnosti. — Čuvši Mihajlo, da se u bizantinskom carstvu sprema gragjanski rat, on je tu vijest jamačno s veseljem pozdravio, jer je znao, da to može biti po Duklju samo od koristi. No sad je samo valjalo odabrati način i sredstvo, kako da se odavle izvuče korist. — Po našem mnijenju bila su tu tri načina, kojima se dalo što god postići: u savezu sa Bryennijem, u savezu sa Votonijatom, odnosno ratom protiv Bryennija, i napokon neutralnošću.

Uzmimo prvi slučaj: savez sa Bryennijem.

Bryennij bijaše nesumljivo pripravan mnogo žrtvovati za savez, odnosno za vojnu pomoć Dukl je. No ove žrtve mogle su se sastojati samo u novcu, a ne u zemljama. Ove potonje nisu mogle biti cijenom saveza već za to, što bi u tom slučaju morala bila doći dračka tema prva na red, i to s toga, što je Bugarska bila suviše velika, a da bi se mogla darovati, a Srbija je već i onako bila od prije od Dukljana osvojena i posjednuta. Nadalje ovu temu ne bi bio mogao Bryennij dati niti s toga razloga, jer mu je Drač bio vena ili žila dovodnica, preko koje mu je dolazila sva pomoć. A napokon to bi bila veleizdaja na samoj kruni, što bi mu bilo u Carigradu, gdje se ipak sve odlučivalo, neizmjerno škodilo. — Moguće je doduše i to, da je Bryennij obećao Mihajlu Drač za slučaj da postane carem, no Mihajlo je znao, koliko vrijedi Bizantinčevo obećanje.

Zlato, što ga je Bryennij nudio Mihajlu, bio je bez sumnje zamamljivi dar, jer ga je i u ono vrijeme kao i danas mnogo trebalo za svako veće poduzeće, a taj dar božji bio je u ono vrijeme kao i danas na rijetko posijan u Dukl ji. No što je Mihajla moralo odbijati od ovoga saveza, to je bila neizvjesnost uspjeha. Što bi mu bilo koristilo ono zlato, kad bi Bryennij bio potučen, a on onda ostao sam protiv cijeloga carstva?

Sve nepogodnosti, što bi ih bio Mihajlu donio savez sa Bryennijem, bile bi se našle i u savezu sa Votonijatom, samo što bi se ovamo bile priključile po svoj prilici i dvije nove neprilike i pogibelji. Prijateljstvo sa Votonijatom bilo bi odmah naprtilo Mihajlu neprijateljstvo sa Robertom Guiskardom, a malo kasnije i sukob sa samim Votonijatom. — Ne smijemo zaboraviti, da je Votonijat dao kastrirati sina Parapinaksova, kad je ovoga zbacio s prestolja. A Parapinaksov sin Konstantin bio je muž kćeri Guiskardove, koju je Votonijat zajedno sa njenom sestrom zarobio i zarobljene

držao u zatvoru. — Kako ćemo poslije vidjeti, porodio se odavle veliki i dugotrajni rat, koji je Bizantincima mnogo jada zadao. — Jer čim je Robert Guiskard dočuo, što je učinio Votonijat sa njegovom rodbinom, uzeo se je spremati na rat, a prije, nego sâm udari, tražio je i sakupljao svuda po carstvu grčkom protivnike Votonijatove pa ih jario i podizao protiv njega. Tako je eto činio i sa Bryennijem, kojega je obilno pomagao vojskom. — A da se bude sada prislonio Mihajlo uz Votonijata, zar ne bi bilo u interesu samoga Guiskarda, da zada posla Mihajlu kod kuće, samo da Bryennij bude imao sjegurno zalegje?

No uzmimo na čas, da bi bilo Mihajlu pošlo za rukom, da usprkos normanskoj pomoći otme Bryenniju Drač i njegovu temu, što bi imao od toga? — Valja se samo sjetiti, da je Robert Guiskard već prije bio zaključio da otme tu pokrajinu i taj grad bizantinskomu carstvu. Da je dakle Mihajlo i bio uspio u ovaj čas, zar mu ne bi bio taj uspjeh poslije prisjeo? Jer ili bi ga morao sam braniti uz prevelike pogibelji, ili bi ga morao predati bizantinskomu carstvu, ili bi ga napokon morao predati Guiskardu.

U prvom slučaju bio bi Mihajlo izvrgao velikoj pogibelji ne samo tu novu tečevinu, već i samu svoju očevinu; u drugom slučaju bio bi upravo ondje, gdje je bio i prije saveza; u trećem slučaju bio bi naprtio neprijateljstvo Bizanta na sebe, a u susjedstvo svojoj zemlji doveo prepogibeljnoga susjeda. — Što je bilo dakle u ovim prilikama najpametnije? Nesumnjivo najrazboritije bijaše izvući koristi, a da odatle ne nastane poslije nikakvih zlih pošljedica i štete. Ili hoćemo li drugim riječima: najbolje je bilo prihvatiti neutralnost za cijenu bogatih nagrada. Jer u ovom slučaju nije mu se bilo bojati zlih pošljedica ni s koje strane, ma kojigod od protivnika pobijedio. — Jer pobijedi li Votonijat, tad se Mihajlu nije bilo razloga bojati ovoga, pošto nije protiv njega radio, nije protiv njega vojevao, jer nije bio u savezu sa Bryennijem, a nije niti bizantinskoga teritorija prisvojio. Nadvlada li pak Bryennij, tad se imao nadati pače zahvalnosti i nagradi od novoga cara, kojemu je u najtežim prilikama svojom neutralnosti posao gotovo na polak olakšao.

Evo ovako je Mihajlo radio, mislimo, u vrijeme ustanka Bryennijeva i Bazilakijeva. A tako nekako slično radi i sa trećim vojvodom Drača, Monomakatom. — On se je dakle držao neutralno, dakako za bogate darove, od god. 1077.—1079., a tu je politiku proslijedio i još dvije godine dalje, dok god je trajala neizvjestnost, ko će definitivno zavladati u Carigradu.

Ovako evo mi sebi tumačimo taj mir, tu šutnju Mihajlovu. — Ovo dakle nije bio nerad, već su to bili uspjesi mirnim sredstvima — diplomatički uspjesi.

Ali sad bi se moglo pitati: što je dakle radio kroz to vrijeme Mihajlo. Zar je to vrijeme baš u taman potrošio? Zar se je pred smrt dao tek na to, da nakupi zlata?

Ako se sjetimo, da ne će proći nego tek godina ili dvije iza ovih nutarnjih prevrata, gdje ćemo vidjeti Bodina na čelu jake za ono vrijeme vojske; ako se sjetimo, da će poslije kroz mnogo godina vojevati Bodin protiv vještoga inače cara Aleksija sa mnogo sreće i uspjeha, tad nam se čini, da su dukljanski vladari upotrebili ovaj mir i bizantinsko zlato na to, da podignu sebi na rimsku uvježbanu vojsku, te da tako osiguraju sebi budućnost i sjegurnost za one bure, koje su se spremale izmegju Bizanta i Roberta Guiskarda, a koje je vješti državnik Mihajlo sjegurno predvigjao. — A na to ga je upućivalo i dojakošnje iskustvo u mnogim borbama sa Bizantincima. — Mihajlo je sam vidio, da njegovi Dukljani mogu nešta učiniti samo u slučaju, ako se Bizantinci dadu u klancima uhvatiti, gdje ih je moći lako kamenjem zasuti; ali da se na otvorenom polju ne da sa neuvježbanom masom ništa velika postići, to je najbolje iskusio sam Bodin, kad je bio u Bugarskoj potučen i zarobljen. Oba ova vladara morala su doći do uvjerenja, da sam broj ne odlučuje. Prema tomu spojiv vojno iskustvo sa državničkim predvigjanjem skore budućnosti, upotrijebiše ovo četiri pet godina mira, da se spreme za tu sudbonosnu budućnost. Pa doista mi ćemo odmah vidjeti, da je Duklja spremno dočekala dogagjaje, te im smjelo u lice gledala, premda bi joj oni bili u drugim prilikama možda i sudbonosni.

Evo, sve ovo, što do sada ispripovijedasmo, djelo je Mihajlovo i njegova zasluga. On je dogagjaje predvigjao i za njih se pripravio — ali ih ne dočekao. — On umre negdje godine 1081., valjda koji mjesec, iza kako je oženio sina Bodina sa Jakintom. Mihajlo bude sahranjen u samostanu sv. Sergija i Baha[1]) sa „velikom čašću", koju je doista i zaslužio, vladajući mudro i oprezno svojom državom oko kojih trideset godina.

Prvi gragjanski rat.

Radoslav I. 1081. (nekoliko mjeseci).

Poslije smrti Mihajlove nastane razdor u njegovoj državi izmegju njegova brata Radoslava i sina Bodina. Po starješinstvu na ime bila bi imala vlada preći na brata mu, a po pravu primogeniture na Bodina, pošto druge braće nije bilo. — O tom razdoru pripovijeda pop Dukljanin. U

---

[1]) Regnavit praeterea rex Michala XXXV. annis, et mortuus est sepultusque est cum magno honore in monasterio sanctorum martyrum Sergii et Bachi (u skadarskoj biskupiji). — Presbit. Diocl., ap. Lucium, označeno izdanje str. 299.—300.

suštini i jezgri biće istinito to Dukljaninovo pripovijedanje, samo sa hronologijom ne će se pravo slagati. Dukljanin na ime veli, da je nakon šesnaest godina svoje vlade Radoslav odstupio i povukao se natrag u svoje prijašnje područne oblasti[1]), što se niti najmanje ne slaže sa pisanjem grčkih pisaca, koji do godine 1081. spominju Mihajla i Bodina jednoga uz drugoga[2]), a odmah poslije rata, što je buknuo izmegju Roberta Guiskarda i Aleksija I., spominju samoga Bodina. Prema tomu biće na stvari t. j. u pripovijedanju Dukljanovom toliko istine, da je Radoslav iza smrti Mihajlove pokušao zavladati cijelom državom, ali ga je domala istisnuo Bodin svojom vojskom i valjda mu ugovorom prepustio dojakošnje njegove oblasti. A da to Radoslav nije učinio baš za to, jer je bio „mansuetus et pacificus", kako to veli Dukljanin, već da se je izmirio sa Bodinom, jer se nije mogao njegovoj sili suprotstaviti, svjedoči držanje Radoslavljevih sinova, koji su se kušali Bodinu silom oprijeti, te je došlo do takvoga gragjanskoga rata, da je morao intervenirati nadbiskup dukljanski (barski) Petar sa klerom[3]). — Ovaj je rogjake izmirio, no pod uvjetom, da imadu priznavati Bodina za gospodara[4]).

Bodin (1081.—1100.).

Zle pošljedice ovoga gragjanskoga rata i razdora megju braćom izbiše odmah na površinu. Dok su se na ime braća megju sobom krvila, odmetne se ispod gospodstva Dukljanskoga Srbija (Raša), koju je bio Mihajlo već u prvoj polovini svoje vlade osvojio i svomu jadnomu sinu dao u vladanje, učiniv ga velikim županom. Poslije se nikada ne spominje, da se je Srbija Dukljanskoga gospodstva oslobodila sve do ovoga časa. A to nas eto nuka, da uzmemo, e se je Srbija kušala sada odcijepiti. — No taj pokušaj nije urodio trajnim uspjehom, jer je Bodin sa svojom braćom opet podjarmio tu zemlju i to mahom, čim se je s rogjacima izmirio. — No ovaj put je učini Dukljanskom provincijom, jer joj nije dao za velikoga župana nikoga od svoga roda, nego ju je podijelio u dvije županije, u

[1]) Post haec accepit regnum Radoslaus frater ejus... sesto decimo anno regni regis Radolaslay: Bodinus oblitus est bonorum quae ei fecerat rex (Dukljanin misli da je Radoslav oslobodio Bodina iz ropstva u Antiohiji) in fide non stetit, sed consilio inito cum noverca sua et cum quatuor filiis ejus... rebellavit a rege... Rex autem quia monsuelus erat et pacificus, noluit bellum cum eo committere, sed secessit humiliter cum filiis suis in Tribuniam regionem... — Na označenom mjestu.

[2]) Anna Comnena, knj. I.: Τόν τε γὰρ Βοδῖνον καὶ τὸν Μιχαηλᾶν τοὺς ἐξάρχους τῶν Δαλματῶν... πρὸς οὓς καὶ φυγεῖν παρεσκεύαστο (Monomahat).

[3]) Post haec Bodinus accepto regno intravit in Zentam, caepit debellare consobrinos suos. Tunc Petrus antibarensis sedis archiepiscopus, bonae memoriae vir, videns grande litigium atque discordiam esse inter fratres, posuit se in medio una cum clero et populo... miseruntque pacem inter eos... — Presbit. Diocl., ap. Lucium, str. 300.

[4]) To se odatle vidi, što Bizantinci spominjući Duklju govore samo o Bodinu kao njenom vladaru.

kojima postavi županima dva činovnika sa svoga dvora: nekoga Vukana i Marka[1]).

Uzmemo li na oko, da su gragjanski ratovi najkrvaviji i najokrutniji i da iza njih preostaju uvijek kud i kamo teže pošljedice nego iza ratova sa vanjskim neprijateljima, pošto se u ovim ratovima pridružuju k glavnom motivu, iz kojega je takav rat proistekao, još i svake vrste strasti, koje tinjaju još i onda, kad je već požar rata pogašen, — uvažimo li dakle te okolnosti, onda se mora priznati, da je Bodin svojom umjerenošću pokazao, da nije bio uzalud nekoliko godina suvladarom svoga oca. Sudeć po pripovijedanju popa Dukljanina, on se zadovoljio time, da su ga rogjaci priznali glavom, a od kakove daljne osvete posve je odustao. Ovime je on istisnuo žalac iz rane, što je državi nanio gragjanski rat, a rana je onda hitro zacijelila. — Da je tako bilo, svjedoči nam to, što je doskora mogao poduzeti vojnu protiv pobunjene Srbije, koju „cum fratribus“, dakle pomoću svojih rogjaka, ratom opet Dukljі podjarmi.

Bodin je evo ovime dokazao, da je i on, kao što mu je bio otac, u prvom redu državnik, koji ima na umu korist države, te svoje osobne motive podregjuje koristi države. — Bijaše to prava sreća za Duklju, da je dobila u ovaj čas ovakoga vladara. Jer da nije bio ovaj na svom mjestu, već da se bude upustio u malične zadjevice sa svojim rodom, tko zna, kako bi bila Duklja prošla u sukobu izmegju Aleksija i Roberta Guiskarda, koji su se megjutim bili već spremili, da se uhvate u koštac.

Pošto je u ovaj sukob dvaju orijaša bila povučena i mala Duklja, to nam ne preostaje, već da i na tu borbu svrnemo okom, te da vidimo, kako se je u njoj ponio Bodin i kako je prekormilario svojom državom izmegju Scylle i Charybde, izmegju Grka i Normana.

*

Duklja spram bizantinsko-normanskoga spora.

Što se je dogodilo sa carem Mihajlom Parapinaksom, kad ga je Votonijat svrgnuo sa prestolja, nije baš lako razabrati. Neki pisci pripovijedaju, da je bio zakalugjeren, te da je još mnogo godina živio, dostojno poštivan od cara Aleksija. Drugi opet pisci vele, da je pobjegao svome rogjaku Robertu Guiskardu, kojega je kći bila udata za Mihajlova sina Konstantina, koga je dao Votonijat kastrirati, kako to već jednom spomenusmo.

---

[1]) Facta pace Bodinus cum fratribus perrexit Rassam et debellando obtinuit eam atque possedit eam, posuitque ibi duos Juppanos de curia sua Belcano et Marco, qui etiam juraverunt ei, ut ipsi et filii eorum essent specialiter homines regis Bodini et filiorum vel haeredum ejus. — Na označenom mjestu.

A to je tim teže ustanoviti, kad i sama Ana Komnenka, koja inače znade citirati od riječi do riječi pisma Aleksijeva, ne zna za stalno, kako se iz njena pripovijedanja razabire, e da li je bio onaj čovjek, što ga je Robert Guiskard Dračanima pokazao, u istinu car Mihajlo ili nije.

Kad je naime Robert Guiskard opsjeo grad Drač, u kom je zapovijedao Gjuro Paleolog, nakon što je Monomanot pobjegao k Bodinu, zapita Paleolog Guiskarda za razlog, za što opsjeda grad i nanaša rat Bizantincima. Na to odgovori Guiskard, veli Ana Komnenka, „da je poduzeo ovu vojnu da svoga rogjaka Mihajla, svrgnutoga sa prestolja, na prijašnju čast uspostavi i da osveti nanešene mu nepravde i sramotu“. — Na to da su Dračani odgovorili Guiskardu, neka im pokaže Mihajla, pa ako ga oni prepoznadu, da će se predati bez oklijevanja. Guiskard im pokaže, veli Ana, „lažnoga Mihajla“. Ali za to odmah dodaje, da je bilo ljudi, koji su stalno tvrdili, e je to bio peharnik Mihajlov, drugi opet da su tvrdili, e je bio u istinu sam car Mihajlo.

No za našu stvar nije glavno to, da ustanovimo, da li je ova osoba, što ju je Guiskard pokazao Dračanima, bila u istinu pravi car Mihajlo, ili lažni, već je tu glavno to, što se iz ovoga odgovora Guiskardova vidi, da se ratu nije bilo moći ukloniti, jer je Guiskard stavio takav uvjet, koji bi i danas već radi svoga tona bio casus belli. — No da Guiskardu nije bilo tek do toga da osveti svoja povregjena rodbinska čuvstva, vidi se odatle, što on ne traži kaznu ili izručenje pravoga krivca Votonijata, koji je bio megjutim svrgnut, već zahtijeva od novoga cara Aleksija, da sigje s prestolja i da na nj postavi njegova rogjaka. Odista bio bi vrlo naivan, ko bi mislio, da je Guiskard taj zahtjev stavio, jer se je u istinu nadao, e će car sad pokupiti svoje skute, pa sići s prestolja, jer tako želi gospodin vojvoda normanski, o kojemu sama careva kći Ana govori, ne znaš da li s više mržnje ili prezira. — Prema tomu nije bio dakle svrgnuti car Mihajlo prvi i pravi uzrok, već samo zgodni pretekst ratu. Pravi pak razlog bijaše ekspanzivna politika Robertova, koji je išao za tim, da Jadransko more učini normanskim jezerom.

Kad je na ime Robert već osvojio cijelu gornju Italiju, a brat mu Siciliju, sad mu nije preostalo ino, već da pregje na istočnu obalu Adriatika. Jer na sjever nije mogao, pošto bi tu došao u sukob sa papom, svojim pokroviteljem i suverenom. Je li mu pak uspjelo učvrstiti se na istočnoj obali Adriatika, tad je odzvonilo mletačkoj republici, kao što takogjer i bizantinskom gospodstvu u ovome kraju.

Vojnu zapodjeo je Robert u takovom po sebe zgodnom, a po Bizantince nezgodnom času, da se je činilo, e će prije izvesti svoje osnove,

nego car Aleksij dospije da se u vlastitom carstvu protuče kroz neprijatelje pa dospije od Carigrada do Drača.

Po pripovijedanju Ane Komnenke bilo je carstvo za prve godine Aleksijeve vlade upravo u očajnom stanju: Pečenezi i Polovci prešli preko Dunava pa harali po Bugarskoj, Traciji i Macedoniji; na istoku pak poplavili Turci sve bizantinske pokrajine u Maloj Aziji gotovo do pod Carigrada. Vojske gotovo nikakve, a i ono malo, što je bilo, bile su plaćeničke barbarske čete bez reda i stege, iskvarene u gragjanskim ratovima.

U ovom teškom položaju pošalje Aleksij najprije svoga brata Izacija sebastokratora sa ono vojske, što je bijaše, da očisti Balkan od Pečeneza. Za tim pošalje pisma na sve svoje prefekte u pokrajinama, gdje ih ohrabruje, neka ustraju još koji čas u obrani, dok on stigne u pomoć, te im naloži neka popisuju novu vojsku. U gradove neka postave jake posade, a s ostalom vojskom da se k njemu pridruže. — S ovom vojskom pogje sada na Turke, te ih zbilja protjera iza mnogih okršaja iz svojih azijskih pokrajina.

Dok mu pogje za rukom, da sam glavom uzmogne izaći na megdan Robertu, gledao je Aleksij da obrani Drač, pa za to pošalje onamo odanoga Gjuru Paleologa, vrlo vještoga vojvodu i osobitoga strukovnjaka u obrani gradova, sa nalogom, da makne Monomakata, ako ikako bude moguće bez sile i lijepim načinom. A protiv Guiskarda tražio je saveznika na sve strane[1]).

Da zada Robertu posla kod kuće, mitio je moćne vazale u njegovoj državi. Od tih spominje njegova kći Ana vojvodu Longobardije Germana, arcibiskupa od Kapue Hervéa (Ἕρβιον); pače i megju francuskim knezovima tražio je saveznika „šiljuć bogate darove, a još bogatije obećavajući“. Pa doista i nije posve badava sijao Aleksij svoga zlata, jer ista Ana veli, da su se neki knezovi „odmah“ odrekli prijateljstva sa Robertom, a drugi da su to isto učinili, „ako više plati“ — εἰ πλείονα λάβοιεν.

Isto tako se je obratio i na samoga papu Gregorija VII., koji je sa Guiskardom do godine 1080. bio u zavadi. Ali se je Gregorij, pritisnut od njemačkoga cara Henrika IV., izmirio sa Robertom, pa je tako ostalo ovdje nastojanje Aleksijino bezuspješno.

No najveću nadu polagao je Aleksij u pomoć njemačkoga cara i u Mlečane i njihovu jaku mornaricu.

Njemačkom caru pisao je dva puta, pa napokon poslao poslanika, nekoga Herosfekta, sa pismom, u kojem je Henrika slatkim riječima i svim mogućim obećanjima — διὰ μειχυχίων λόγων καὶ παντοίων ὑποσθέσεων —

[1]) Za sve vidi Anna Comnena, knj. I.

nagovarao na savez protiv Roberta. — Kako se razabire iz pisma Aleksijeva Henriku, što ga navodi Ana, poslao je Aleksij njemačkomu caru pored inih skupocjenih darova i stotinu grimiznih haljina — τὰ ἑκατὸν βλαττία — još 143 tisuće bizantinskih dukata odmah, a povrh toga još je obećao 217 tisuća. Prema tomu bio bi Aleksij dao Henriku za pomoć 360 tisuća dukata, a to sve za to, „jer je vidio, da kralj njemački od svih onih knezova najviše može" — ὑπὲρ πάντας δὲ τούτους τὸν ῥῆγα Αλλαμανίας γινώσκων δυνάμενον [1]).

Aleksiju je bilo na ime jako dobro poznato, da se u to vrijeme najžešće bila rasplamsala ona gigantska borba izmegju dvije sile: fizične i moralne, izmegju sile svjetske i duhovne, izmegju crkve i države — Gregorija VII. i Henrika IV. — A u to vrijeme, kad je ovo pismo pisao Aleksij Henriku, već mu je bilo poznato, da se je Gregorij bio izmirio sa Guiskardom i da je Guiskarda primio pod svoje pokroviteljstvo. Dapače Aleksij se mogao uvjeriti iz Gregorijeva pisma, koje je imalo stići Votonijatu, no već je zateklo Aleksija na prestolju, da papa smatra jedino Mihajla Parapinaksa zakonitim carem [2]). A ako je istina, što Flavij Blondus pripovijeda, da je Mihajl Parapinax otišao po savjetu Robertovom u Rim k papi, pa ga molio za pomoć [3]), tada je bio papa u izravnom neprijateljstvu prema Aleksiju. Jer ma da i jest ovaj savez bio naperen protiv Votonijata, na stvari se nije ništa promijenilo tim, što je Aleksij zasio na prestolje. Jer dok je papa smatrao samo Mihajla zakonitim carem, dotle je u njegovim očima morao biti svaki drugi nezakonitim usurpatorom, zvao se on sada Votonijat ili Aleksij.

Evo ovo će biti razlog, zašto se je car Aleksij ovako primio cara Henrika, najljućega protivnika Gregorijeva.

Iza njemačkoga cara najviše se je pouzdavao Aleksij u pomoć Mlečana. U ovo vrijeme sjedio je na duždevskoj stolici Dominik Silvio, čovjek energičan, koji je u mnogom slijedio stope dužda Petra II. Orseola. — Poput ovoga stupi i dužd Silvio u rodbinstvo bizantinskoga dvora, te stane oponašati bizantinski dvor kao i Orseoli [4]).

---

[1]) Anna Comnena, knj. III., označeno izdanje str. 304.—305.

[2]) Mansi, Regesta, XX., 319.

[3]) Dumque Tarentum obsideret (Robertus) Michael Dioclizi (Parapinas) Constantinopoli pulsus ea in castra venit incognitus. Et Robertum allocutus eo hortante, Romam se contulit ad pontificem ... Compertum est postea Robertum eadem etiam ratione pulso patria imperatori, ut pontificis opem peteret suassise. — Flavius Blondus, označeno djelo, Decad., II., knj. 3., str. 201.

[4]) Ait Petrus Domianus: Dux Venetiarum Constantinopolitanae urbis habebat uxorem, quae tam artificiosa voluptate se mulcebat ut communi aqua se nollet abluere; cibos digitis non tangebat sed quibusdam fuscinulis aureis et bidentibus suo ori applicabat. Cubiculum ejus tot aromatibus redolebat, ut auribus incredibile videretur... — Andreas Dandolo, Chronicon, ap. Muratori, sv. XII., str. 247.—248.

Sa ovim duždem bio je zapodjeo pregovore već Nikifor Votonijat[1]), a Aleksij ih je nastavio i ugovor kraju priveo. — Koliko je pak Aleksiju stajalo do njihova saveza, vidi se odatle, što im je obećao sve moguće, samo ako nije na štetu dostojanstva i koristi države bizantinske[2]) i to bez razlike ili pobijedili u ratu ili bili pobijegjeni[3]).

Car Aleksij bio je u velikoj stisci, pa je za to tako mnogo nudio. No da bude i mnogo manje davao, pače da nije možda i ništa nudio, bili bi Mlečani sami ponudili pomoć, jer se tu i te kako o njihovoj koži radilo. Mi smo već prije razložili, kako bi bili Normani upravo ugušili Mlečane, kad bi se bili učvrstili na epirskoj obali pa tako presjekli put mletačkoj trgovini. — A već i sama ta okolnost, što se je mletački dužd ovako tijesno privinuo bizantinskom dvoru, pokazivala je, da Mlečani trebaju nešta od Bizantinaca. Jer dosadanje iskustvo pokazalo je, kad su se god Mlečani ovako trsili da se približe bizantinskom dvoru, da se je to ticalo Dalmacije. Pa to je bio evo i sada isti slučaj.

Hrvatski naime kralji, Krešimir II. i Stjepan I., bili su već dobrano istisnuli bizantinsko gospodstvo iz dalmatinskoga teritorija, no Petar Krešimir učinio mu je potpuno kraj. A kralj Zvonimir, koji je u ovo vrijeme kraljevao, da pokaže, da titula „rex Dalmatiae“ nije tek prazna riječ, dao se je svečano okruniti u prvom i metropolnom gradu Dalmacije, Spljetu. — Ovaj isti Zvonimir bio je odani privrženik pape Gregorija, a prema tomu i pristaša Guiskarda i njegove politike. — Na to bi smjeli zaključivati već iz samoga odnošaja Zvonimirova spram pape i papina spram Guiskarda; ali ćemo još vidjeti, da je Zvonimir Guiskarda i materijalno podupirao. To pak bijaše jako uz nos Mlečanima, pa su mislili, e je sada kucnuo zgodan čas, da se hrvatskom kralju osvete i osvoje Dalmaciju. — Tu bijaše po njih najbolje, da se oslone na bizantinsko carstvo. Jer stvar stajaše ovako: car Aleksij sklopio je savez sa carem Henrikom IV., car Henrik imao je u susjedstvu Zvonimirovom odane pristaše, sve njemačko plemstvo, grofove i vojvode u Dônjoj Austriji, Koruškoj, Kranjskoj i Istri, s kojima je Zvonimir već i nekoliko puta u sukob došao, bivši papinim privrženikom. Ovi susjedi, privrženici Henrikovi, držali su kopnenu vojsku Hrvata u šahu, a pogje li Mlečanima za rukom, da u savezu sa bizantinskom flotom nadvladaju mornaricu Guiskardovu, gdje je sudjelovalo i

---

1) Nicephorus vero imperator... aliter non poterat, Venetos ut pressae urbi (Dyrrachio) praesidium afferent oravit. — Flavius Blondus, na označenom mjestu.

2) Ἀλλὰ καὶ ὁπόσα τῶν θελημάτων αὐτῶν μὴ ἐπισφαλῆ τῇ τῶν Ῥωμαίων ἀρχῇ εἶεν, ἀποπληρωθήσονται διὰ χρυσοβούλων λόγων ἐμπεδωθέντα. — Anna Comnena, knj. IV., označeno djelo str. 333.

3) Καὶ εἰ κατὰ τὰ μηνυθέντα αὐτοῖς ποιήσαιεν, εἴτε Θεοῦ ἐπαρήγγοντος τὴν νικῶσαν σχεῖεν, εἴτε (ὁποῖα συμβαίνειν εἴωθεν) ἡττηθεῖεν, ἐκεῖνα αὐτὰ λήψονται κατὰ τὰ ὑπεσχημένα, ὥσπερ εἰ κατὰ κράτος ἐνίκησαν. — Na označenom mjestu.

dalmatinsko brodovlje, tada se bilo nadati, da će tom zgodom pripasti dalmatinski gradovi opet pod Veneciju.

Ana Komnenka pripovijeda, da su Mlečani odmah poslali svoje poslanike Aleksiju, čim ih je ovaj pozvao u savez, te da su ti poslanici primili „tvrda obećanja“ [1]). — A kakova su to bila obećanja, to nam kaže Andrija Dandulo [2]), samo što on, kao i drugi kasniji mletački pisci, pripovijeda, da je car Aleksij ustupio svoje pravo i naslov mletačkomu duždu vrhu Dalmacije i Hrvatske. A to ne stoji, kako to svjedoči i sama jedna povelja dužda Vitala Phaletra [3]), koji je taj naslov od Aleksija primio. Što se baš tiče naslova „Dalmatiae et Croatiae dux“, kojim su se poslije kitili mletački duždi, to bi se dalo lako dokazati, da je proživio ovu evoluciju: najprije „Dalmatiae dux“, zatim „Dalmatiae *sive* Croatiae dux“, a napokon „Dalmatiae *et* Croatiae“. — No ovo dokazivati nije zadaća „Dukljanske kraljevine“, za to ne ćemo uvoditi u ovu raspravu još druge, koje ne stoje s njom u nikakovom savezu.

Mi smo evo ovako prikazali, kako se je car Aleksij pripravljao, a sada idemo da vidimo, što je megjutim radio Robert Guiskard.

Kako smo već prije spomenuli, on se je već godine 1080. izmirio sa papom Gregorijem i priznao se njegovim vazalom [4]). Za tim je opredijelio vojvode i zapovjednike: starijega sina Boemunda učini svojim podvojvodom i povede ga sobom, a mlagjega Rogera ostavi zapovjednikom u Italiji. Po svoj prilici preko pape nagje saveznika u hrvatskom kralju. A trudio se je bez sumnje da i dukljanskoga kralja Bodina predobije na svoju stranu.

Da je Robert imao hrvatskoga kralja za saveznika, vidi se odatle, što su dalmatinske lagje bile u Robertovoj mornarici, što se bez dvojbe ne bi moglo dogoditi bez znanja i dozvole kraljeve. — Ovo sudjelovanje Dalmatina, koji bi inače bivši latini i mrzitelji Hrvata, ragje stali uz Mlečane, baš dokazuje, da su na zapovijed kralja Zvonimira morali sudjelovati. — A da su u istinu udioništvovali, to svjedoči jedan

---

[1]) ʽΟι (Mletčani) δὲ τούτων ἀκούσαντες, πάντα ὅσαπερ ἤθελον αὖθις διὰ πρεσβέων ἐξαιτησάμενοι, τὰς ὑποσχέσεις βεβαίας λαμβάνουσι. — Na označenom mjestu.

[2]) Euentes autem legati ab Alexio alacriter visi Crusobolium Dalmatiae et Croatiae et sedis protosevastos obtinuerunt. — Ap. Muratori, označeno izdanje str. 250.

[3]) Nos Vitalis Phaletro divinae gratiae largitate Venetiae et Dalmatiae dux. — Ap. Lucium, označeno izdanje str. 111.

Ex antiquis enim monumentis, Dalmatiae tantum titulo Vitalem usum Sansovinus refert. — Na označenom mjestu.

[4]) Eodemque anno, qui octuagesimus supra millesimum... erat... Primus tamen pontifex Gregorius Roberti colloquium expetivit, ad Caeperanumque locus conventui constitutus est. Quo in conventu Robertus ligium se, quod ejus regionis verbum totalem significat subjectionem pontifici et ecclesiae fecit et beati Petri vexillo a pontifice est donatus. — Flavius Blondus, na označenom mjestu.

domaći[1]) i jedan talijanski autor[2]). — Lagje, što ih je hrvatski kralj poslao Robertu, bile su poglavito trgovačke „honeri aptae", a tek one dvije dubrovačke i jedna spljetska, a valjda isto tako iz ostalih dalmatinskih gradova po jedna, to su bile bojne lagje, koje su u samoj bitci sudjelovale, kako se to iz daljnjega pripovijedanja Lukarićeva razabire[3]). — Ostalu svoju bojnu mornaricu morao je držati kralj na okupu, nije li htio da ga Mlečani iznenade, te mu gradove onako nenadano otmu, kako je ono jednom učinio Petar II. Orseolo.

Nema sumnje, da je ovo držanje hrvatskoga kralja, neposrednoga susjeda Bodinova, moralo mnogo utjecati na držanje, na politiku Bodinovu. Njemu bijaše dobro promisliti, uz koju će stranu pristati. — Po njegovom držanju u ratu daje se razabirati, da bi on bio najvolio ostati u neutralnosti. Ali to mu po svoj prilici nije bilo moguće. Jer da bude odbio poziv Guiskardov, bio bi ga ovaj eo ipso smatrao saveznikom Aleksijevim; a odbiti poziv Aleksijev, značilo bi bilo izvrći se pogibelji, da ovaj ne bi Duklju držao saveznikom Robertovim. Istina, nigdje se ne spominje, da je Aleksij pozivao Bodina u pomoć ili savez. No pomislimo li, da je bizantinski car tražio saveznika protiv Roberta čak megju francuskim knezovima u Galiji, kako bi onda moglo biti moguće, da bi zaboravio obratiti se na Bodina, koji je bio u neposrednoj blizini bojnoga područja, koji je svojom nenadanom provalom mogao kojemu god od neprijatelja prevelikih neprilika u najodlučnijem momentu zadati.

Na ovakovo zaključivanje moralno bi bili prisiljeni, sve i kad ne bi imali a ma baš niti jednoga dokaza za oto. Ali fakat, da se je Bodin našao s vojskom u carevom taboru, govori sasvim jasno i potvrgjuje našu predmnjevu. — Biće da su „veliki darovi i još veća obećanja" i Bodina sklonula, da barem prividno uz cara pristane, dok je u isti čas stajao u dogovoru sa Guiskardom. A da je to bilo gore i opasnije, nego da se neutralno ili baš i neprijateljski držao, to će dokazati pošljedice.

A odakle se može zaključivati, da je stajao u dogovoru sa Robertom?

Važnost položaja, što ga je Duklja zauzimala spram Drača, nije mogla ostati neopažena Robertu; pa kad se je Robert obratio na hrvatskoga

---

[1]) Petrus Luccarus, Annal. Ragusin., knj. I : S' accostarono parimente a Roberto rè di Puglia e Calavria fratello del conte Gonfredo, e come si legge ne' nostri archivii, ed in Baltasar de Spalato, i Spalatini gli mandarano in aiuto una galea ed i Rausei due, quando che egli faceva guerra ad Alessio Conneno imp. ed ad Domenico Silvio doge di Venezia.

[2]) Dalmatias naves honeri dux eligit aptas, auxilio sibi quas gens miseret illa petitas; has armis et equis sumptuque virisque repletas ad corifum mittit... Gens comitata ducem cum Dalmaticis ragusea, telorum densis consternit jactibus aequor... etc. — Guillelm. Apul., gesta Rob. Wiscardi, ap. Pertz, Script. Germ., IX., 282.

[3]) All' hora avenne, che attaccandosi queste due armate a combattere, la galea rausea venne a caso alle mani con la galea imperiale. — Petrus Luccarus, na označenom mjestu.

kralja, koji mu kod odlučne bitke nije mogao biti niti iz daleka onako korisnim, kako je bio kadar Bodin, kako se onda ne bi obratio na ovoga.

Položaj Bodinov, kako se iz svega vidi, bijaše vrlo delikatne naravi. Njemu se valjalo prikloniti jednoj bilo kojoj mu drago strani. Dakako da je za njega bilo najkorisnije, da bude uz onoga, koji je jači. No ko mogaše predvigjati, koji će od protivnika biti jači?

Čini nam se, da je Larochefoukol jednom rekao: da je Bog dao onima za oštetu lukavštinu, kojima je uskratio snagu. — Bodin doduše nije bio niti kao čovjek slabić, niti tako slabe države vladarom. No što je uza sve to bila njegova sila spram Robertove ili Aleksijeve? A bilo je njemu paziti i na to, da u vojni za druge ne izgine njegova teškom mukom stvorena i uzdržavana vojska. — Jer od ovih obaju protivnika, ako koji i bude potučen, ostaće još uvijek i na dalje spram Duklje orijašem. A što se je moglo dogoditi s Dukljom poslije rata, ako bi joj vojska izginula, a jedan neprijatelj ostao i nadalje u neposrednom susjedstvu.

Iz ovoga procijepa mogla je Bodina spasiti jedino lukavost i dvoličnost. Pa doista čovjek se mora upravo čuditi Bodinovoj lukavosti, koja već gotovo prelazi u cinizam. No bilo je tako nužno. Bodin se je na ime našao u taboru grčkom, i to na temelju ugovora[1]), kako to spominje Ana Komnena.

Što je Aleksij Bodinu obećao, nije poznato, no Bodin je imao vojenom pomoći u ratu sudjelovati.

Ovaj pako rat, u kojem je i Bodin imao sudjelovati i koji su toliki grčki i latinski pisci što u stihovima što u prozi opisali, tekao je od prilike ovako:

U mjesecu maju koncentrira Roberto svoju pomorsku i kopnenu silu u Otrantu. Kako već spomenusmo, ovdje je bilo i nešto pomoćnih bojnih lagja iz Dalmacije, a još više teretnih i trgovačkih brodova. — Ova mornarica preplovi iz Otranta preko na istočnu epirsku obalu noseć na 150 brodova 30.000 ratnika. Prvobitna osnova Robertova bijaše da osvoji Narkaktos i Nikopolis. No nevrijeme i bura na moru, koja je dosta štete nanijela brodovlju, prinuka Roberta, da je promijenio tu osnovu, te odluči da udari izravno na Drač. Sa jednim dijelom vojske pošalje svojega sina Boemunda naprijed, a malo kasnije uputi se i sam pod Avlonu. Boemundo osvoji otok Krf (Corfu), a odavle pregje u Epir kod Butrota Βοθρέντον ili Βουθροτοῦ). Uz put osvoji još Kaninu i Avlonu. No na ovom putu kod rta Jazičca (Glossa) nastane veliko nevrijeme, od

[1]) ὡς ἐπαρήξων τάχα τῷ αὐτοκράτορι, κατὰ τὰς πρὸς αὐτὸν γεγενημένας συνθήκας. — **Anna Comnena, knj. IV., označeno djelo str. 365.**

kojega je mornarica i ovdje mnogo stradala. Ali ipak kod Glavinice (Γλαβινίτζαν nekoć Akrokeraunija) združi se sa glavnom silom, koju je vodio sam Roberto. Odatle se uputi sjedinjena vojska pod Drač, kamo stigne oko polovice juna, te ga opsjedne sa morske i kopnene strane[1].

Kako se iz pripovijedanja Ane Komnenke razabire, mislilo se u Carigradu i Draču iz početka, da je ova navala Robertova tek neka invazija, kojoj je bila svrha nešta poharati, nešta porobiti, pa se onda kući vratiti. Ali kada je Roberto stao sve, što je naokolo porobio, snašati u tabor, tada stane preotimati maha bojazan, e je Roberto nakan da osvaja i sam Drač. U Draču zapovijedao je vrsni vojvoda Gjuro Paleolog, koji je u azijskim ratovima sproveo tako rekavši sav život. Kad je ovaj vidio, da se Roberto ne miče ispod grada, pošalje k njemu glasnike, da ga pitaju, što namjerava i zašto grad opsjeda. — Što je Robert odgovorio, već smo prije napomenuli. — Sada se tek stane Paleolog pravo utvrgjivati u gradu, nakan da ga pod svaku cijenu brani, dok mu stigne u pomoć car Aleksij. — S druge strane nije prestajao Aleksija moliti za pomoć i dojavljivati mu opasnost, u koju je grad svaki dan sve dublje upadao uslijed sistematički provagjanoga opsijedanja, a i zbog toga, što je megju velikim dijelom gragjana i posade zavladalo mnijenje, e je zbilja u Robertovom taboru ex-car Mihajlo, kojemu su bili skloni.

Caru nije bilo moguće da odmah priteče u pomoć, jer je bio zabavljen u Aziji sa Turcima. U ovoj neprilici ponudi Mlečanima onaj ugovor, o kojem smo gore više govorili. — Mlečani ga prihvate, te pošalju 64 bojne galije pod vodstvom dužda Dominika Silvia, i to za to, da se sjedini sa grčkom mornaricom, koja je dolazila pod zapovjedništvom nekoga Mauriksa (Μαῦριξ).

Mlečani stignu prvi na ročište, te se usidre kod Palje (Παλλία), sjeverno od Drača, a lagje povežu u polukrugu lancima. — Protiv njih pošalje Roberto svoga sina Boemunda sa odjelom brodovlja. Ovdje se sad zametne ljuta pomorska bitka, te je dugo bila pobjeda neodlučna. Ali na nesreću budne tu probušen brod, na kojem se vozio Boemund, a ostali misleći, da je vojvoda poginuo, dadoše se u bijeg.

Gledajući to Gjuro Paleolog sa zidina Drača, izagje iz grada, te u dosta veliku smetnju dovede i kopnenu vojsku, koja je pod gradom bila utaborena.

Malo dana iza toga prispije i grčka mornarica, sjedini se sa mletačkom, te bi ponovo potučena Robertova flota.

Robertu ne preosta sada drugo, nego da se ograniči samo na kopnene operacije. Ono nešta brodova, što mu je preostalo, povuče u luku gradića Jericha, ali more, pučinu, morade prepustiti neprijatelju.

---

[1]) Anna Comnena, knj. III., označeno djelo str. 317.—321.

Poslije ove grčko-mletačke pobjede nad njegovom mornaricom, dogje Robert od prilike u onakav položaj, u kakovu se nagje Napoleon u Egiptu za poraza franceske flote kod Abukira. — Jer sada ne samo da mu osta put u domovinu presječen i tim komunikacije i pomoć, koja mu je odanle mogla stići, onemogućena, već su se sada odmetnula od njega i ona albanska plemena i predjeli, koje si je bio prije pokorio i od kojih je do sada ponešto pomoći dobivao. — Robert se je doduše ozbiljno pripravljao u luci gradića Jerika za nastavak kopnene i pomorske vojne, ali za to ipak u veliku padne nepriliku, kad su Mlečani i Grci zatvorili more, pa mu zapriječili dovoz hrane iz Italije. Odatle se porodi glad u vojsci Robertovoj, a k ovomu se pridruže još i razne bolesti.

Vojska ne naviknuta onom podneblju, upadne u tolike bolesti, da je u tri mjeseca poginulo do deset tisuća ljudi. Pače izmegju najodabranijih vitezova što glad što kuga, proguta preko pet stotina. Veli se, da e ta kuga, a to će biti po svoj prilici kakova tifozna groznica, harala osobito megju konjaništvom, što je bio veliki udarac po Roberta, jer je to bio cvijet i jezgra njegove vojske. — Osim toga imao je teškoga okapanja sa svojim brodovljem. Poslije ovih bitaka bio je Robert na ime povukao sve svoje lagje u korito rijeke Slavke (Γλυκή, pritok Drina). — No u to vrijeme bila je rijeka presušila, a brodovi ostaše na suhom. — Ali ni to ne smeta Robertu. On napravi korito užim, a druge potoke i vrela svede u ovo korito, te tako navede toliko vode, da je mogla dići i ponesti lagje do mora.

Pa ipak ove sve nevolje ne slomiše jaka duha i volje Robertove: on nastavi i u tim okolnostima opsadu. — Čuvši sada car Aleksij, da se Robert ne miče ispod grada, a pošto je i sam svršio rat sa Turcima i ove čak istisnuo izvan granica Bitinije, odluči se da pogje osloboditi grad. — Za to sabere iz svih provincija čete, a zatraži povrh toga pomoćnih četa u turskoga sultana Sulejmana, s kojim je netom učinio mir. A još dobije i varjaških te franačkih četa u pomoć. — Ovu vojsku koncentrira u Solunu, te sam pogje iz Carigrada mjeseca augusta.

Došavši iz Carigrada u Solun, dočuje od nekoga čovjeka, koji je netom prispio iz Drača, da se ovaj grad nalazi upravo u očajnom položaju, jer ga je Robert pritisnuo bojnim strojevima, te u zidinama već prodore načinio, da navaljuje dan i noć, a sam zapovjednik Paleolog da je već više rana zadobio.

Očevidno je iz ovoga pripovijedanja, da je Guiskard naumio da pošto po to osvoji Drač još prije, nego car uzmogne stići u pomoć.

Iz ovakvih glasova razabrao je car Aleksij, da ne valja oklijevati, pa se za to uputi sa čitavom vojskom, a te je bilo do kojih 70.000, pod

Drač. Oko polovice oktobra utabori se kod crkve sv. Nikole, koja je bila oko četiri štadija udaljena od Drača; a Robertova vojska stajala je od grada u daljini, koliko bi strjelica dobacila.

U taboru kod sv. Nikole sazove Aleksij sve glavitije vojvode u bojno vijeće, pa ih upita, jeda li bi ponudili neprijatelju odlučnu bitku. Sve starije i iskusnije vojvode bile su proti tomu, predlažuć, da se rat na dulje vremena razvlači, da se sa sviju strana presiječe Robertu dovoz hrane, te da mu se vojska u svakidanjim manjim okršajima oslabi. Ovo da je najsigurniji način, kojim se može Robert pobijediti.

Dovoz hrane imali bi priječiti poglavito vojvode susjednih predjela, a izmegju ovih napominje se poglavito i poimence „Bodin sa Dalmatincima"[1]).

Ovo je bilo dakle mnijenje starih i iskusnih generala. Ali drugačije je mislila vatrena, nerazborita mladež, megju kojom su bili i nekoliki prinčevi. — Ovi su ganjali i zahtijevali, da se zametne jedna odlučna bitka. Na ovaj predlog pristane i car Aleksij.

Sva je prilika, da je za ovaj zaključak doznao i Guiskard[2]) pa je i on svoje vojvode pozvao u vijeće. Prikazav im svu pogibelj, predloži, da se sve lagje spale, da u stisci nikomu ne padne na pamet tražiti spasa u bijegu i na lagjama, već da svaki uvidi, e ne preostaje ino, van pobijediti ili poginuti?

Predaleko bi nas odvelo, kad bismo htjeli pripovijedati sve potankosti ove bitke. Mi ćemo se za to zadovoljiti time, da istaknemo samo one momente, koji su važni za našu raspravu, t. j. nas ovdje najviše zanima, kako se je držao Bodin i njegovi Dukljani.

U ovoj bitci bili su silno poraženi Bizantinci, a kako se iz pripovijedanja Ane Komnenke razabire, imao bi bio taj poraz najviše skriviti upravo Bodin. Evo kako se je to dogodilo:

Car Aleksij bio je opredijelio sve savezničke čete, da obigju neprijatelja i da ga zahvate s legja. Megju ovima bio je i Bodin[3]). — Kad je bitka započela, naginjala je s prvine pobjeda Bizantincima, ali se doskora

---

[1]) Τοῦτο δὲ καὶ τῷ Βοδίνῳ καὶ τοῖς Δαλμάταις καὶ τοῖς λοιποῖς ἀρχηγοῖς τῶν παρακειμένων χωρῶν παρακελεύσασθαι ποιεῖν. — Anna Comnena, knj. IV., označeno djelo str. 352.

[2]) Χρὴ ταγαροῦν τὰς μὲν σκευὰς ἁπάσας ἐμπρῆσαι, τὰς δὲ ὁλκάδας διατρήσαντας κατὰ τοῦ πελάγους ἀφεῖναι. — Na označenom mjestu str. 353.

Dux vero videns belli certamen imminere, ut suis omnem spem fugae auferendo ad defensionem sui ardentius imflammaret, naves suas a mari projectas omnes combussit, ne forte cum acrius proelium nostris immineret, timidi certamen declinando, spe transmeandi, illostum transfugerent. — Gaufredus Malaterra, knj III., pogl. 27.

[3]) τὸ μὲν ἐθνικὸν ἅπαν στράτευμα ἀπὸ τοῦ ὄπισθεν μέρους ἐπέτρεψε προσβαλεῖν διὰ τῶν ἀλυκῶν διελθόντας καὶ πλείονα τὴν ὁδοιπορίαν ἀναδέξασθαι αὐτοὺς διὰ τὸ ἀνύποπτον οὐκ ἀπηνήνατο. — Anna Comnena, knj. IV., označeno djelo str. 356.

promijeni lice, jer središte, gdje se je nalazio i sam car Aleksij, bude razbito, a to dovede i ostalu vojsku u smutnju. Aleksij, premda je i sam lebdio u pogibelji života, te je vlastitom rukom morao odbijati navale na svoju osobu, ustrajao je neko vrijeme na tom pogibeljnom mjestu, očekujuć, da će oni, koje je bio poslao da Roberta iza legja zahvate, nahrupiti i time opet Bizantince ohrabriti, a Normane dovesti u zabunu. — Ali što se dogodi? — „Turci pobjegoše, a Bodin se vraćaše s bojnoga polja, a da nije niti kušao zametnuti boja.“

Ista Ana Komnenka opisuje držanje Bodinovo za ove bitke od prilike ovako:

„Bio se je ovaj pripravio onoga dana za bitku i razredio vojsku i pokazivao se, kao da će se do zadnjega daha boriti za cara, kako je to bilo izmegju njih prije i ugovoreno. Ali on je krzmao da navali, dok uvidi, kamo će sreća prevagnuti. Ako bi nesumnjivo naginjala caru, tada bi i on malo uštipnuo Kelte; ako bi se pak protivno dogodilo, da se tada od bitke ustegne i poštegjen ostane. Tako je on već prije bitke umovao, kako se to vidi iz onoga, što je učinio. Jer kada je vidio, da je pobjeda stalno prevagnula Keltima, nastupi povratak kući, da nije ama baš niti praha zamirisao. A kad je eto to vidio car... dade se onda i sam u bijeg. I tako eto satrše Latini rimsku vojsku“ [1]).

Eto kako na daleko i široko opisuje Ana držanje Bodinovo. — Ta spoljašnjost već sama od sebe prikazuje, kolika se je znamenitost pripisivala njegovom sudjelovanju, a sadržina je pripovijedanja nekud takova, da se čitatelju može pričiniti, e je sudbina onoga dana ovisila jedino o Bodinu. Jer tu se veli na ime, da je car istom onda uzmaknuo sa bojišta i sam, kad je vidio, da Bodin odlazi sa bojnoga polja sa netaknutom svojom vojskom, mjesto da se svom silom na njega baci, kako je bio u ugovoru obećao i kako se je prije bitke tobože pripravnim pokazivao. A smisao tih riječi ne veli ni više ni manje, nego da car nije držao bitku izgubljenom, dokle god se je nadao, da će Bodin udariti svojom vojskom. Istom onda, kad je vidio, da Bodin ostavlja bojište, dade se i sam u bijeg, što znači toliko, kao da je time htio reći: sad je sve izgubljeno! — Ako se dakle za to ljuti Ana Komnenka na Bodina, to nas ne može niti izne-

---

[1]) Επεὶ δὲ καὶ Τούρκους φεύγοντας ἑώρα, καὶ αὐτὸν τὸν Βοδῖνον ἀπολήμετον ὑποχωροῦντα· ὥπλιστο γὰρ καὶ οὗτος καὶ εἰς πολέμου τύπον τὸ αὐτοῦ διατυπώσας στράτευμα κατὰ ταυτηνὶ τὴν ἡμέραν ἵστατο, ὡς ἐπαρήξων τάχα τῷ αὐτοκράτορι, κατὰ τὰς πρὸς αὐτὸν γεγενημένας συνθήκας: ἐκαραδόκει δὲ, ὡς ἔοικεν, ἵνα εἰ μὲν τὴν ῥοπὴν τῆς νίκης τῷ αὐτοκράτορι δοθεῖσαν γνοίη, ἐπιτεθείη καὶ αὐτὸς τοῖς Κελτοῖς, εἰ δὲ τοὐναντίον, ἀτρεμήσῃ τε καὶ ὀπισθόπους γένηται· ταῦτα διαλογιζόμενος, ὡς ἐξ ὧν ἐπεπράχει δῆλον, καὶ τὴν νικῶσαν ἀπάρτι τοὺς Κελτοὺς εγνωκὼς ἔχοντας, ἄγευστος πολέμου τὸ παράπαν, οἴκαδε ἐπαναδεδραμήκει. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ταῦτα θεασάμενος... τὰ μετάφρενα καὶ αὐτὸς τηνικαῦτα δίδωσι τοῖς ἐναντίοις. Καὶ οὕτως ἐδίωκον οἱ Λατῖνοι τὸ Ῥωμαϊκὸν στράτευμα. — Anna Comnena, knj. IV., označeno djelo str. 365.

naditi, jer je ona mogla reći, da je Bodin, prem kršćanin, nevjerniji od pogana i Turaka[1]).

A što da reknemo mi o ovom držanju Bodinovom?

Ana Komnenka dobro primjećuje, da se iz čina Bodinova vidi, da je on još prije bitke osnovao, što je pod konac bitke izveo. No dodamo li k ovomu još politiku Bodinovu spram Bizanta prije ovoga nagloga i nenadanoga saveza, pa onda još politiku njegovu poslije ovoga rata, onda nam se čini, da je Bodin već na ovakovo sudjelovanje u bitci, kako ga je eto sada izveo, već tada mislio, kada je s carem Aleksijem ugovarao savez protiv Roberta. A dopustimo li to, tad mislimo, da ne će biti presmjelo, ako dopustimo i tu mogućnost, da je Bodin u isto vrijeme stajao u dogovoru i sa Robertom. Ta eno Bodin se javno pokazao indirektnim saveznikom Robertovim, a zar nije mogao biti potajno direktnim? — Ne smijemo da zaboravimo, da Duklji nije nikada prijetila ozbiljna pogibao od zapada, već od istoka. To vrijedi naročito za ovaj momenat, jer se od godine 1080. Roberto priznavao odanim vazalom papinim, a takav je bio i Mihajlo te Bodin od god. 1079. — Bodin, koji je poznavao bizantinsku politiku, koji je znao, da je svaka samostalna pa ikoliko moćna država na Balkanu osugjena ili na vječiti rat s Bizantom ili na podložništvo, znao je i to, da će on biti prvi na redu, da se zakvači sa Bizantom, samo ako ovaj bude imao mira na drugim stranama. U takvim eto prilikama bio je Roberto prirodni saveznik Duklje. A zar bi Bodin mogao biti tako nerazborit, da bi u najodlučnijem momentu išao uništiti onoga, od koga se je mogao nadati još mnogoj koristi, pa ići pomagati onoga, od koga mu se je bilo bojati najveće štete, čim obračuna sa prvim?

Iz ovoga dakle položaja Bodinova zaključujemo mi, da je izmegju Bodina i Roberta opstojao sporazumak, te da je bio Bodin u isto vrijeme faktičnim saveznikom Robertovim dok se je formalno prikazivao Aleksijevim saveznikom.

Ovo mnijenje potkrepljuje i držanje Bodinovo u bitci.

Do ovih istih zaključaka dovode nas i neki momenti u držanju Robertovom.

Uzmimo n. pr. spalenje brodova. — Što bi to imalo značiti? Ovaj čin imao bi dokazivati skrajni Robertov očaj. A je li u istinu bilo stanje Robertovo tako očajno, da mu u istinu ništa drugo nije preostajalo, nego da pobijedi ili da sa svekolikom vojskom izgine? — A kakva bi to nevolja morala biti, koja bi toga neslomljivog junaka mogla na tako očajan korak natjerati? Je li ga na to nagnao neuspjeh opsijedanja Drača,

---

[1]) *Pars quoque Turcorum cum Graecis interit ingens.* — Guillelm. Apul., knj. IV.

ili možda to, što su Mlečani i Grci držali more u svojim rukama, ili napokon to, što je Aleksij dolazio sa velikom vojskom gradu u pomoć? Prvi slučaj nije niti iz daleka podoban, da bi mogao imati ovakove zamašne pošljedice. To bi se dalo samo onda razumjeti, kad bi bio Drač pošljednja krpica njegove zemlje, koju bi mu valjalo ili obraniti ili skupa s njom propasti. Tako se dade razumjeti junačka smrt pošljednjega bizantinskoga cara Konstantina XI. Paleologa; tako se eto može protumačiti i skrajni otpor istočno-gotskih kraljeva u Italiji i još mnogi drugi slični primjeri. No Roberto nije se ni iz daleka u takvom položaju nalazio. Jer on nije branio pošljednju krpicu svoje zemlje, već je navaljivao i osvajao tugje. A nije li mogao uspjeti ove godine, tad je to mogao ponoviti i deset puta kasnije.

Ali za to mnogo više brige mogao je Robertu zadavati drugi slučaj: što mu je grčko-mletačka mornarica presjekla komunikaciju sa njegovom italskom državom. Ali teško da ne bi znao sebi i tu pomoći genijalni Robert. Ta zar mu nije bilo moguće predati zapovjedništvo sinu Boemundu, a on se je mogao potajno prevesti u svoju državu, pa ondje dići novu vojsku i novu mornaricu, te doći sinu u pomoć?

A napokon niti dolazak Aleksijev s pomoćnom vojskom nije mogao tako u besvijest natjerati Roberta, jer nije bio neočekivan, već je mogao i morao znati, da će se to ipak koji mjesec prije ili kasnije dogoditi. — Pa na koncu konca kad bi bio držao Robert svoj položaj tako očajnim, zar ne bi bio pokušao spasti se iz njega časnim mirom i ugovorom, na koji je bio car Aleksij sklon, što se vidi odatle, da je šiljao poslanike još iz Soluna[1]) da pitaju Roberta, što želi i za što vojuje, kao što se to može razabrati i iz onoga vijećanja prije bitke.

Makar se dakle radi toga, što je Robert dao svoju flotu uništiti prije bitke, zaključivalo, koliko mu drago na očajanje Robertovo, mi opet velimo, da to ne stoji, jer to sam Robert pobija. A to se najbolje vidi iz odgovora, šta ga je Robert poslao caru na njegovo pitanje, koje smo gore naveli. Taj pak odgovor glasio je upravo onako, kako je prije odgovorio Gjuri Paleologu, samo što je još sada dodao: „ako dakle želiš ti sklopiti mir sa mnom i ja pristajem na to, ali jedino onda, ako budeš voljan izvesti ono, što će ti moji peslanici saopćiti"[2]). Ovi pak zahtjevi, veli Ana Komnena, bijahu skroz nemogući i kobni po bizantinsku državu[3]). A i to je značajno, da je Roberto taj odgovor i te zahtjeve poslao caru

[1]) Anna Comnena, knj. IV., označeno djelo str. 349.

[2]) Εἰ δὲ σὺ τὴν μετ' ἐμοῦ θέλεις εἰρήνην, ἀσπάσομαι τοῦτο κἀγώ, μόνον εἰ καὶ αὐτὸς τὰ μετὰ τῶν ἐμῶν δηλωθέντα σοι πρεσβέων προθομηθῆς αποπληρῶσαι. — Na označenom mjestu str. 352.

[3]) Ἐπεὶ ἀδύνατα παντάπασιν ἐπεζήτει καὶ ἐπιβλαβῆ τῇ Ῥωμαίων ἀρχῇ ὑπισχνούμενος... — Na označenom mjestu.

Aleksiju istom u zadnji čas, kad je već Aleksij sa svekolikom vojskom stigao pod Drač, te obrdžavao ono bojno vijeće. Dakle nakon toga, što je Robert već mogao pregledati i premjeriti bizantinsku vojsku.

Ko će na svijetu iz ovih riječi moći zaključivati na kakav očaj? — U očaju radi čovjek sve, što se može, ne bi li se spasao; a zar to ovdje čini Robert?

No odakle tolika smjelost Robertu? Zar je on znao unapred, da će pobijediti? Ta zar ne bi čovjek smio prije zaključivati iz toga, što je dao uništiti brodovlje, da je Robert bio prije o protivnom osvjedočen i da je bio toga mnijenja, e će izgubiti bitku, pa iz bojazni, da mu flota ne bi pala u ruke neprijatelju, volio ju uništiti? To bi bio po našem mnijenju prvi i glavni uzrok, s kojega je brodovlje uništio. A to je tim vjerojatnije, što mu i onako u slučaju najveće nužde ne bi bilo moglo koristiti, dok su Grci i Mlečani bili gospodari na moru. S druge strane bilo je ovo kadro u vojsku unijeti očajnu hrabrost i osvjedočenje, da joj drugoga spasa nema do pobjede.

No sve ovo, što navedosmo do sada o Robertu, pokazuje samo to, kako je on sve radio, da svoju vojsku učini podobnom i za najsmjelija poduzeća, te da je pripravi na najveće pogibelji, ne bi li ovako izvojštio pobjedu. Ali kao vrsni vojvoda morao je on i na to računati, što će činiti, ako njegova vojska ne bi uzmogla niti uz najveću hrabrost odoljeti sili, — on je morao misliti i na eventualni uzmak. A da je on na uzmak mislio, svjedoči baš to, što je brodovlje, koje mu nije moglo koristiti, spalio, samo da ne dogje u ruke neprijatelju. Jer da je bio nakan dati se sasjeći do zadnjega čovjeka, ele tad bi mu bilo sve isto, da li brodovlje padne neprijatelju u ruke ili ne. — Ali sad se pita: ako je Robert mislio i osjegurao se za slučaj uzmaka, a mornaricu uništio, kamo je onda kanio i mogao uzmaknuti? — Po našem mnijenju na teritorij Bodinov, u Duklju.

Evo ovako tumačimo sebi čudno držanje Bodinovo i još čudnovatije Robertovo, koje nam ostaje nerazumljivom enigmom, ako ga ne protumačimo evo ovako. — Mi priznajemo, da za ovo naše tumačenje ne nalazimo nigdje nikakva pisanoga spomenika, koji bi to direktno potvrgjivao, no zar ga ne potvrgjuju neke činjenice i logični tečaj stvari?

No vratimo se na naše prijašnje pitanje: što da reknemo na ovo držanje Bodinovo? Bi li ga nazvali perfidijom, ili državničkim remek djelom? — To se može promatrati sa raznih stanovišta, pa prema tomu dati i razni odgovor. Po našem mnijenju valja se u prosugjivanju ovoga Bodinova držanja kaniti dviju stvari: neupadati u ekstreme, t. j. niti odveć hvaliti niti bezobzirno koriti; a osim toga ne smije se to prosugjivati sa stanovišta naših današnjih, već prema nazorima, koji bijahu u ono doba. — Moralista

bi nazvao taj čin Bodinov nepoštenim i perfidijom, misleć na to: što bi se danas reklo A-u, da ugovara sa protivnikom svoga saveznika B-a i to proti samomu B-u? — Ali mi ne smijemo zaboraviti, da su svi balkanskoslavenski državnici srednjega vijeka bili učenici bizantinske škole, pa su se u saobraćaju sa Bizantom služili upravo onim oružjem, što se je u Bizantu kovalo, pa dolazilo i do ruku „varvara“. — A u Bizantu, ma da i jest postao središtem istočnoga kršćanstva, još se je i te kako žrtvovalo trećoj vrsti bogova, kako ih je klasificirao rimski poganski pontifex maximus Seaevola u svojem Tria genera deorum[1]). — Prema tomu držali su Bizantinci, da je svako sredstvo dopušteno, samo ako smjera na korist države. Ako su se dakle oni služili ovim oružjem spram drugih naroda, naročito balkanskih, može li se onda zamjeriti i ovim narodima, ako su se istim oružjem služili spram Bizanta?

*

Kad je dakle car Aleksij vidio, da se Bodin vraća kući s bojišta, mjesto da ide spasavati Grke, dade se i on u bijeg, ostaviv u bitci do 6000 mrtvih[2]), a megju njima i nekoliko vrlo odličnih ljudi. Tako se megju palima spominje Konstantin, sin nekadanjega cara Konstantina Duke; za tim Nikofor Synadem, presumptivni šurjak cara Aleksija; pa onda Nikifor Paleolog, otac Gjure, slavnoga branitelja Drača, i još mnogi drugi. — Sam car uteče teškom mukom spašen brzinom dobra konja imenom „sgurcis“, kojemu je Ana Kommena zlatnim slovima upisala ime u svojoj Aleksijadi, pa će se sjati, dok se god bude čitala Aleksijada, jer za dva dana i noći stigne Aleksij ispod Drača u Ohridu. Dobar jahač.

Tako se evo svrši ova bitka, koju su zabilježili mnogi pisci[3]), i to sa velikim porazom Grka. — Karakteristično je pri tom to, da je Roberto poslao svoje konjaništvo u protjeru za Grcima, a ne za Bodinom i njegovim „Dalmatincima“.

Poslije toga boja, — a bilo je to na 18. augusta 1083., — zamisli Roberto osnovu, da jednim dijelom vojske osvoji sav Epir i Tesaliju; a drugim da pogje po drumu Via aegnatia ravno na Solun. Prvu vojsku stavi pod zapovjedništvo svojega hrabroga sina Boemonda, a drugu odluči sâm glavom voditi. — No prije svega toga valjalo je još osvojiti Drač. Ovaj se još

---

[1]) Pod „dei“ razumjeva Scaevola vjeru i moral, pa veli da su prvi genus stvorili pjesnici, a taj je maglovit; drugi su stvorili filozofi, a taj je nepraktičan; treći stvorila je država za svoju korist i potrebu.

[2]) Anno 1082... Alexius imperator... iniit bellum cum Roberto duce haud longe a Dyrrachio et terga versus fugit; cecideruntque in ea pugna plusquam 6000 ex suis, fuerunt autem in ejus exercitu 70 millia hominum. — Lupus protospat. chron., ap. Pertz, Monum. Germ., sv. VII., str. 61.

[3]) Osim Ane Komnenke, knj. IV., još Zonara, knj. XVIII., pogl. 22.; Glycas, izd. Bonn, str. 619., pogl. 14.; Gaufredus Malaterra, knj. III.; Orderic. Vitalis, knj. VII.; Guillelm. Apuliensis, knj. IV.

dosta dugo branio pod zapovjedništvom nekoga Arbanasa, imenom Komiskortisa. Ali se napokon morade uz dosta časne uvjete predati. To se dogodi u mjesecu februaru 1083. — Po ugovoru kapitulacije imali su pasti Robertu u ruke kao vojni zarobljenici svi mletački gragjani, koji bi se desili u gradu. Megju ovima bio je i sin Dužda Domenika Silva.

Jedva je prošao mjesec dana iza pobjede kod Drača i već je Boemund osvojio gotovo cijeli Epir i jedan dio Tesalije. Ali zato ipak nije bilo sugjeno Robertu, da izvede ovaj svoj osnov, ma da je početak i vrlo lijepo pošao od ruke. Nije to bila doduše bojna sila Aleksijeva, koja ga je na putu suzdržala, već druga, bizantinsko zlato, kojim su Bizantinci umjeli često veće političke uspjehe dostići nego željezom. — Car Aleksij bio je na ime opet poslao u Italiju zlata, kojim je megju Robertovim vazalima uspirio bunu i ustanak. Osim toga bio se je Aleksij opet obratio na njemačkoga cara Henrika IV.[1]).

Ovaj put nije Aleksij imao mnogo truda da predobije njemačkoga cara protiv Roberta. Ovaj je već i onako bio krenuo sada već po treći put u Italiju protiv pape Gregorija, s kojim je već gotovo prve godine Gregorijeva pontifikata stupio u borbu, koja nosi u povijesti ime „borba za investituru“. — Car dogje do Rima i osvoji ga, a papa pozove u nevolji svoga vazala Roberta Guiskarda u pomoć.

U to vrijeme bio se na ime na toliko zaoštrio sukob izmegju pape i cara, da je papa proglasio Henrika svrgnutim i poslao krunu saskomu vojvodi Rudolfu[2]), a za odgovor dade Henrik izabrati ravenskoga nadbiskupa za papu[3]). A za tim pobijediv Rudolfa, koji je u bitci poginuo, pogje u Italiju. — Megjutim bijaše Roberto prispio u Italiju, što mu nije bilo teško, pošto su Mlečani bili pozvali svoju mornaricu preko zime kući. Zapovjedništvo nad vojskom u Draču ostavi svome sinu Boemundu. U Italiji se združi sa papom[4]), te oba zajedno protjeraju Henrika iz Italije[5]).

Dok se to dogagjalo u Italiji, nastavljao je Boemund rat protiv Bizantinaca i to u početku najvećim uspjehom. A ko znade, gdje bi bio

---

[1]) Eodem tempore (i. e. 1083) legati graecorum venerunt munera multa et magna in auro et argento, vasisque ac sericis afferentes. — Conrad. abbas Uspergensis.

[2]) Na toj kruni bio je utisnut značajni natpis: Petra dedit Petro, Petrus coronam Rodolpho.

[3]) Convocatis itaque apud Brixiam Alamanniae urbem omnibus sibi parestilius episcopis et abbatibus conciliabulum celebravit, in quo Robertus Ravennas archiepiscopus in pontificem, cui esset Elementi (Clementi) app.llatio prophanatus est. — Flavius Blondus, označeno djelo, Decad. II., knj. 3., str. 203.

[4]) ἄμφο (papa i Robert) κατὰ τοῦ Ἀλαμανίας ἐξώρμησαν: ὁ μέντοι ῥὴξ πολιορκεῖν τὴν Λογγιβαρδίαν ἐπειγόμενος...

Ὁ δὲ ῥὴξ Ἀλαμανίας κατὰ τὰς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ὑποσχέσεις καταλαμβάνειν ἤδη τὴν Λογγιβαρδίαν ἠπείγετο. — Anna Comnena, knj. V., označeno izdanje str. 396.

[5]) Ὁ δὲ Ῥόμπερτος, φθάσας εἰς τὴν τοῦ ῥηγὸς παρεμβολὴν... Αὐτὸς δὲ λείαν πᾶσαν αναλαβόμενος, μετὰ τοῦ πάπα πρὸς Ῥώμην ἀπένευσεν. — Na označenom mjestu str. 397.

Rex fugit Henricus, ducis hunc audacia terret. — Guillelm. Apul., knj. IV.

prestao, da je imao dovoljno pomoći i da Aleksij nije umio popraviti zlatom, što se željezom pokvarilo.

Mi ćemo popratiti ukratko Boemundovu vojnu i to s razloga, jer se dogagjaji u njoj zbivaju u neposrednom susjedstvu Duklje, a poslije ćemo gledati da prikažemo, stoji li u kakvom savezu Duklja s tim dogagjajima.

Car Aleksij, čim se sretno spasao i prispio u Devol, odmah je izdao zapovijed, da se kupi nova vojska i da se okupi kod Soluna. Sâm se pako otputio u Carigrad, da nagje novca za novu vojnu. Na brzu ruku bilo mu je najlakše do njega doći, ako oplijeni crkve i samostane. Tu mu se odlučno opre kalcedonski patrijar, a Aleksij ga dade pronaći heretikom i svrgnuti sa kalcedonske stolice, te ga progna. Kad je našao novca, stane šiljati darove na sve strane i kupovati neprijatelje Robertu. Megjutim je i sâm sakupio nešto vojske i pogje u susret Boemundu. Mjeseca maja 1083. sukobi se s njim kod Janine, no bude natjeran u bijeg. Odavle se povuče sa ostancima vojske u Ohridu, te preda zapovjedništo nad njima svome domestiku Pakurianu, a sam se povuče u Vardarje (Βαρδάρην), da sakupi novih četa, da se s njima opre daljnjemu napredovanju Boemundovu.

Boemund pogje iz početka dalje na jug prema ambrakijskom zaljevu i rijeci Arti; ali čuvši, da se car koncentrira u Vardarju i oko Ohride, pogje opet prema sjeveru, ili bolje sjevero-istoku. — Tu se opet sukobi sa carem, te se ovaj i opet jedva spasi bijegom. Tada dogje u Carigrad, da pojača vojsku, pa da se opet ogleda sa Boemundom.

Kada je Boemund protjerao i razbio carske vojske, te mu niko ne izlazaše na bojno polje, sad se odluči da osvaja gradove. Za to razdijeli vojsku u tri dijela. Jedan dio stavi pod zapovjedništvo Petra Alifi, kako ga naziva Ana Komnenka, dok mu je pravo ime bilo d'Aulps; drugu vojsku povjeri grofu od Pontoise (Πουντέση); a treći dio zadrži sebi.

Petar osvoji brzo oba Pologa (Πολόβους), a Pontoise isto tako brzo zauzme Skoplje, bugarsku prijestolnicu. Na taj način eto dogjoše Normani u neposredno susjedstvo Dukljanske države (u širem smislu). Jer valja da se čitatelj sjeti, e je i Srbija sada bila podjarmljena Bodinu.

Boemund pako sa svojim dijelom vojske pogje u Ohridu, kamo su ga sami Ohrigjani pozivali. Varoš mu se drage volje preda, ali tvrgjava sa bizantinskom posadom hrabro se branila. Boemund ne htijući gubiti vremena, okani se opsijedanja, pa pogje pod grad Ostrov, koji se toliko puta spominje u ratnoj povijesti Bizanta. No ni ovdje ne uspije da na juriš osvoji grad, a ne htijući se zadržavati redovitim opsijedanjem, pogje

dalje preko Soska i grada Servije[1]), do Berrhoeje grada, pa odavle preko Vodena u Moglenu. Ovdje uspostavi neku porušenu tvrgjavicu, te u njoj ostavi jednoga vojvodu, imenom Saracena, sa jakom posadom, da pazi i čuva predio Vardarja; sâm pako utabori se kod Bijele crkve (Ἄσπρας Ἐκκλησίας), gdje je sproveo tri mjeseca.

Zadržavajući se ovdje, otkrije urotu, koju skovaše gotovo prvaci megju njegovim vojvodama: onaj Pontoise, koji je osvojio Skoplje, te neki Renold i Vilim. Ove je sjegurno zavelo Aleksijevo zlato, jer sama Ana veli, da su se dogovarali da prebjegnu k caru. Pontoise to u istinu učini prije, nego su ga mogli uhvatiti, druga dvojica budu oslijepljena.

Poslije toga ode Boemund iz Bijele Crkve u Kastoriju, a iz Kastorije ode u blizinu Larisse, da ondje zimu provede.

Megjutim je car Aleksij živo radio, da se pripravi za budući sukob. Na jednoj strani tražio je saveza dapače i u samih Turaka, koji mu poslaše 7000 najbolje vojske, s druge pak strane demoralizovao je novcem vojsku i vojvode Boemundove, kako to dokazuje gore spomenuti primjer.

Dok se je tako car spremao, brinuo se je Boemund da mu vojska u miru i besposlici ne omlitavi, za to je preduzimao manje ekskurzije. Tako jednom pošalje svoje oklopnike, koji osvojiše Trikalu, Kastoriju i Pelagoriju. Ova pak Pelagorija bijaše jugozapadni dio Bugarske u neposrednom susjedstvu Srbije, odnosno u ovo vrijeme Bodinove Duklje.

Ovako je eto Boemund malo ne potpuno oživotvorio namjere svoga oca. On je osvojio cijelu Dračku temu, Epir, Tesaliju i veliki dio nekadanje jugo-zapadne Bulgarije, te se tako primaknuo Solunu. Ali ovime je dostigao i vršak svoga osvajanja. — Sad je još kušao da osvoji Larissu, glavni grad Tesalije. Ovaj grad branio je hrabro zapovjednik Leo Kefala, moleć podjedno bez prestanka za pomoć. Iza šestmjesečnoga opsijedanja dojavi caru, da će grad izdajom pasti, ako u najkraćem vremenu ne stigne pomoć. Megjutim se car potpuno spremio, te dogje s velikom vojskom gradu u pomoć. Boemund dade se zavesti u zasjede, te bude poražen. Odavle se povuče preko Trikale u Kastoriju. Ovaj grad preda grofu Brijenu (pradjedu porodice Chateaubriand), Polog Petru d'Aulps, a sam se vrati preko Avlone u Italiju, da u oca zaište nove pomoći.

Sve se to dogodilo do juna mjeseca godine 1084.

Gjuro Paleolog osvoji malo zatim Kastoriju, a Mlečani, saveznici Bizantinaca, izagjoše opet sa svojim brodovljem te osvojiše otok Krf. — Car Aleksij zadovolji se za sada i ovim uspjesima, pa se vrati u Carigrad, da

[1]) Grad Servija bio je nekako na megji izmegju Baeotije i Tesalije kako se to iz slijedećih riječi razabire: Ἐξεστράτευσεν αὖθις κατὰ Σερβίων: πόλις δὲ ταῦτα οὐ μικρὰ ἐν μεθορίοις κειμένη καὶ Θετταλίας· — Cantacuz, knj. IV., pogl. 19.

se još bolje pripravi, jer je znao, da Boemund nije badava otišao u Italiju, a dočuo je i to, da je Robert megju tim istisnuo njegova saveznika, cara Henrika, iz Italije i mir u svojoj državi opet uspostavio.

Pa odista bojazan Aleksijeva i brzo se obistini. Već za par mjeseci (u oktobru) kretala je nova vojska i nova mornarica od 120 brodova iz Brindisia put epirskih obala, gdje se izmegju Butrola i Avlone iskrca. — No ovaj put je Robert bio oprezniji: čuvao se je nepovoljna vremena, a nije se htio upuštati ni u kakva poduzeća na kopnu, dok ne osigura sebi komunikacije sa Italijom. U to na ime vrijeme bio se opet sjedinio zapovjednik grčke mornarice Mauriks sa mletačkim duždem Domenikom Silvom. Boj se zametne na moru. Dva puta ostane bitka neodlučna, treći put napokon porazi Robert strašno protivnike kod Kasopa[1]). Do 5000 Mlečana pogine, a do 2700 bude ih zarobljeno. Ovaj poraz tako se teško kosne Mlečana, da su zaboravili na sve dojakošnje zasluge i pobjede svoga dužda, te su ga svrgli s časti, a na njegovo mjesto izabrali Vitalisa Faledra[2]).

To se dogodilo mjeseca novembra 1084.

Ele težak je to bio udarac po Aleksija. Prije je mogao računati na cara Henrika IV., na buntovnike u Italiji i na pobjedonosnu flotu mletačku, sada ama baš ni na koga. Eda bude mogao Robert sada odmah ne časeći časka nastaviti vojnu na kopnu, bio bi valjda pokucao samomu Carigradu na vrata. Ali sreća je bila po Aleksija, da su razne nevolje Roberta zadržale, te nije mogao poduzete vojne nastaviti sve do proljeća druge (1085.) godine.

Ali zimsko vrijeme, pa onda sve nevolje s tim skopčane navale na Roberta i njegovu vojsku. Sam Robert oboli, te morade uzmaknuti u u Italiju u Salerno, gdje je prijatnija klima. Vojska pako toliko je stradala od raznih bolesti i gladi, da je poginulo do kojih deset hiljada ljudi. A napokon dočuo je Robert i to, da je novi dužd opet sklopio savez sa carem Aleksijem, pa mu je opet narasla prva briga da osigura sebi zalegje. A k tomu se pridruži i ustanak sina Robertova Guida, kojega je car Aleksij na to sklonuo velikim obećanjima i novcem (ὑποσχόμενος καὶ τιμὴν διαφέρουσαν καὶ χρημάτων δόσιν δαψιλῆ).

Megjutim oboružaju Mlečani novu mornaricu, te ju pošalju pod zapovjedništvom novoga dužda. To dojave Dukljani Robertu, a ovaj im

---

[1]) Praedictus dux (Robertus)... ingressus est Adriaticum perrexitque in insulam Cassiopum... caesa sunt in ea pugna plusquam quinque millia hominum... ita ut qui gladium potuere evadere bellatoris, pelagis eos vorago glutiret. — Pertz, Monum Germ, knj. XII., str. 61.

[2]) Hic dux Venetis exosus propter excidium stoli contra Robertum missi, dum annis XII praefuisset, repudiatur et de sede expellitur. — Andreas Dandolo, Chronicon, označeno izdanje str. 249.

izagje sa svojom flotom u susret. Kod otočića Sasena blizu Avlone sukobe se neprijatelji, te Mlečani budu silno potučeni[1]).

Sada su se opet Grci i Mlečani uzeli koncentrirati kod Kefalonije, južno od Krfa, a Robert sa sinovima oko Krfa. Ali usred ovoga pripravljanja umre Robert na 17. jula 1085.

„Čuvši car Aleksij za tako nenadanu smrt tako silna neprijatelja, odahne, kao da je svalio s legja veliki teret, koji ga je odavno tištio," tako pripovijeda Ana. A i mogao je odšta odahnuti, jer su sa Robertom pale u grob, barem za ovaj čas, sve one osnove, a s njima i sve one pogibelji, koje su s tim poduzećem bile skopčane i zaprijetile bizantinskom carstvu. Jer odmah poslije toga na vrat na nos povrati se normanska vojska u Italiju ni ne misleć na kakova daljna poduzeća.

Ma da i jest na samrtnoj postelji nagovarao Roberto svoju rodbinu, da ne napušta njegovih osnova, već da ih krepko dalje provagja, čim zaklopi oči, sve se preokrene. Njegova inače junačka žena Liglegaita — ukrca svoj dio vojske i svoje sinove Rogera i Guida (jer je ona običavala pratiti svoga muža u vojnama) u manje lagje, a velike dade spaliti, da neopaženo uzmogne preći u Italiju. Bojala se ona, da ne bi njezin pastorak i proslavljeni prvorogjenac Robertov Boemund preoteo njezinim sinovima baštinu. — Tako eto bio bi Boemund ostao sam u Iliriku proti Aleksiju i Mlečanima, dok bi njegova braća valjda i njegov dio baštine zaposjela. To ga sklone, da se i on ukrca i zaplovi put Italije, da uredi kod kuće poslove. Za to eto morade i on, barem za neko vrijeme da napusti očeve osnove. Velimo za neko vrijeme, jer ne će potrajati dugo, pa će se i opet pojaviti pred Dračem.

I tako se eto svrši taj rat, koji Ana Komnenka naziva „najvećom nesrećom" — μεγίστη συμφορά — neočekivano sretno po Aleksija. Našljednici mu Robertovi ostaviše bez boja sve tekovine Robertove. Jedini Drač bio je provigjen sa neznatnom posadom, koja se je za kratko vrijeme morala predati. — Taj rat trajao je od maja 1082. do juna 1085.

Ovime evo i mi završujemo naše pripovijedanje o tom ratu, pa ćemo sada preći na drugu stvar: na odgovor, za što smo se tim ratom pozababavili, kad se u njemu Duklja jedva tek jedan put spominje.

Ovaj rat zaokuplja u tolikoj mjeri pozornost Bizantinaca, da oni gotovo niti čuju niti vide, što ostali narodi u susjedstvu rade. Tako eto dolazi, da nam se i o Duklji, osim one zgode pred Dračem, kroz sve to

[1]) Postquam Guiscardus Bohemundusque filius de summa belli in Constantinopolim inferendi aliquot consultaverant menses, attulerunt ad eos Dalmatae speculatores auctum veneta classe Alexium ut in Dalmatiam duceret... Quamobrem et ipse Dyrrachio solvens in altum se contulit, obviaeque sibi a casu classes apud Sasnum conflixere, majori autem quam antea damno imperator Alexius et venetus dux cuperati fugatique fuerunt. — Flavius Blondus, označeno djelo str. 206.

vrijeme baš ništa ne spominje. Na taj način apsorbira ovaj odsjek normansko-bizantinske povijesti suvremenu povijest dukljansku, pa je za to pravo, da mi u tom dijelu tugje povijesti potražimo, što se na Duklju odnaša, te tim po mogućnosti taj tamni dio njene prošlosti rasvijetlimo.

Istina, kroz to vrijeme o Dukljі se izričito ništa ne spominje; ali za to i ta šutnja ima svoju značajnu stranu, koja naše prije izrečeno mnijenje barem indirektno potvrgjuje. — Ta šutnja svjedoči nam na ime, da Bodin već iza onoga dogagjaja pod Dračem nije bio saveznikom bizantinskog cara. Jer da je bio, to bi mu se ime ma gdje ili ma kojom god prilikom jedan put spomenulo. — A iz toga — ako ne više — a to bi se sjegurno barem to smjelo zaključivati, da je bio Bodin u ovom grčko-normanskom ratu barem neutralan.

No u ovom ratu izbijaju na površinu neki momenti, iz kojih se smije i više nego na neutralnost Duklje zaključivati. Mi ćemo te momente istaknuti, jer nam oni time barem indirektno prikazuju djelovanje njeno kroz ovo vrijeme. A bolje je da i šta doznamo o predmetu, o kojem pišemo, nego ništa.

Da vidimo dakle, koji su to momenti:

Poslije poraza bizantinske vojske pod Dračem tri su obzirom na Duklju karakteristična momenta, koji se u neposrednom djelovanju Robertovom iza te bitke ističu: proganjanje bizantinske vojske, smjer bojnih operacija i osvojenje Epira (Arbanaške).

Kada je Robert potisnuo u bijeg bizantinsku vojsku, dao ju je još dobro daleko proganjati po svojem konjaništvu, dočim je dopustio da se dukljanska vojska, koja je ostala netaknuta, pa prema tomu bila opasnija nego raspršeni ostanci bizantinske vojske, mirno bez zaprijeke sa bojišta ukloni.

Pitamo, zašto nije Roberto ovu vojsku proganjao? Tà, zar nije i ona bila jedan dio bizantinske vojske?

No dopustimo na čas mogućnost, da Roberto nije dospio da to odmah ovaj čas učini, jer se bojao, da se ne bi odjeli bježeće vojske bizantinske u blizini ralirali, pa ponovno na njega navalili — pitamo se — za što nije naknadno navalio na Dukljane, kad je bio posve svršio sa bizantinskom vojskom?

Odgovor na ovo pitanje još se nužnijim čini, ako se dovede u savez sa bojnim osnovama Robertovima, koji je odlučio, da poslije osvojenja Drača, udari ravno na Solun. — Zar bi on to mogao mirne duše poduzimati, dok bi mu za legjima stajao saveznik bizanskinski sa svojom neoslabljenom silom, o kojem Ana Komnenka veli, da je bio „silni i lukavi mejdandžija“ i imao jaku vojsku (μαχιμώτατος ὢν καὶ ῥᾳδιουργίας πλήρης)?

Kad je Roberto naumio da će ići osvajati Solun, htio je sebi osigurati zalegja, pa je za to poslao svoga sina Boemunda u Epir, da podjarmi tu provinciju, jer su Arbanasi isto onako kao i Bodin došli Bizantincima u pomoć[1]), a gle proti Bodinu ne poduzima ovakvih mjera, kao da mu nije ni najmanje pogibeljan.

Ko će vjerovati, da bi Guiskardu mogli biti pogibeljni Arbanasi, koji nijesu imali niti svoje države, niti svoga glavara, već se dijelili u pojedina plemena kao i danas i gdje je svako pleme svoju politiku vodilo, nego uregjena, prostrana Duklja sa svojim umnim i hrabrim vladarom, koji je poslije mnogo jada zadavao i samome carstvu?

Kad je dakle Robert scijenio, da mu se valja osjegurati protiv Arbanasa, koji mu baš nijesu bili pogibeljni, već su mu samo mogli u komunikacijama neprilika praviti iza legja: kako se ne bi išao osiguravati protiv Duklje, koja mu je mogla, — osobito kad bi se bila složila sa Mlečanima i Grcima, koji su po moru križarili — biti upravo fatalnom? — A kad to Robert ipak ne čini, ili bolje rekavši, vojnom silom ne čini, — tad je slobodno zaključivati, da je on ugovorom osigurao sebi zalegje.

A da je izmegju Roberta i Bodina neki sporazumak ili ugovor upravo morao opstojati, mora se zaključivati iz ovoga, što ću navesti:

Kad je Boemund stao da izvagja Robertove vojene osnove, te je osvojio Skoplje, Polog i Pelagoniju, postao je susjedom Dukljanskoj kraljevini (kojoj je bila potčinjena u to vrijeme i Srbija) na trim stranama: jugu sa dračkom temom, jugo istoku (Skopljem i Pologom), a na istočnoj strani Pelagonijom. Pa ipak evo nigdje ne prolazi pobjedonosna normanska vojska preko dukljanskih granica. A to nije moguće drugačije razumjeti, nego ako je megju ovim novim susjedima opstojao dobar sporazumak, ugovor ili možda čak i savez.

Po našem mnijenju bila je cijena ovoga prijateljstva grad Skadar sa predjelom do rijeke Drina, što su Normani odstupili Bodinu, kad su osvojili dračku temu, jer odsele vidimo Bodina u Skadru, koji prije nije pripadao Duklji.

Nadalje u novom ratu izmegju Roberta i Bizantinaca i bizantinskih saveznika, kad se je ono Robert po drugi put iskrcao na epirskoj obali, obavješćuju eno Dukljani, kako smo to gore vidjeli, Roberta o kretanju mletačkog brodovlja. A ovo jamačno ne bi bili činili, da su pristajali

---

[1]) Ana Komnenka isporegjujuć cara Aleksija i Roberta Guiskarda megjusobno, veli megju ostalim: „Neki kore cara, da je bio malodušan i da je pokvario pobjedu, kad se je ono prvi put srazio sa Robertom, jer da je još neko vrijeme pričekao, da bi bio opkolio odasvuda Roberta sa četama „παρά τε τῶν καλουμένων Ἀρβανιτῶν, παρά τε τῶν ἀπὸ Δαλματίας παρὰ τοῦ Βοδίνου πεμπομένων. — Knj. VI., označeno djelo str. 484.

uz Bizantince, odnosno da nijesu bili u nekom prijateljskom odnošaju spram Normana.

Kad je Roberto umr'o i Normani se povukli u Italiju, napustivši osvojene predjele, osvojiše Bizantinci opeta Drač i dračku temu. A čim je dračka tema prestala biti normanskom svojinom, te postala bizantinskom, eto Bodina, gdje navaljuje na nju, te komad po komad osvaja i pripaja svojoj Duklji. — Pop Dukljanin veli doduše, da je Bodin i Drač osvojio[1]) no to ne stoji, jer smo vidjeli, da je Drač prešao direktno iz ruku Normana u ruke Bizantinaca i to poglavito pod pritiskom u Draču nastanjene mletačke kolonije, koju su Bizantinci potkupili[2]) novcima i obećanjima. A to je lako išlo, jer veli Ana, da su ti Mlečani kao i svi ostali Latini „narod potkupljiv te podoban, da za jedan obrok proda i najmilije“[3]).

Kad se je car Aleksij na ovako neočekivan način riješio pogibeljna neprijatelja, te se ovako jeftino dostao svojih pokrajina, učini zapovjednikom dračke teme Ivana Duku, brata caričina, svoga šurjaka; a sam krene u Aziju protiv Turaka, svojih dojakošnjih saveznika. Evo ovako bi se bilo dogodilo i Bodinu. Dok je trebao pomoći i mira od Turaka, zabavljen normarskim ratom, mitio ih je i novcem i darovima i častima, a sad jedva se riješio Normana, eto ga na saveznike. — No Bodin je, kako se vidi, jako dobro poznavao Bizantince, pa nije htio pod Dračem nositi na pazar svoju kožu. — Kako bi bilo sada tijesno Duklji kraj izvrsnoga vojvode Ivana Duke, da je ostala bez vojske! — Ali Bodin je, bi reći, predvigjao, ili ako nije predvigjao, to se je iz opreznosti pripravljao za svaki slučaj, koji bi ga mogao zadesiti. — Istina, promatrajuć njegov čin sa etičkoga stanovišta, ne može se reći, da je uradio pošteno, ali promatrajući stvar sa političkoga gledišta — evo sami Bizantinci dokazuju, da je s njima poštenije postupao, da bi bio ludo činio.

Iz svih evo ovih napomenutih momenata dade se sa najvećom vjerojatnošću, pače moralnim uvjerenjem ustvrditi, da je Bodin stajao, ako ne više, a to u neutralnom odnošaju spram obih protivnika. No naginjao je svakako više Latinima nego Grcima.

To, kako rekosmo, dade se razabrati iz onoga, što do sada navedosmo. Iz dojakošnjega pripovijedanja moglo bi se tim više na tu neutral-

---

[1]) Post haec potestate Francorum, qui erant in Durachium et in tota terra Duracenorum, mortuo Riberto Guiscardo tulit, atque obtinuit Bodinus totam terram Duracinorum et ipsam civitatem Durachium: Post haec facta pace cum imperatore reddidit illi civitatem. — Ap. Lucium, označeno izdanje str. 300.

[2]) Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς (Aleksij) δι' ὑποσχέσεων καὶ δωρεῶν οὐκ ἐνεδίδου ὅλως ὥστε τὴν πόλυν Δυῤῥάχιον παραδοῦναι αὐτῷ... ἐκεῖνοι δὲ (Mletčani) προςελθόντες παραδιδόασι τὸ κάστρον τῷ βασιλεῖ πάσης ἐλευθερίας παρ' αὐτοῦ ἀπολαύσαντες. — Anna Comnena, knj. VI., označeno djelo str. 477.

[3]) τοιοῦτον γὰρ τὸ Λατινικὸν ἅπαν γένος ἐρασιχρήματόν τε καὶ ὀβολοῦ ἑνὸς πιπράσκειν εἰωθὸς καὶ αὐτὰ δὴ τὰ φίλτατα. — Na označenom mjestu.

nost zaključivati, što do sada nijesmo nigdje imali prilike da spomenemo gdje kakvi sukob izmegju Duklje i Bizanta, a još manje izmegju Duklje i Normana.

Bodinova vojna na Bizantince.

No što sada dolazi, pokazaće, da Bodin nije skrštenih ruku gledao, što se oko njega dogagja, nego je i djelotvorno sudjelovao u tim velikim dogagjajima. A buduć da je to njegovo djelovanje bilo npereno protiv Bizanta, a trajalo je neko vrijeme istodobno sa vojnama Normana protiv Bizantinaca, to je najvjerojatnije i obzirom na gore istaknute momente upravo sjegurno, da je bio saveznikom Normana. — To se razabire iz pripovijedanja Ane Komnenke, koja veli, da je „Ivan Duka“, — kojega je Aleksij (1082.) učinio zapovjednikom Bugarske i dračke teme davši mu jaku vojsku, s kojom da opskrbi grad Drač i odbije navale Dukljana, „cijelih jedanaest godina probavio u dračkoj temi, iznova osvajajući gradove od Vukana za carstvo i borio se proti preratobornomu Bodinu, kojega da je u bitci i uhvatio“[1]).

Evo u ovako malo riječi sabrala je Ana ovaj dugi, jedanaestgodišnji dukljansko-bizantinski rat, dok mnogo kraće ratove sa Pečenezima i Turcima tako opširno pripovijeda, da joj nije moći kraja doći. — Biće tomu taj razlog, što ovaj rat koincidira najprije sa normansko-bizantinskim, a zatim sa pečenesko-bizantinskim ratom. A psihološki je razumljivo, da se kod simultanih dogagjaja oni dublje u pamet usijeku, koji su intenzivnije utjecali na dušu i pozornost. — Nema pako sumnje, da su Pečenezi i Turci, koji su jedni drugima pod samim Carigradom, tako rekavši, ruke pružili, više straha zadali Bizantincima i po tom im dulje u pameti ostali, nego daleki Dukljani, koji su na periferiji carstvu sa svojim četovanjem i provalama tek dosagjivali i uznemirivali.

Dakako da je to slaba utjeha za nas, jer nam je teško, da predočimo sebi barem približno ovo junačko djelovanje našega roda kroz „punih jedanaest godina“. Ali za to ipak moramo biti Ani zahvalni i za ovu mrvicu. Kolika bi praznina zijevala u dukljanskoj povijesti, da nam ona nije ovo zabilježila, dok drugi suvremeni pisci: Mihajlo Glyka i Zonara,

[1]) Καὶ γὰρ τουτονὶ τὸν Δοῦκαν Ἰωάννην εἰς Ἐπίδαμνον ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ στρατιᾶς ἀξιομάχου κατέπεμψεν, ἅμα μὲν καὶ περὶ τὴν τοῦ Δυῤῥαχίου φρουρὰν ἐπιμελῶς διαπονεῖσθαι ἅμα δὲ καὶ τὴν μετὰ τῶν Δαλμάτων ἀναδύσασθαι μάχην. Ὁ γὰρ οὕτω καλούμενος Βοδῖνος μαχιμώτατος ὢν καὶ ῥᾳδιουργίας πλήρης, οὐ μέχρι τῶν ἰδίων ὅρων ἑστάναι ἐβούλετο, ἀλλ' ὁσημέραι τὰς ἔγγιστα Δαλματίας κωμοπόλεις κατατρέχων τοῖς ἰδίοις προςετίθει ὁρίοις. Ὁ δὲ Δούκας Ἰωάννης ἐνιαυτοὺς τῷ δέκα πρὸς ἑνὶ εἰς τὸ Δυῤῥάχιον ἐν διατρίψας, πολλὰ μὲν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν Βολκάνου ἀφῃρεῖτο φρούρια, πολλοὺς δὲ καὶ ζωγρίαν Δαλματίας πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐξαπείστελεν. Καὶ τέλος καρτερὰν μετὰ τοῦ Βοδίνου μάχην συναῤῥάξας καὶ αὐτὸν κατέσχεν. — Knj. VII., označeno izdanje str. 584.

tako rekavši za Dukljane i ne znadu. O ovom barem jedanaest godišnjem ratu ama baš niti riječi ne spominju ovi. Ovako pak se ipak kako tako ta praznina ispuni, ako se k Aninoj vijesti pridoda kratki pregled tadanjih savremenih zgoda. Dakako da niti time ne ćemo dobiti slike, koja bi nam taj decenij u tančinama prikazivala; ali za to možemo dobiti barem općeniti pregled povijesti toga razdoblja. — Idimo dakle da pokušamo podati barem onakovu sliku, kakvu iz tih kratkih vijesti znamo i možemo sastaviti.

Aleksijeva kći veli dakle, da je Ivan Duka ratovao kroz jedanaest godina sa Bodinom i Vukanom (Βολκανος, a kod popa Dukljanina Belcanus). Uzmemo li, da je Ivan Duka godine 1093. bio premješten iz Drača u Aziju, da preuzme zapovjedništvo vojske protiv Turaka — to njegov rat protiv kraljevine Duklje počinje god. 1082., dakle negdje odmah poslije Aleksijeva poraza pod Dračem. — Ana veli na dalje, da je istomu vojvodi povjerio Aleksij jaku vojsku (μετὰ στρατιᾶς ἀξιωμάχου), da njome dvije zadaće riješi: opskrbi obranom grad Drač — περὶ τὴν τοῦ Δυῤῥαχίου φρουρὰν ἐπιμελῶς διαπονεῖσθαι, i da rat vodi protiv Dukljana — καὶ τὴν μετὰ τῶν Δαλμάτων ἀναδύσασθαι μάχην.

Evo, ne potvrgjuje li i ovo naše mnijenje, da je bio Bodin već pod Dračem Robertovim saveznikom?

Poslije bitke pod Dračem opsjedao je Roberto sa jednim dijelom vojske grad Drač sve do mjeseca februara, kad ga izdajom dobi u ruke, s drugim dijelom vojske osvajao je Boemund Epir. — S treće strane eto napadao je Bodin dračku temu, te je Skadar i susjedne kaštele osvajao.

Mi smo vidjeli, da je car Aleksij odmah poslije bitke iz grada Devala zapovijedio, da se nova vojska sabire: dakle odlučio je da se ponovno opre Robertu, čim se ta vojska sabere. A dok bi se to dogodilo, imao je Ivan Duka paziti, da Drač ne padne u ruke Robertu i da Bodin ne zauzme dračke teme.

No kako je stajala stvar, kad su Normani promijenili taktiku? Ili drugim riječima: kamo je prenio bojište Bodin, kad je Drač pao, a Boemund osvojio cijelu dračku temu sve do Skoplja? Sada je morao dakako i Bodin promijeniti smjer svojih operacija, jer postavši dračka tema normanskim teritorijem, nije mogla kao takova biti predmetom agresivnih poduzeća Bodinovih, on se je morao zadovoljiti sa megjom do rijeke Drina, ako nije htio prekinuti saveza sa Normanima. Pošto je pako Bodin kroz cijelo vrijemo ostao u dobrom sporazumku sa Normanima, to jamačno nije više operirao protiv dračke teme, već je prenio bojište na istok. A za to imao je i dovoljno razloga. Tamo na istoku bile su dvije tvrgje: Lipljan (Λιπένιον) i Zvečaj (Σφεντζάνιον), koje su bile u rukama Bizanti-

naca i time otvarale preko sitničke doline široki put upravo u srce tadanje Srbije.

Kad je ono Boemund pomaknuo operacionu frontu dalje na istok u liniji od Pologa, preko Skoplja na Ohridu, tada je bez sumnje i Bodin sa svojim namjesnikom u Srbiji, Vukanom, pomaknuo se na istok. Sada je bojna dispozicija bila po svoj prilici ovako udešena: Aleksij sa glavnom vojskom udara na Boemunda, a Ivan Duka ima da čuva desnu flanku protiv Bodina i Vukana.

Kako je sretan bio tu Aleksij, to nam je već od prije poznato. A kakvim uspjehom je ratovao Duka, to bi se dalo odatle zaključivati, što se u bojevima, koji će ga nekoliko godina započeti izmegju samoga cara Aleksija i Vukana, spominje Zvečaj kao grad Vukanov, a Lipljan kao bizantinski. U ovom dakle ratu prikazivala bi se vojna Bodinova samo kao operacija lijeve pobočne kolone Boemundove, a to će biti i razlog, da tu dukljansku vojnu grčki pisci na po se ne spominju.

Poslije toga, kako znamo, morao je Boemundo uzmaknuti, pa je sva sreća po Bodina, da je Robert Guiskard bio strašan Aleksiju i u odsutnosti; a još veća sreća bijaše, što je Roberto do skora osvanuo na balkanskom poluostrvu, te Aleksija uznemirio pobjedama kod Kassiopa i Sesena, pa nije imao vremena da se baci na Duklju. A poslije Robertove smrti, kad su ono Normani onako naglo ostavili Balkan, nema sumnje, da se je Bodin našao u ne maloj neprilici, bivši osamljen i nalazeć se pred sabranom bizantinskom silom, koja je imala skršiti i samoga Guiskarda. Sada u ovo vrijeme pada po svoj prilici ono, što Ana napominje, da je Duka Vukanu osvojio neke gradove i caru ih podložio.

Ana znade pače i to, da je taj Duka i samoga Bodina zarobio (μετὰ τοῦ Βοδίνου μάχην συνῤῥάξας καὶ αὐτὸν κατέσχεν). Ali mi bi se usudili posumnjati u istinu ove vijesti, jer što slična ne spominje niti jedan drugi izvor.

Naš Dukljanin bio bi i to zabilježio, kao što je zabilježio onaj slučaj, kad je bio Bodin u Bugarskoj zarobljen, no on o ovom, što Ana pripovijeda, ne zna i ne bilježi ništa. Nadalje Ana veli, da je Duka pošiljao zarobljene Dukljane u Carigrad caru Aleksiju — πολλοὺς δὲ καὶ ζωγρίσας Δαλμάτας πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐξαπέστειλεν — pa ako je to činio sa onakovima, kojima Ana radi njihove neznatnosti niti imena ne spominje, kako ne bi to učinio t. j. poslao u Carigrad samoga Bodina, da ga bude uhvatio? U ovom pak slučaju bili bi to zabilježili bez ikakve sumnje i Zonara i Glyka, a u prvom redu sama Ana. — Prema tomu valja uvrstiti ovu vijest Aninu megju one: što joj se htilo, to joj se snilo.

Pa ipak, uz svu hrabrost i ratobornost Bodinovu, mi ne sumnjamo niti najmanje, da bi bilo njemu i Vukanu vrlo tijesno išlo, kad bi oni sasvim

sami bili morali dočekati ovu bojnu silu bizantinskoga carstva. Ali na njihovu sreću zaplete se car odmah iza smrti Guiskardove u rat sa Turcima u Aziji i sa Pečenezima na Balkanu. Sada je bio car prisiljen da vojsku šalje proti ovim mnogo opasnijim neprijateljima, a Ivan Duka imao se je ograničiti protiv Bodina na defensivu a ne misliti na odmazdu.

Nema sumnje, da je Bodin kušao izrabiti navale Pečeneza i Turaka na bizantinsko carstvo onako, kako je izrabio i normansko-bizantinski sukob. Ko zna, nije li Bodin pomišljao, e je sada kucnuo čas, da u ovaj čas oživotvori san, što ga je pred kojih dvadeset godina bio tek nekoliko mjeseci snivao, t. j. ne bi li sada bilo vrijeme, da stavi na glavu krunu Simeona Velikoga i Samuela?

Pa doista, ako se je ikada moglo na to razborito misliti, ako se je ikada ta svrha činila dostiživom, to se je evo u ovo vrijeme moglo činiti pače i dosta lako izvedivim. Jer u ovaj čas činilo se, da je bizantinsko carstvo palo u agoniju, iz koje se već nikada ne će da osvijesti, a kamo li da ozdravi.

Daleko i predaleko bi nas vodilo, kad bismo htjeli opisivati ovaj pečeneski rat, koji je skoro sedam godina trajao; a još opširniji bi morali biti, kad bismo htjeli pratiti rat turski, koji je trajao do križarskih vojna, a onda se s njima nastavio.

U kako očajnom stanju stajala je stvar bizantinska, to svjedoče najbolje pisma cara Aleksija, što ih je pisao papi Urbanu II., grofu flandrijskome Robertu i ostalim uglednim knezovima zapada, moleć ih za pomoć. — Evo što piše i kako jadikuje flandrijskom grofu:

„Ko da se ne zgraža? Tà gotovo sva zemlja od Jerusolima do Grčke i sva Grčka sa svojim gornjim pokrajinama: malom i velikom Kapadokijom, Bithynijom, Frigijom velikom i malom, t. j. Trojom, Pontom, Galacijom, Libijom, Pamfilijom, Izaurijom, Licijom, stoje otvorene turskim nasrtajima. Isto tako poglaviti otoci hao: Ilios, Mitilina i mnoge druge pokrajine i otoci sve do Tracije, koje nismo kadri ovdje sve niti izbrojiti, već su od Turaka osvojene. Već gotovo ništa nije preostalo do samoga Carigrada, pa i taj, groze se, da će nam doskora oteti, ako ne bude skoro pomoći od Boga i od vjernih latinskih kršćana. Oni su već i Propontidu zauzeli, koja se od Ponta proteže ispod Carigrada do Velikoga mora, došavši na 200 lagja, koje su podjarmljeni Grci morali sagraditi, te hoćeš ne ćeš u njima Turke voziti, koji se groze, da će, kako rekosmo, brzo kroz Propontidu u Carigrad.“

Sada moli i zaklinje grofa, da mu dogje u pomoć, pa onda piše o sebi:

„jer ja, ma da i jesam car, niti sebi znam pomoći, niti savjeta naći, što da činim, već neprestano bježim ispred očiju Turaka i Pečeneza iz jednoga grada u drugi, čim osjetim, da su blizu“ [1]).

Što je ovdje nabrojio Aleksij, to je istina, jer to potvrgjuje Zonara i Glyka, a i sama Ana, samo što je ona sve okitila i prikazala, kao da je carstvo palo u te nevolje s lakoumnosti Bizantinaca, koji da su sa neprijateljima kao od šale rat vodili, a sve se je okrenulo na bolje, čim je Aleksij stao ozbiljno rat voditi. — No Ani valja nešto i oprostiti, jer piše o vlastitom ocu.

Ali što dalje Aleksij nabraja o silnom bogatstvu Bizanta, prava je bizantinština. Valja znati, da su Bizantinci držali Latine za prelakome srebroljupce. Ta eno vidjeli smo, kako sama Ana veli, da bi Latin prodao za jedan obol, što mu je najmilije. Za to kad Aleksij dalje u svom pismu veli: „A što da rečem o neizmjernom blagu plemstva, a da ni ne spominjem bogatstva nižih slojeva u državi, koje niko ne bi bio kadar procijeniti? Ko bi izbrojio blago od prijašnjih careva? Ja izvjesno tvrdim, da nema na svijetu jezika, koji bi mogao to bogatstvo izbrojiti, jer se tu ne nalazi tek blago bizantinskih careva, već je onamo preneseno i u palače pohranjeno i blago svih nekadanjih careva u Rimu. S toga se žurite sa svekolikom vašom vojskom i borite se iz svih sila, da toliko blaga ne padne u ruke Turcima i Pečenezima, kojih je sva sila, te ih 60.000 na nj vreba, pa se bojimo, da ne bi obećavanjem ovoga blaga pomalo zaveli moje lakome vojnike“ [2]) — to je očito, da je to bio samo manevar carev.

Da je u Carigradu bilo sakupljeno mnogo blago, o tom nema sumnje, jer su Bizantinci savkoliki svijet odrli pa taj plijen u Carigrad snesli. Ali, da li je bilo toliko novca u carskim riznicama, o tom bi mogli dati najbolji izvještaj carigradski patrijari, koji su baš pod Aleksijem morali dozvoliti, da se crkvi po nekoliko puta žila pusti. A koliko je bilo blaga u nižim slojevima,

---

[1]) O inclytissime comes et maxime consolator, notificare prudentiae vestrae volo quantum sanctissimum imperium Christianorum Graecorum angustiatur fortiter a Pinci navis et Turcis quotidie... Quis non horret?... Nam pene tota terra a Jerusalem usque Graeciam, et tota Graecia cum suis regionibus superioribus quae sunt: Cappadocia minor alia major, Phrygia, Bithynia et minor Phrygia, id est, Troja, Pontus Galatia, Libya, Pamphylia, Isauria, Lycia et insulae principales Chios et Mitilina et multae aliae regiones et insulae, quas non valemus modo enumerare, usque Thracias, ab eis (Pečenega i Turaka) invasae sunt, et fere jam nihil remansit nisi Constantinopolis, quam ipsi minantur citissime nobis auferre, nisi auxilium Dei et fidelium Christianorum Latinorum velociter subvenerit. Nam et Propontidam, qui et Aridus dicitur et ex Ponto juxta eamdem Constantinopolim in mare Magnum decurrit, cum ducentis navibus invaserunt, quas Graeci ab eis praedati fabricaverunt, et remigiis velent nolent deducunt...

Igitur pro Dei nomine... rogamus ut... regnum Graecorum liberare tentent, quoniam ego quamois imperator, nullum tamen mihi remedium, neque idoneum consilium scio invenire, sed semper a facie Turcorum et Pinemacorum fugio et tandiu in singula civitate maneo, donec adventum eorum prope sentio... — Ap. Baronium ad. an. 1094.

[2]) Na označenom mjestu.

najbolje svjedoče bune na Cipru, Kreti i Bugarskoj, koje su se porodile poglavito zbog velikih poreza, koje narod već nije mogao smagati. — Za to eto nije Aleksij ovdje govorio za drugo, nego kako bi Latinima poškakljao najosjetljiviji živac, ne bi li im zazubice porasle za tolikim blagom.

Mi to spominjemo ovdje za to, jer su ova pisma imala tu posljedicu, da su rimski pape digli cijeli zapad na noge na križarsku vojnu, da idu oslobagjati sv. grob i spasiti istočno carstvo, dok je Aleksij mislio, da idu po „neizmjerno u palačama pohranjeno blago“ Bizantovo.

Ali u čast Aleksiju valja priznati, da bi sve ovo blago bilo moglo lako pasti u ruke neprijateljima, prije nego bi došla pomoć sa zapada, da nije bio Aleksij i kao diplomata i kao vojvoda na svom mjestu. Jer ma da i piše Aleksij „neque idoneum consilium scio invenire“, ili ono „semper a facie Turcorum et Pinnem arcorum fugio et tandiu in singula civitate maneo, donec adventum eorum prope sentio“ — to ipak ne odgovara istini[1]), jer on znadijaše i te kako pametan „consilium“ naći; a što veli, da bježi od grada do grada, to nije bio bijeg, već junačko branjenje svakoga pedlja zemlje. Pa doista ovomu heroičkomu naprezanju, ili bolje njegovoj diplomatičkoj vještini pogje za rukom, da je Balkan spasao i očistio od Pečeneza prije, nego je mogao zapad priteći u pomoć. Aleksij na ime znade izrabiti razmiricu izmegju Kumana i Pečeneza u svoju korist, te predobiti Kumane, dosadanje saveznike Pečeneza, za sebe a proti Pečenezima. Pa kad su ovi u proljeću godine 1091. provalili opet u bizantinske pokrajine, dočeka ih Aleksij sa dosta jakom svojom vojskom i sa 40.000 pomoćnih Kumana. Bitka se zametnu u jutro dne 29. aprila i svrši se ne porazom već pravim uništenjem gotovo cijeloga pečeneskoga naroda, jer tu izgiboše žene, djeca i starci.

Sa silnim slavljem vrati se car u Carigrad, a Carigragjani uzeše slaviti ovu pobjedu kao ono nekada stari Grci Maraton. U prijestolnici se odmah skuje panegirik, koji je počimao heksametrom:

Διὰ μιὰν ἡμέραν οἱ Σκύθαι τὸν Μαΐον ουκ εἶδον. Jedan cigli dan je dostajao da Skiti ne dožive maja[2]).

Evo ovako je Bizant uništio jedne barbare pomoću drugih. I sada se pokazala uspješnom ona stara rimska maxima: divide et impera.

Ostanke uništena naroda, koji su dopali ropstva, naseli car u Traciji, koji su se kasnije poslovenili, ali su još vrlo dugo zadržali svoju divlju

[1]) Za čudo kako se oholi bizantinski car znade sam ponizivati, kad je u stisci, za to nam se čini dobrano umjestan onaj ukor, što ga predbacuje Grcima Odo de Diogilo, knj. III., Hist. Frider., pogl. 6.: „cum timerent nimia sui dejectione vilescerent et frangerentur in feminas; cum vero praevalerent, gravi subditorum dejectione superbirent“.

[2]) Anna Comnena, knj. VIII., označeno izdanje str. 616.—628.

ćud i fizonomiju. — Kumani pako kao da su se zgrozili nad svojim djelom, videći sudbinu svojih dosadanjih gospodara, kao da im je sunula u glavu ona: hodie mihi, cras tibi, povukoše se sa bojišta, a da nisu caru niti s bogom rekli. — Car ipak pošalje za njima obećane darove, jer je hotio da se u prijateljstvu rastane s njima, pošto je trebao mira i odmora, i to tim više, što su Turci sada u Aziji s najvećim uspjehom ratovali.

Ovako se svrši neočekivano sretno rat, koji je kroz nekoliko godina u zdvojnost gonio cara i carstvo! Pečenezi budu uništeni, a Kumani ne samo umireni, nego i u savez privedeni, a Balkan od pogibelji, barem prave pogibelji — oslobogjen.

Bodin se izmiri sa carem.

Ne može da bude sumnje, e je ovaj svršetak pečeneskoga rata utjecao i na držanje susjedne Dukljе i dukljanskoga namjesnika u Srbiji, Vukana. Jer ako je bio Ivan Duka kadar da sa uspjehom odoljeva napadajima Dukljana u vrijeme, gdje je carevina bila u sto nevolja: to bi sada poslije rata sa Pečenezima bio kadar još više napredovati, pošto bi mu se mogao dodijeliti i veliki dio one vojske, koja je do sada bila zabavljena protiv spomenutih barbara. No sada — bi reći — da je Bodin to opazio, pa se požurio, da s carem uglavi mir. To se može razabrati odatle, što je sada pozvao car Aleksij svoga prokušanoga vogju Ivana Duku, da preuzme zapovjedništvo u Aziji protiv Turaka. — On se je pozivu pokorio i poveo sa sobom „izabranu kopnenu vojsku“, te pošao iz Drača, čim je izminula zima godine 1092. — Prema tomu može se zaključivati, da sada nije trebalo u Draču niti „izabrane vojske“ niti najboljega vojvode. — A to se može još iz drugoga jednoga mjesta bolje razabrati: na ime ondje, gdje kaže Ana, da je Vukan „druge godine iza poraza Pečeneza“ μετὰ διττὴν ἡλίου περιφορὰν τῆς τῶν Σκυθῶν καταλύσεως — stao napadati na područje bizantinsko. — Taj mir spominje Aleksij u pismu na novoga dračkoga vojvodu, gdje ga pita, da li Vukan obdržava „uvjete mira“ [1]).

Prema tomu vladao je od godine 1091.—1093., izmegju Dukljе i Bizanta mir.

U ovo razdoblje pada i poziv Ivana Duke, da primi zapovjedništvo nad azijskim četama.

Mjesto ovoga vrloga vojvode dogje za zapovjednika u Drač neiskusni mladac Ivan Komnen, carev sinovac. Sama Ana Komnenka, — koja inače nije kadra da nagje dovoljno hvale, kojom bi opsipala svu svoju rodbinu,

---

[1]) καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ Βολκάνου εἰ ταῖς εἰρηνικαῖς ἐμμένει σπονδαῖς. — Anna Comnena, knj. VIII., označeno izdanje str. 936.

naziva ovoga svoga stričevića ratnim nevježom — ἀπειροπόλεμος, a to znači toliko, da car nije sada držao ovu temu ugroženom. Inače, ili ne bi bio odazvao vještoga Ivana Duku, ili bi bio poslao mjesto dvorskoga gizdelinčića drugoga koga prokušanoga vojvodu.

A ovo bi bila i opet jedina okolnost s višega, koja bi dokazivala, da je naše mnijenje — e je Bodin bio poslije poraza Pečeneza sklopio mir sa carem — ispravna.

Bodin se sprema na novi rat protiv Bizantinaca.

No ovaj mir ne potraje dugo — jedva dvije godine; a prekine ga sam Bodin sa Vukanom.

Istina, Ana Komnenka rastavlja operacije Bodinove od onih dukljanskoga namjesnika u Srbiji — Vukana; ali se iz nekih izreka razabire, da su te operecije bile istodobno poduzete. — Tako veli na pr. Ana, da je Vukan stao napadati na bizantinski teritorij druge godine iza poraza Skita t. j. Pečeneza; a o Bodinovom poduzeću veli, da se je u isto vrijeme pročulo u Carigradu, kad i o novom spremanju Kumana da provale na Balkan [1]). Ovo pako pada — kako se razabire iz tečaja pripovijedanja Anina — takogjer u godinu 1093. — A to je zajedničko postupanje Bodinovo i Vukanovo posve naravno i lako shvatljivo, ako se sjetimo državopravnog odnošaja Vukanova spram Bodina.

Pitanje je sada, — kakove namjere i kakove razloge je imao Bodin, da započima iznova rat, i to s čista mira?

Mi držimo, da se razlog ovomu novomu poduzeću Bodinovom ima tražiti s jedne strane u starim političkim osnovama Bodinovim, a s druge strane u desolatnim prilikama bizantinskoga carstva — a poimence bližnjega okoliša dukljanske države — t. j. bugarske pokrajine, koje (prilike) su onim osnovama u velike prijale.

Već smo jednom spomenuli, a to naglašujemo, da Bodin nije zaboravio, niti je mogao u onim okolnostima zaboraviti, e je on bio već jednom proglašen i okrunjen za bugarskoga cara. — Ovaki momenti u životu ne zaboravljaju se niti onda, kad već od njih nije preostalo niti tračka realna života: dok još žive tek u apstraktnosti — u uspomeni; a kako da se zaborave u takvom slučaju, kao što je bio Bodinov, gdje je gotovo svaka nova godina donašala više nade i izgleda, da bi već jednom započeto djelo moglo biti definitivno dovršeno? — Treba samo da predstavimo sebi

---

[1]) Λογοποιουμένην δὲ Κομάνων ἔφοδον μανθάνων ὁ αὐτοκράτωρ, ἐκεῖθεν δὲ καὶ τὸν Βοδῖνον καῖ αὐτοὺς Δαλμάτας παρασπονδῆσαί τε καὶ κατὰ τῆς ἡμεδαπῆς χωρῆσαι βουλομένους... — Anna Comnena, knj. VIII., označeno djelo str. 633.

tadanje prilike; treba da se sjetimo, da je kroz to vrijeme izgledalo bizantinsko carstvo kao da je na umoru — pa se ne ćemo čuditi, ako Bodin nije prestaó misliti, e je on pozvan da takogjer iza pokojnika, ili barem neizlječiva nemoćnika štogod baštini.

Za oživotvorenje ovakove cijelji trebalo je uz državničku mudrost i smjelost nada sve još i fizičke sile. Ali Bodinu — ma koliko i obilovao prvim dvijem svojstvima — treće mu, obzirom na bizantinsko carstvo, ipak i te kako manjkalo.

Ove svoje slabe strane bio si je svjestan i sam Bodin, pa ga zato eto nikada ne vidimo, da on štogod poduzimlje u tom smjeru sâm na svoju ruku. On se hvata toga posla samo onda, kad vidi, da je carstvo zaokupljeno jačim neprijateljima, pa onda usput uz nje provagja on i svoje osnove. No čim vidi, da je taj neprijatelj suzbit, eto i njega da se izmiri. — I tako, ma da i nije imao sam svoje vojske, kojom bi mogao protiv Bizantinaca šta velika poduzeti — on ju je našao drugdje. Ponajprije Normane, zatim Pečeneze, a sad eto Kumane smatra on kao gros svoje vlastite vojske, koja ima da navali na gros bizantinske sile — na samoga cara, dok je onda on mislio svojom četicom obilazeć stranputicom svoga se cilja dostati. — Bodin je znao sve neprijatelje carstva učiniti svojim saveznicima, a da oni nijesu o tom možda ni sanjali; on je umio svoje osnove i svoja poduzeća tako prilagoditi poduzećima ostalih bizantinskih protivnika, da su ovi, ni ne misleći na to, njegove interese promicali.

U ovaj čas — kako već spomenusmo — služili su Bodinu kao poluga, kojom je htio maknuti i dići bizantinsko gospodstvo sa Bugarske — Kumani, a osim njih Turci u Aziji, nezadovoljstvo naroda u Bugarskoj, loša vlada i uprava u dračkoj temi i Bugarskoj poslije Ivana Duke i razne druge prilike.

Koliko je nezadovoljstvo i neki očaj ovladalo bugarskim narodom, najbolje se vidi odatle, što su gradovi otvarali vrata Kumanima dobrovoljno, te iste ove divlje goste smatrali spasiteljima; a nekoga lažitorbu, koji se izdavao za cara Diogena, o kojem nesretniku smo prije govorili, pozdravili su kao cara (bizantinskoga)[1]. — A ako se je bugarski narod nadao kakovoj polakšici od toga Diogena kao bizantinskoga cara, kako ne bi bio istom pozdravio Bodina, da mu je uspjelo jakom vojskom uljesti u Bugarsku, on, koji je već jednom za nju krv proljevao?

---

[1]) Τῶν γοῦν Κομάνων... τὸν ζυγὸν ῥᾳδίως διεληλυθόντων, ἅμα τῷ τῇ Γολόῃ προςπελάσαι, εὐθὺς οἱ ἔποικοι ταύτης δεσμήσαντες τὸν τὴν φιλακὴν τοῦ κάστρου πεπιστευμένον παραδεδώκασι τοῖς Κομάνοις. Αὐτοὶ δὲ εὐφημήσαντες ἄσμενοι τούτους ὑπεδέξαντο...

Κατασχόντας δὲ τὴν Γολοὴν τοὺς Κομάνους θεασάμενοι οἱ τῶν παρακειμένων πόλεων ἔποικοι Διαμπόλεώς τε καὶ λοιπῶν, προςεληλυθότες αὐτὸν ἄσμενοι ὑπεδέχοντο καὶ παρεδίδουν τὰς πόλεις ἐπευφήμουν τε τὸν ψευδώνομον Διογένην... — Anna Comnena, knj. X., označeno izdanje str. 708.—709.

Pa doista kraj ovakova raspoloženja bugarskoga naroda, gdje je vidio u svakoj, ma kakovoj bilo promjeni spas, koji je smatrao svakoga buntovnika osloboditeljem — ne može da bude sumnje, e bi Bodinu bilo pošlo za rukom, samo da mu se bilo moguće protući u Bugarsku, za čas rasplamtiti ustanak, koji ne bi niti najmanje zaostajao za onim pod Petrom Deljanom. — Razlika bi bila samo u tom, što je bilo u ovaj čas kud i kamo više izgleda za sretni uspjeh, nego je to onda bilo.

Evo ovako tumačimo mi sebi ovo tvrdokorno i ustrajno navaljivanje Bodinovo na bizantinsko carstvo; evo zato Bodin i sada sprema novu vojnu, čim je dočuo za namjere Pečeneza, a da se nije skoro niti dvije godine iza jedanaestgodišnjih napora odmarao.

No ajdemo sada da pratimo to novo poduzeće Bodinovo, u koliko nam to dozvoljavaju vijesti, koje — budi mimogred spomenuto — postaju sada nešta obilatijima. Razlog je tomu taj, što se sada sa Bodinom i Vukanom bavi sam car Aleksij glavom, pa njegova kći, kojoj samo njezin otac vazda pred očima lebdi, te koja dolazi u priliku, da i o dukljanskim i srpskim stvarima nešta opširnije progovori.

A sad pregjimo na stvar.

Drugi dukljansko-bizantinski rat.

Kako se iz pripovijedanja Anina razabire, dočuo je car Aleksij nekako u isto vrijeme, da se Kumani i Dukljani spremaju da navale na bizantinsku državu. — Sada uzme razmišljati, kojemu od neprijatelja da ide prije u susret. Tako razmišljajuć dogje do uvjerenja, e je nuždnije, da prije odbije Dukljane[1]).

Evo ovo pripovijedanje potkrijepljuje onu našu misao, što ju netom razložismo.

Stavimo sada pitanje: po svoj fizičkoj sili koji je od ovih sviju neprijatelja bio opasniji Bizantu: Dukljani ili Kumani?

Da nam je bilo moguće prikazati silu Polovaca ili Kumana, što su ju bili razvili u netom minulom ratu izmegju Pečeneza i Bizantinaca; ili kad bi to mogli prikazati u ovom sada nastalom ratu izmegju istih Kumana i Bizanta — tad ne bi čitatelj ni za čas mogao posumnjati, da Bodin ne bi bio nikada kadar cara u onakav tjesnac natjerati svojom silom, kako su to učinili Kumani svojom.

Pa ipak car Aleksij poslije zreloga razmišljanja dolazi do uvjerenja, da je Bodin opasniji.

---

[1]) ἐμερίζετο (Aleksij) τοῖς λογισμοῖς, πρὸς ὁπότερον ἂν ἀπονεύσειε τῶν ἐχθρῶν. Δέον οὖν αὐτῷ ἐδόκει κατὰ τῶν Δαλμάτων πρώτως ἐξοπλίσασθαι. — Anna Comnena, knj. VIII., označeno izdanje str. 633.

Kako da sada to inače protumačimo, ako ne ćemo onako, u onom smislu, kako to netom razložismo?

Istinabog, vojna sila, kojom je Bodin raspolagao, nije mogla biti bog zna kako opasna carstvu, ali ona ideja, što bi je Bodin bacio megju nezadovoljni narod, ona bi bila djelovala kao zublja, bačena u gomilu gorivoga, praskavoga elementa. — U kakvu bi bio pao nevolju car, da je krenuo preko Balkana na Dunav, da ondje dočeka Kumane, a da je megjutim prodro Bodin u Bugarsku i raspirio ustanak, dok bi se car ganjao sa Kumanima!

Evo ovo je po našem mnijenju razlog, s koga se je car odlučio da najprije zakrči put Bodinu preko granice. — Za to eto odluči da čim prije osvoji i što jače utvrdi one doline, što su se prostirale[1]) na megji izmegju Duklje i bizantinskoga carstva.

Kako se odatle razabire, odlučio je car da na ovoj strani ostane strogo u defenzivi. Njemu je bilo glavno, da Bodin ne pregje granica i da ne stupi u doticaj sa bugarskim narodom.

„Car sazove sada vojvode u vijeće, da im saopći osnovu. Ova se svima svidi, a car na to dade proglasiti vojnu na zapad, te je sam glavom povede, i stigne brzo do Filipopolja[2]).“

Evo, otkada je Ivan Duka ostavio dračku temu i Bugarsku, od tada mora car da se za ote pokrajine glavom brine. Po svoj prilici da se je u svoga sinovca malo pouzdavao. Budućnost će pokazati, da se niti nije prevario.

Dok se je car još u Filipopolju zadržavao, stigne mu pismo od mitropolite bugarskoga Teofilakta, gdje mu ovaj javlja, da njegov sinovac, dračk vojvoda Ivan, snuje o buni, i kako bi se odmetnuo. — Ova vijest nemalo zabuni cara i bude uzrokom, da se je car dulje vremena zadržao u Filipopolju.

Ana Komnenka veli, da je ova vijest tako potresla carevom dušom, da nije cijeli dan i cijelu noć mogao naći mira — *ἀθυμῶν διὰ πάσης ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἦν*. — Ona taj nemir i zabrinutost carevu prikazuje više kao razmišljanje, kako bi mladića priveo na posluh, a da to ne objesi na veliko zvono i da ne ucvili svoga brata Izacija, oca Ivanova; no mi mislimo, da je toj brizi carevoj bio sasvim drugi razlog.

Nama se čini, da je ovo pismo Teofilaktovo dozvalo caru u pamet slike iz nedavne prošlosti t. j. bune Bryennijeve, Basilakove i nevjeru

---

[1]) Δέον ὄον αὐτῷ ἐδόκει κατὰ τῶν Δαλμάτων πρώτως ἐξοπλίσασθαι, καὶ προκαταλαβεῖν τὰ ἀναμεταξὺ τῆς ἡμεδαπῆς καὶ αὐτῶν διακείμενα τέμπη, καὶ ὡς ἐνὸν ἀσφαλίσασθαι. — Anna Comnena, knj. VIII., označeno izdanje str. 633.

[2]) Označeno djelo str. 636.

Monomahatovu. Mi mislimo, da je caru zadavala brige bojazan, da se nije možda Ivan dogovorio i stupio u savez sa Bodinom i Dukljanima, kako su to bili radili i gore spomenuti vojvode.

Da se bude obistinilo, što je Teofilakt pisao — bila bi carevina upala opet u sto jada. U ovaj čas, gdje je car malo ne svu vojsku bio poslao u Aziju, sa ono nešta četa, što mu je preostalo, ne bi bio mogao u isto vrijeme oboriti se na dračkoga vojvodu, potpomagana od Bodina i Vukana, i na drugoj strani prepriječiti Kumanima put protiv Carigrada. — Da ne dogje sa malom vojskom megju dvije vatre i da mu Kumani ne presjeku uzmaka u Carigrad, bio bi se on morao povući natrag prema prestolnici; a to ne bi značilo ni više ni manje, nego ostaviti Bodinu slobodno polje, odnosno novi ustanak bugarskoga naroda, koji bi bio krepko potpomagan od susjedne Duklje i Srbije.

Oštroumni car Aleksij sve to predvigjaše, a kako mu je već sada tako tijesno išlo u Aziji, da je po čitavoj zapadnoj Evropi molio pomoć protiv Turaka, i kako su se još i Kumani pridružili toj nevolji, pa kako je povrh toga prijetio lažni Diogen — o čem se je već tada glasalo — da izazove gragjanski rat: sve je to činilo, da je car došao do uvjerenja, da bi ovakovo poduzeće dračkoga vojvode moglo dovesti državu u najkritičniji položaj.

Evo, ovo je po našem mnijenju razlog, zašto je ta vijest bugarskoga mitropolite Teofilakta tako teško uzrujala cara, da si nije mogao naći mira cijeli dan i cijelu noć.

Dozvolićemo i Ani, da i ona ima donekle pravo, kad veli, da je blizo rodbinstvo, u kojem je stajao drački vojvoda napram caru, takogjer otešćavalo stvar, jer je car bio vezan obiteljskim obzirima. No za to smo ipak uvjereni — kad bi to bilo najveće zlo — da onda ta sama vijest ne bi bila Aleksija tako teško deprimirala.

Kako već spomenusmo, ove su vijesti zadržale cara neko vrijeme u Filipopolju. On se nije usudio dalje poći, da ne upadne megju dvije vatre, kako smo to prije razložili, za to prije, nego što odlučna poduzme, htjede car da se osvjedoči, kako stvar stoji i u koliko je istine na Teofilaktovoj vijesti. Za to pošalje car nekoga Argyra Karatzu sa dvostrukom instrukcijom: ili da lijepim načinom sklone mladoga vojvodu dračkoga, da ide k caru, ili da ga pomoću dračkih gragjana silom otpremi. U oba pako slučaja da Karatza primi zapovjedništvo u Draču, dok se inače što odluči.

Mi ne bi svega toga spominjali, da to ne stoji makar i u daljnjem savezu sa Dukljom. No jer je ovom prilikom pisao car Aleksij pismo dračkomu vojvodi, iz kojega se pisma razabire, kamo je car kanio poći

protiv Dukljе, t. j. na kojoj je strani prijetila pogibao carstvu od Dukljana i gdje je Aleksij htio „čim prije zaposjesti doline i što jače ih utvrditi“, za to nam se je činilo nužno, da napomenemo i one prilike, s kojima je to pismo u savezu.

Otpravivši dakle car Karatzu u Drač dade, mu jedno pismo za vojvodu Ivana, a dva za dračke gragjane. Od ovih dvaju pisama jedno glasi, da Karatza preuzima privremeno zapovjedništvo, dok se Ivan vrati; a u drugom nalaže car gragjanima, da imadu biti Karatzi na ruku, ako bi to ovaj od njih zahtijevao, pa makar i proti samomu vojvodi.

Kako se odatle vidi, ova dva pisma bila su tako udešena, da se publicira jedno ili drugo, već prema tomu, kako će se vojvoda Ivan ponijeti.

No više je vrijedno za nas treće pismo: ono, što ga je Karatza imao uručiti samomu vojvodi Ivanu.

U ovom pismu javlja car dračkomu vojvodi, kako je dočuo, da „barbari spremaju invaziju na bizantinsko carstvo kroz tjesnace onih brdina, što leže na megji, pa s toga da je došao da učvrsti i ogradi granice carstva. No pošto je nužno, da ga vojvoda izvijesti o nekim stvarima u njemu povjerenoj zemlji, za to neka dogje k caru u Filipopolje. Tako n. pr. da želi znati, da li i Vukan što zla snuje proti carstvu; zatim o stanju o Dalmaciji (Dukljі) i da li Vukan obdržava uslove mira, jer da o njemu zle glasove dobiva. Za to neka dogje vojvoda, piše mu car, da ga o stvarima izvijesti i da primi od njega instrukcije, pa da onda svaki sa svoje strane navali na neprijatelja, te da ga tako Božjom pomoći potuku[1]).“

U drugom pismu, upravljenom na prvake dračkoga gragjanstva veli car, da je dočuo, da Vukan sprema invaziju, pa čim je to dočuo, da je odmah pohitio iz Carigrada, da zagradi i učvrsti prodole, štono su izmegju Dalmacije (gornje ili Dukljе), te da ujedno prouči stvari o Vukanu i Dalmaciji, pa da za to poziva njihova vojvodu a svoga veličanstva miloga nećaka na dogovor[2]).

Ova dva pisma, ma da i ne kongruiraju baš posvema, ipak nam jednu važnu vijest priopćuju — da naime Vukan i Bodin zajedno prijete invazijom bizantinskom carstvu. — To je nužno da istaknemo već na ovom

[1]) Δέον οὖν ἐστι καὶ αὐτὸν σε παραγενέσθαι τὰ κατὰ τὴν ὑπὸ σὲ ἀρχὴν ἀναδιδαξοντα (δέδια γὰρ καὶ τὸν Βολκάνον μὴ καὶ αὐτὸς ἐναντία καθ' ἡμῶν φρονήσας μελήσῃ) πρὸς δὲ καὶ τὰ κατὰ τὴν Δαλματίαν ἀναγγελεῖν πρὸς ἡμᾶς καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ Βολκάνου, εἰ ταῖς εἰρηνικαῖς ἐμμένει σπονδαῖς (καὶ γὰρ οὐκ ἀγαθαί μοι περὶ αὐτοῦ ἀγγελίαι καθ' ἑκάστην κομίζονται), ἵνα... αὖθις πρὸς τὸ Ἰλλυρικὸν ἐκπέμψωμεν, ὅπως ἐκ ἑκατέρου μέρους τοῖς ἐχθροῖς μαχόμενοι τὴν νικῶσαν, Θεοῦ ἐπαρήγοντος, σχοίημεν. — Anna Comnena, knj. VIII., označeno izdanje str. 636.

[2]) Ἐπεὶ καθ' ἡμῶν μελετᾷν τὸν Βολκάνον αὖθις μεμαθηκότες τῆς Βυζαντίδος ἐξεληλύθειμεν κατασφαλισόμενοί τε τὰ ἐν μεσαιχμίῳ τῆς τε ἡμεδαπῆς καὶ τῶν Δαλματῶν διακειμένα τέμπη, ἅμα δὲ καὶ τὰ κατ' αὐτὸν καὶ τοὺς Δαλμάτας ἀκριβώσασθαι... — Označeno djelo str. 637.

mjestu, jer će poslije biti govora samo o Vukanu, a o Bodinu će se ćutati, kao da se ta cijela borba, koja će se zapodjeti, Bodina ama baš ništa ne tiče. U prvom pismu prikazuje se car, kao da ne zna upravo ništa stalna o Vukanu. On je, veli, dočuo sumnjivih vijesti, no ne može da odatle šta stalna zaključi, dok ne čuje, kako Vukan obdržava uvjete mira. — A to ne stoji, jer drugo pismo namijenjeno gragjanima Drača pozitivno govori o invaziji, koja prijeti od Vukana.

Očito je, da u prvom pismu car hini, kako da mu nije poznato o spremanju Vukanovom, već samo o Bodinovom, samo da bi vojvoda Ivan mislio, e je car u istinu nedostatno upućen o susjednim Draču stvarima, a po tom i o samim dračkima. — Car je lukavo radio, da zaludi mladoga vojvodu, kao da mu (caru) nije ništa poznato o vojvodinim buntovničkim osnovama. Jer da se bude car pokazao dobro izviještenim o onom, što se dogagja u susjedstvu Drača, tad bi se vojvodi moralo nametnuti pitanje samo od sebe: zar je moguće, da car ne bi znao, što se dogagja u dračkoj temi, dok tako tačno znade, što se oko nje zbiva? — Ali kad car pokazuje, da mu je poznato samo to, što snuje Bodin, koji je bio geografički odaljeniji, a ne i ono, što Vukan, to je on htio tim kazati, da ne zna gotovo ništa više, nego ono, što mu je sam vojvoda dojavio. (Nema sumnje, da je o spremanju Bodinovom izvijestio cara sam vojvoda, koji je iz susjednog Drača lako mogao pratiti, što u Skadru Bodin radi.) — A ako je tako — onda imamo s najkompetentnijih strana dokaza, da je Vukan radio složno sa Bodinom, odnosno da je Vukan vršio naloge svoga suverena Bodina. — A to je eto baš ono, što smo htjeli konstatovati. Odnošaj (podanički) Vukana spram Bodina traje dakle neprekidno i sada u vrijeme pošljednjih borba izmegju Dukljе i Bizanta, dok se to u inim povjestima tako prikazuje, kao da bi bio Vukan suveren a ne vazal dukljanskoga kralja.

No, da svršimo s tom tobožnjom bunom dračkoga vojvode.

Denuncijacija prerevnoga sluge, mitropolite Teofilakta, pokazala se je netemeljitom. Vojvoda drački Ivan, čim je primio carevu poruku, ne časeći časka pohita k caru u Filipopolje, gdje bude njegova nedužnost dokazana, te ga car zamalo dana milostivo otpusti i novim instrukcijama pošalje u Drač. A denuncijacija mitropolitina imala je tu pošljedicu, da je car potratio skupocjeno vrijeme u Filipopolju, te tim dao vremena, da je Bodin mogao sve o caru doznati, te se spremiti, tako da već car nije mogao misliti, da „zajedno sa vojvodom dračkim svaki sa svoje strane na neprijatelja navali i sigurnu pobjedu iznese.“

Mnogo opasnija od ove Ivanove bune bila je urota drugoga rogjaka Aleksijeva, imenom Mihajla Gavre, izvrsnoga vojskovogje i zapovjednika

u Trapezuntu. Ali i ovu odstrani car bez krvoprolića i kakvoga razloga za buduću osvetu, odrediv, da sin Teodorov Mihajlo ima postati carevim zetom [1]).

Ovo spominjemo tek s toga, jer je i ovo dalo povoda, da se je car neko vrijeme zadržao u Filipopolju i što su ove bune i krvarenja protiv cara u njegovoj vlastitoj obitelji morale ipak utjecati na duševnu dispoziciju Aleksijevu, te dobrano otupiti onu energiju, kojom je bio započeo ovu vojnu.

Istom sada, kad je odstranio ove domaće zaprijeke i obiteljske pogibelji, kad je spasao život, mogao se je prihvatiti posla da brani državu. Sada istom krene car iz Filipopolja na dukljansko-bizantinsku granicu, k brdinama, što Duklju od carstva dijele (Šardag). Tu se popne sam car na kosu, što ju narod u ondješnjoj okolici naziva „Jaram" (τοῦ οὑτωσὶ... καλουμένου Ζυγοῦ) — Prelaze, što su vodili iz Dukije (ili bolje iz Srbije) dade car utvrdrti, tako rekavši začepiti naprama srpskoj strani, postaviv ondje utvrde (čardake), dok je s bizantinske strane popravio puteve k ovima čardacima tako, da su sada mogli onuda prolaziti konjanici i bojne sprave, dok je prije bilo teško prolaziti i pojedinomu pješaku. Sav taj posao nadzirao i rukovodio je sam car osobno. Obavivši ovaj posao i ostavivši dovoljne vojske u čardacima i tvrgjavicama, koje su bile megjusobno dobrim putevima spojene i jedna od druge nedaleko posagjene, vrati se car u Carigrad.

Po svoj prilici bio je car sada dočekan u gradu od službenoga svijeta, kao da je Bog zna šta slavna učinio. U starom na ime Rimu — što je poprimio i „novi Rim" (Carigrad) — kad su stare vrline bile istisnute od opačina — zavladao je bio običaj, da su slabe vlade tim veći vanjski sjaj razvijale, čim je bila trulija nutarnjost; službeni triumfi i dočeki imali su prikriti slabost i golotinju. — Od ovoga nijesu bili prosti niti najbolji vladari Bizanta. A tako je eto bilo i za Aleksija.

Nema sumnje, da se je našlo ljudi, koji su se ovakvim „uspjesima", kakvi je bio ovaj zadnji Aleksijev, rugali. Inače ne bi mogli protumačiti, zašto Ana Komnenka dodaje k ovom svom pripovijedanju: „Neka niko ne govori, da je to bio lahak posao i igra, jer je to cara mnogo znoja i brige stajalo" [2]).

I tako se eto svrši ta ekspedicija protiv Duklje, koja je stajala cara „toliko znoja" (ἱδρῶτα). bez kapi krvi. Očevidno je, da Bodin nije htio zapodjevati rata, a to svakako za to, što je očekivao, dok Kumani prodru u bizantinsko carstvo. Do tada pak vladao je izmegju Duklje i carstva status quo, kakav je bio stvoren poslije jedanaestgodišnjega rata mirom,

---

[1]) Anna Comnena, knj. VIII., str. 635.—649.

[2]) Označeno djelo knj. IX., str. 652.—653.

što ga spominje Ana i što ga spominje car u pismu na vojvodu dračkoga Ivana (εἰ ταῖς εἰρηνικαῖς ἐμμένει σπονδαῖς).

Ova ekspedicija pada u jesensko doba godine 1093., pa je za to lako moglo biti i to uzrokom, zašto car nije poduzimao nikakve veće operacije protiv Duklje, pošto je već godina bila poodmakla. — Ali ipak sjegurni razlog tomu, da se je car zadovoljio ovako čednim uspjehom, biće i to, što je u Maloj Aziji novi sultan Tzaha (Tukuš) sa velikim uspjehom vojevao protiv carevaca. — Istina, već od proljeća god. 1092. zapovijedao je bizantinskom vojskom bivši vojvoda drački Ivan Duka, te je donekle držao ravnotežje izmegju turskoga i bizantinskoga oružja. Ali kad se je pobunio otok Cipar i Kreta, pa kad je Ivan Duka morao za čas ostaviti Aziju, te poći na ove otoke da ih pokori, gdje se je i puna tri mjeseca zadržao, izrabio je to vrijeme turski sultan, tako da je sebi prokrčio put sve do Helesponta, ili kako pripovijeda car u pismima na zapadne vladare — do Propontide. U proljeću godine 1094. već je opsijedao grad Abyd u Propontidi.

Gotovo u isto vrijeme pada i invazija Kumana na Balkan.

Kako smo već prije spomenuli, našao se neki varalica, koji se stane izdavati za cara Diogena. Bog zna, kakova je obećanja činio Kumanima, ili se Kumani hotješe možebit s njime poslužiti samo kao sredstvom — ne znamo: no fakat je, da oni pregjoše u proljeću god. 1095. Dunav pod vodstvom svoga kana, razvivši zastavu novoga cara. — Negdje malo prije pokazali smo, kako su neki gradovi u Bugarskoj drage volje otvarali vrata novomu Diogenu. — U gradiću Goloi uhvatiše gragjani grčkoga zapovjednika, svezaše ga i predadoše Kumanima, a pseudo-Diogena radosno priznadoše carem. Isto učini i gradić Jamboli, pa i susjedna mjesta.

Kad je čuo car Aleksij, da su Kumani prešli preko Dunava, sazove vojvode u vijeće, te ih upita za mnijenje, da li bi valjalo izaći Kumanima u susret ili ne. — Ana Komnenka veli, da su vojvode bili toga mnijenja, da valja Carigrad braniti, a ne neprijatelju u susret izlaziti; car je mislio drugačije. Ne htijući car da silom svoje mnijenje nameće, ili kako to Ana lijepo veli — ne pouzdavajući se niti u svoje mnijenje, niti u ono svojih vojvoda, odluči prepustiti Bogu, neka on odluči. — U tu svrhu sazove vojvode i sve niže časnike, te cijeli kler u crkvu sv. Sofije, ondje postavi na najviše mjesto oltara dva pisma, u kojima je stavio upit, da li valja izaći na polje ili ostati u gradu. Patrijar Nikola odnese ta pisma na oltar.

Pošto su svi zajedno sproveli cijelu noć u crkvi u molitvi, donese patrijar odgovor t. j. ono pismo, koje mu je Božjom voljom prije u ruke dopalo. — Car otvori pismo pred svima vojvodama i časnicima; odgovor je glasio, da se ide Kumanima u susret.

Eto, tako je i sam Bog dao caru pravo!!

I još će se jednom Aleksij (u ratu protiv Turaka) ovako pozvati na Boga, a poslije njega činiće to često i njegovi našljednici.

Nama svigja se to, da se vladari obraćaju na Gospodina svih vladara; no čudno je, da u Bizantu uvijek i Bog hoće ono isto, što i car. — No ne odaljimo se od stvari.

Kad je dakle Aleksij pročitao odgovor Božji — ὅλος ἐγεγόνει τῆς ἐκστρατείας t. j. svom dušom uze se spremati na vojnu izvan grada. — Vojsku povede u Anhial, mjesto utvrgjeno na obali Crnoga mora u sjevero-istočnoj Bugarskoj, a glasovito s mnogih sukoba izmegju Bugara i Bizantinaca. — Ovdje se car dobro utvrdi sa nešto vojske, a nešto opet razdijeli megju vojvode, da neprijatelja iza legja uznemiruju.

Došavši Kumani pod grad, ostadoše ondje nekoliko dana, pa uvjerivši se, da ne će grada osvojiti, odoše pod Jedrenu, te opsijedaše ovaj grad kroz mjesec i pô (48 dana).

Grad se je junački branio pod vrhovnim zapovjedništvom mladoga Nikifora Bryennija, sina poznatog nam sa svoje bune iz godine 1078. dračkoga vojvode Nikifora.

Car Aleksij pobrine se najprije za to, da se riješi lažnoga protucara Diogena, u kojega ime su Kumani vojevali. U tu svrhu pošalje u kumanski tabor nekoga prijatelja i rogjaka toga lažnoga Diogena, koji se je sam za novac ponudio, da će Diogena uhvatiti. Ovaj dogje u tabor k Diogenu, opije ga i pijanoga lukavo zarobi. — Kumani klonuše sada duhom, ne znajući, za koga da vojuju. A car sabere svoju vojsku i pogje u pomoć Jedreni. — Na sreću Grka padne već u početku boja kumanski kan, pa Kumani uzeše bježati.

Ova pobjeda grčka izvojevana je negdje oko Niša[1]), jer su se Kumani poslije zarobljenja Diogenova rastepli na okolo robeći i plijeneći, pa su se sjedinili blizu Niša, kad su čuli, da car ide prema Jedreni.

Poslije ove pobjede, veli Ana, da je car ušao u Niš, gdje je dva dana ostao, da mu se vojska odmori, a treći dan krenuo je na put u Jedrenu, a odavle u Carigrad[2]).

U razdoblju izmegju ova dva rata, turskoga i romanskoga (sa Bizantincima), pada — prema pripovijedanju Ane Komnenke — rat sa Dukljom.

Mi smo vidjeli, da se je već u jesen godine 1093. pročulo, da Bodin i Vukan kane provaliti u bizantinsko carstvo, radšta je car i išao utvrgjivati granice. No vidjesmo, da do rata nije došlo, jer se je Bodin ustru-

[1]) εἰς... μικρὰν Νίκαιαν.

[2]) Za sve vidi Anna Comnena, knj. X., označeno izdanje str. 701.—719.

čavao sam samcat navući na svoju zemlju sav pondus bizantinske sile. On je bez sumnje činio pripreme za takovo poduzeće, ali je prije čekao, da provale Kumani, o čijim namjerama bio je upućen bez sumnje isto tako kao i Bizantinci. — Ali kad je vidio, da ne će biti ove godine ništa od kumanske provale, zadrža se i on mirno kod kuće, čekajući proljeće u potpunom uvjerenju, da će Kumani, pripraviv se kroz jesen i zimu, u proljeće ono učiniti, što se je glasalo, da kane sad u jesen. On je mislio, da Kumani ne će da se u zimu preko balkanskih klanaca prebijaju, ali je tim većom sigurnošću očekivao tu navalu, čim proljetno sunce grane. U toj nadi započne on rat niti ne čekajući, da Kumani provale. A na to su ga poticali bez sumje i glasovi sa azijskoga bojišta, gdje je sultan Tzaha tako potisnuo carsku vojsku, da je mogao uljesti čak u Propontidu, gdje je opsijedao, kako jur spomenusmo, grad Abyd. — Car Aleksij umio je sebi i ovdje pomoći intrigama i novcem, nagovorivši drugoga turskoga sultana, Kilidž-arslana (Klitziasthlan), tasta Tzahina, da je navalio na njega, potukao ga i smaknuo. Tako je eto Aleksij umio intrigama iz zalegjice riješiti se dvaju opasnih neprijatelja: lažnoga Diogena i Tzahe. — Aleksij je poslije smrti Tzahine sklopio mir sa Kilidž-arslanom i tim dobio slobodne ruke.

No Bodin nije znao, što se dogodilo u Aziji. On se nije mogao nadati, da će bizantinske stvari, koje su bile spale na tako niske grane, preko noći tako rekavši, toliko povoljno po Bizantince preokrenuti.

Osim toga računao je nesumnjivo Bodin i na to, da će Kumani tijem sjegurnije provaliti preko Dunava, čim dočuju, da je i on na zapadu zakvačio bizantinsko carstvo onako, kako su to Turci učinili na istoku. Ali se je Bodin u ovim računima, kako netom prikazani ratovi dokazuju, kruto preračunao: Turci se naime izmiriše s carem, a Kumani odgodiše svoju navalu na malo predugo. To je bio eto razlog, da je Bodin i njegov hrabri vazal Vukan uz svu svoju srčanost i jednu slavnu pobjedu ostao ipak kratkih rukava. Pače i više. Sudeć po ugovoru mira i po tomu, što je Vukan morao dati u taoštvo nekoje članove svoje obitelji i neke druge odličnike, mora se držati, da je prijašnji mir morao biti mnogo povoljniji, nego ovaj najnoviji. Ili drugim riječima: Vukan je usprkos svih svojih uspjeha ipak bio pobijegjen.

Kako se to dogodilo, pripovijeda nam Ana Komnenka dosta opširno.

Tek što je car dahnuo od Turaka, veli Ana, upadne u drugu ne manje tešku brigu. — A ta briga sastojala se u tomu, što je Vukan iz svojih vlastitih zemalja provaljivao te plijenio susjedne bizantinske gradove i zemlje.

O Vukanu kaže Ana, da je bio junačina „silovan u zboru i tvoru“[1]). To joj vjerujemo, jer to njegovo junakovanje svjedoči. Ali očevidno je, da Ana nije poznavala državopravnoga odnošaja izmegju Vukana i Bodina, jer Vukana naziva suverenom Dukljana — τὸ πᾶν τῆς ἀρχῆς τῶν Δαλματῶν φέρων. Zato ona niti ne zna da u sklad dovede one glasove, koji govore (u jeseni 1093.) u isti čas o namjeravanoj provali Dukljana na bizantinski teritorij, i to kako sa strane Bodina, tako i sa strane Vukana; a ovdje evo o kakvom savezu ili odnošaju izmegju Bodina i Vukana baš ma ni riječi.

Nama se čini, da je Ana predstavljala sebi odnošaj izmegju Bodina i Vukana onakim, kakav je bio izmegju Mihajla i Bodina. Kao što je naime prije Mihajlo otac Bodinov stajao nad Bodinom, tako bi imao sada stajati po mnijenju Aninom Vukan. Ana po svoj prilici drži, da je Vukan došao na mjesto Mihajlovo, a Bodin da je ostao u onom položaju, u kojem je bio za Mihajla. — Tako eto mi sebi tumačimo taj Anin τὸ πᾶν τῆς ἀρχῆς.

Ana dakle nije tačno poznavala položaja Vukanova, već ga prikazuje onako, kako se je njoj iz daleka pričinjao. U čast joj se mora spomenuti, da napominje sve, što znade, makar to baš i nerazumjela — kako to najbolje svjedoči ono mjesto, što smo ga netom spomenuli, gdje govori o naumljenoj invaziji Bodinovoj i Vukanovoj.

Ovo nam se činilo nužnim da istaknemo — to zato, jer je u naših domaćih povjesničara običaj, da mnogo ne ispituju, da li je sve skroz vjerodostojno, što koji grčki pisac napominje, već se uzima sve za čisto zlato. Grčki pisci nevješti slavenskom govoru, mogli su napisati kao što i jesu — mnogu neistinu, i to bona fide, a kolike onda odatle konfuzije?

Tako je n. pr. baš ovo mjesto kod Ane (da mnoge druge zlo shvaćene izreke u drugih bizantinskih pisaca i ne spominjemo) dalo povoda, da se je odnošaj Srbije spram Duklje skroz obratno shvatio. Odatle dolazi, da se drži, e je za Vukana bila Duklja srpska pokrajina, dok je bilo baš obratno. — U ovom pitanju mora se neprijeporno više vjerovati popu Dukljaninu nego Ani, jer je on svoju kroniku pisao tek kojih desetak petnaest godina kasnije od Ane. A i to, što je napisao, mogao je tačno napisati, jer se je to dogagjalo već za njegova života. Za to, ma da i jest bio u to vrijeme po svoj prilici tek nejako dijete, mogao je to dočuti od starijih ljudi i očevidaca. — Iz svega ovoga slijedi, da se izmegju ovih dviju skroz protivnih vijesti o odnošaju Srbije spram Duklje u vrijeme Bodina i Vukana imade dati prednost Dukljaninovom povijedanju. — On

[1]) Ὁ γὰρ Βολκάνος (ἀνὴρ δὲ αὖτος τὸ πᾶν τῆς ἀρχῆς τῶν Δαλματῶν φέρων δεινὸς μὲν εἰπεῖν, δεινὸς δὲ καταπράξασθαι. — Označeno djelo str. 665.

ipak kaže — kako smo to prije citirali, — da je Bodin sa svojom braćom osvojio Srbiju silom oružja, te ju učinio svojom pokrajinom, što se odatle vidi, da joj je prijašnjega župana svrgnuo, a mjesto njega oktroirao joj dvojicu de curia sua, koji su morali priseći, da će ostati oni sami i njihovi našljednici Bodinu i njegovim našljednicima vazda vjerni i pokorni. — Ovaj pak odnošaj, izražen u državopravnom jeziku glasi: Bodin je dao Srbiju Vukanu u leno, isti odnošaj u privatno-pravnom jeziku izrekli bi Nijemci ovako: Duklja je dala Vukanu Srbiju u „Erbpacht".

Neka nam se oprosti ova mala ekskurzija, no bila je nužna, da se zamršeni pojmovi razbistre; a bila je i na mjestu, pošto smo naveli izvor, iz koga ta zamršenost pojmova ističe. — Sada pak idemo dalje na stvar.

Treći rat sa Bizantincima.

Napomenuvši Ana, da je Vukan upadao u bizantinsku državu i da je harao gradove i sela, istakne poimence grad Lipljan: τὸ Λιπένιου κατασχών, πῦρ ἐμβαλὼν ἐνέπρησε — zauzev Lipljan, podmetne oganj i sažga ga. Odatle evo razabiremo, da je car prigodom svoje zadnje ekskurzije oko ovoga grada postavljao svoje utvrde, da paze i straže nad Vukanom, a nema sumnje, da je taj grad bio trn u oku Vukanu, jer ga inače ne bi bio išao rušiti i paliti.

Iz ovoga saznajemo, koje su to gore i doline, što su dijelile bizantinsko carstvo i Duklju. To su bile one brdinske kose što se protežu od Drina prema sjevero-istoku do pritoka Morave; a ispod njih dolina, kojom teče Sitnica i utiče u Ibar. Nešta jugo-zapadnije od Lipljana bio je grad Zvečanj. Taj je pripadao Srbiji, te je bio Vukanu operacijona baza, upravo onako, kako je Lipljan bio Bizantincima. — Izmegju ova dva grada dakle dijelili su perje Bizantinci i Dukljani, ili tačnije Srbi sa Vukanom na čelu.

Čuvši dakle car Aleksij, da je Vukan popalio i porušio Lipljan i one čardake, što ih je on prošle jeseni sa „toliko znoja" podigao, držao je, da to ne smije oprostiti Vukanu (οὐκ ἔτ' ἀνεκτῶς εἶχεν), pa zato sabrav jaku vojsku udari preko gradića Serva ravno pod Lipljan[1]).

Ovaj put išao je car na vojnu s tom namjerom, da zametne bitku i povede ozbiljan rat protiv Vukana, ako bi se ovaj usudio opirati[2]), a ne kao prvi put, samo da zakrči neprijatelju daljnje napredovanje u unutrašnjost

---

[1]) τοῦτο δὲ πολίχνιόν τι μικρὸν περὶ τοὺς πρόποδας τοῦ Ζυγοῦ τοῦ διαιροῦντος τὴν Δαλματίαν ἀπὸ τῆς ἡμεδαπῆς χώρας. — Evo ovdje pobliže pripovijeda Ana o ovom gradiću ono, što smo mi malo opširnije netom rekli. — Knj. IX., označeno djelo str. 665.

[2]) ἐφ' ᾧ τῷ Βολκάνῳ, εἰ τύχοι ἀντικαταστῆσαι πόλεμον συνάψαν καρτερὸν... — Na označenom mjestu.

carstva. A svrha mu je bila, da opet podigne one utvrde, što ih je bio Vukan porušio[1]).

Odatle se eto vidi, da car nije kanio niti ovaj put preći preko granica stroge defenzive, prem da to želi Ana nekud drugačije prikazati. — Razlog je tomu sjegurno taj, što je očekivao do skora druge goste — Kumane, pa se nije htio sada upuštati u veći rat sa Dukljom, ma da su mu i bile poslije ugovora sa Turcima na istoku nevezane ruke.

No Vukan nije htio čekati cara kod Lipljana, koji je bio porušen, a osim toga okolica oko njega tako uregjena, da se je mogla popeti i razviti oko njega sva bizantinska vojska — već se on još u pravi čas povuče u svoj Zvečanj[2]), koji je bio mnogo zgodniji za busije.

Car ga ne htjede onamo progoniti. On se zadovolji time, da je neprijatelja protjerao sa bizantinskoga teritorija, pa se uputi ravno u Skoplje, po svoj prilici da odanle pazi, dok mu vojska opet podigne i utvrdi one razrušene čardake.

Vukan se je nesumnjivo većega zla bojao. On je po svoj prilici mislio, da car kani sada redovitu vojnu poduzeti na samu Srbiju. A to, što ga je posjetio car glavom, uvjerilo je razboritoga Vukana, da je carstvo na drugim stranama osjegurano, pa je sada valjalo pustiti šalu na stranu do boljih vremena.

Bojeći se dakle Vukan, da car ne bi otpočeo sada redovitu vojnu na Srbiju, da ne bi stao graditi prostranu cestu po rimskom načinu vojevanja, koja bi vodila upravo u srce njegove zemlje, odluči tu pogibelj odvratiti, ako se bude dalo, lukavošću. — Za to pošalje poslanike k caru i zamoli mir. Svoje navale na bizantinsku državu ispričavao je tako, da je svu krivnju bacao na carske namjesnike, tužeć ih, da su Srbiji ne malu štetu nanašali upadajući preko svojih granica u njegovu zemlju. — „Ne ću u buduće toga činiti, — govorio je Vukan — „nego čim dogjem kući, poslaću tvome carskome veličanstvu taoce izmegju mojih rogjaka, te nikada ne ću prekoračiti granice svojih zemalja“ [3]).

Car pristane na to, te ostavi dio vojske s nalogom, da popravi gore spomenute tvrgjavice i čardake i da primi od Vukana taoce, a sam se vrati u Carigrad.

Sudeći po dogagjajima, koji su iza ovoga ugovora slijedili, mislimo, da je car pri ovom ugovaranju učinio tri pogrješke: prva je ta, što se je

---

[1]) Na označenom mjestu.

[2]) (Σφεντζάνιον)· πολίχνιον δὲ τοῦτο ἄνωθεν τοῦ ἤδη ῥηθέντος Ζυγοῦ διακείμενον ἐν μεσαιχμίῳ τῶν τε Ῥωμαϊκῶν ὁρίων καὶ τῆς Δαλματίας. — Na označenom mjestu.

[3]) Ἐγὼ δὲ οὐκ ἔτι τοιοῦτον τοῦ Λοιποῦ διαπράξομαι, ἀλλ' ἀπαναστρέψας καὶ ὁμήρους ἀποστελῶ τῶν ἐμῶν συγγενῶν τῇ σῇ βασιλείᾳ· καὶ τῶν οἰκείων ὅρων οὐχ ὑπερβήσομαι. — Anna Comnena, knj. IX., označeno djelo str. 665.

tako lako i brzo dao sklonuti na mir; druga je pogrješka ta, što je Vukanu vjerovao; a treća je napokon ta, što je otišao u Carigrad, a da nije niti čekao, dok stignu taoci. — Jer nema sumnje, da je sve to učinilo na Vukana takav utisak, kao da je car jedva dočekao, da uzmogne sklopiti mir. A nagli carev odlazak tumačio je Vukan bez dvojbe tako, da je carevini opet s koje strane morala zaprijetiti pogibao. U ovaj čas mislio Vukan sjegurno, da su to Kumani, na čiju navalu računao je on sa nekom sjegurnošću.

Obuzet Vukan ovakim mislima, brzo se je predomislio o ugovoru; jer je on bio, sudeć po njegovom držanju, Bizantinac poput pravoga Bizantinca. A kad ga Bizantinci uzeše podsjećati na ispunjenje ugovora, t. j. opominjati ga, da šalje taoce, nije ih predao, već je tim od dana do dana otezao. Pa još prije, nego je istekla ova godina, veli Ana, provali na bizantinsko zemljište.

Prema tomu dogodila se je ta ponovna invazija Vukanova još prije mjeseca septembra, jer je u Bizantu počimala godina prvoga septembra.

Car je megjutim Vukana u pismima podsjećao na ugovor, obveze i obećanja, što mu ih je bio zadao kod sklapanja mira. No sve bijaše uzalud, jer je Vukan na obveze i obećanja zaboravio. — Vukan je smatrao i ovaj ugovor samo strategičkom fintom, da se izvuče iz procjepa; a kada mu je to uspjelo, onda je postigao svrhu, pa je mislio, da sad može dalje nastaviti, gdje je bio za čas zaustavljen.

No sudili mi Vukana sa etičkoga stanovišta ma kako strogo — sa stanovišta političkoga ne možemo to njegovo držanje smatrati nego velikom opreznošću ili u najgorem slučaju sumnjičavošću. — On nije mogao znati, što car namjerava spram Srbije. Dotadanja povijest pokazala je, da Bizantinci nikada nijesu dobro mislili sa balkanskim slavenskim narodima; a kad im je valjalo svrhu postići, tad nijesu nikada birali sredstava. Zar nije na temelju iskustva prošlih vremena smio Vukan imati bojazni, da bi Bizantinci mogli, samo ako budu imali mira s drugih strana, štogod poduzeti, što bi bilo na štetu njegove zemlje? A zar mu nije dalo Aleksijevo držanje takogjer povoda da tako misli? — Ta zar nije već to, što car podiže utvrde tik uz srpske megje, bilo podobno probuditi u Vukana sumnju o miroljubivim namjerama Bizantinaca? Vukan je znao, da car Aleksij ne štedi Duklje iz kakove ljubavi, već od nevolje, i to za to, jer drugačije nije mogao. No znao je i to, da će car, samo ako mu bude moguće, prvom zgodom prekršiti mir, pa podjarmiti Srbiju, a bude li sreće, i svu Duklju. — A ako je tako mislio — imao je pravo.

Što evo sada napomenusmo, ne učinismo za to, da možda branimo onu „nevjeru", što mu je Ana predbacuje, već za to, da stvar na pravu

mjeru svedemo. Jer pred nama leži do skrajnosti pristrani izvor, iz koga moramo da crpimo, pošto drugoga nemamo. Tu se uzvisuje Aleksij više, no je zavrijedio, a „varvari“ se ponizuju više, no su skrivili. — Mi smo evo ovdje tek nadopunili ono, što je imala Ana da kaže, a nije kazala. — Povijest valja da se drži one: audiatur et altera pars.

Pobjeda Vukanova.

Kada dakle sve opomene careve nijesu koristile, odluči Aleksij da nemirnjaka silom malo ukroti. On izda nalog svome sinovcu, dračkomu vojvodi, da sakupi vojsku te da pogje na Vukana. — Vojvoda Ivan posluša, no bivši „nevježa u ratnoj umjeći i u svojoj mladenačkoj vatri hlepteći za bojem“, počini onu pogrješku, koje se je sam Aleksij oprezno čuvao, bivši zadnji put ovdje.

Mi smo vidjeli, kako je Aleksij, došavši pod Lipljan, skrenuo prema Skoplju, ne htijući proganjati Vukana, koji se je bio povukao od Lipljana k svomu Zvečanju; a Ivan evo uradi baš protivno. — Prešavši kod Lipljana preko Sitnice, popne se na strmine „Jarma“, te se utabori upravo pred samim Zvečanjem.

Ova pogrješka ne umače oštrom oku Vukanovom.

Sudeć po Aninom pripovijedanju, rekao bi čovjek, da se je Vukan sada bojao, da ne bi Ivan opazio svoju pogrješku pa se brže vratio. Da se to ne dogodi, uze slati Vukan poslanike k vojvodi, obećavajući da će poslati obećane taoce i moleći za mir.

Ali ovo su bile samo slatke riječi i obećanja, veli Ana, dok se je u potaji oružao Vukan, da na Ivana nenadice navali. Pa doista je pošlo Vukanu potpuno za rukom, da mladoga vojvodu zaludi i u nebrigu zavede. Čini se, da je Ivan sada samo čekao na taoce, te je o njihovom dolasku bio tako uvjeren, da je nekoga monaha izgrdio i otjerao, kad mu je došao javiti, da Vukan ide s vojskom i da će sad nà banuti.

Riječi se monahove ispuniše, jer u noći navali Vukan na tabor bizantinski. Vojska grčka, iznenagjena tom neočekivanom navalom, stane bježati niz brdo. Ali na nesreću svoju podno brijega nagazi na rijeku, te se mnogi udaviše u valovima Ibra. — Samo jedan dio vojske, kojemu ni ovo iznenagjenje nije oduzelo prisutnosti duha, sleti se oko šatora vojvodina, te hrabro odbijajući navale spasiše vojvodu.

I tako eto pogine najveći dio, τὸ πλεῖστον grčke vojske, veli Ana Komnenka.

Vukan ne htjede neprijatelja progoniti dalje nego niz brdo do ravnice. Na podnožju sabere svoje ljude, pa se vrati natrag u goru i utabori se

kod Zvečanja. On je mislio bez sumnje, da se je najveći broj grčke vojske raštrkao, pa će se s onkraj rijeke oko vojvode sabrati. A kao razborit vojvoda znao je i to, da je on kadar ovakovu pobjedu nad bizantinskom vojskom izvojevati samo navalom u gorama iz busije i iznenadice; no na otvorenom polju, licem u lice, nije se Vukan mogao niti pokazati pred Bizantincima. — Nije nam ni u kraj pameti, da bi tim htjeli reći, e je Vukanov narod bio kukavica, već hoćemo da istaknemo, e mu je manjkala disciplina i vojna naobrazba, što je učinilo, da su se toliki, upravo heroički napori bugarskoga i srpskoga naroda iza nekih blistavih pobjeda ipak izjalovili. A evo i u ovom slučaju, da bude vojvoda na svom mjestu, ne bi se bio dao uhvatiti kao miš u stupicu, niti bi doživio onakva iznenagjenja, koje je bilo glavna sila u ovoj bitci.

Već samo držanje Vukanovo prije bitke dokazuje, da nije baš mnogo držao do strategičkoga talenta dračkoga vojvode; a poslije bitke to mu je potvrdio sam vojvoda svojim ponašanjem.

„Oni oko vojvode Ivana“ — veli Ana — „gledajući Vukanovu vojsku na brdu (Οἱ δ' ἀμφὶ τὸν Ἰωάννην τούτους θεασάμενοι) nijesu bili kadri da na toliku silu neprijatelja navale, jer njih je bilo malo, zato odlučiše da pregju preko rijeke i da se na onu stranu povuku. Za to uzmakne vojvoda prema Lipljanu, te kojih dvanaest stadija ispod njega pregje preko rijeke. Videći pako, da ne može s ovakvom umanjenom vojskom obastati u povjerenoj mu provinciji, ode u Carigrad.“

Tako Ana. A čitatelj, koji znade izmegju redaka čitati, ne će se dati zaslijepiti ovim iskićenim riječima vojvodine sestrične, već će se biti uvjerio, da bi po rimskom zakonu bili vojvodu obukli u ženske haljine, posadili ga na magare licem prema repu, pa ga tako vodili kroz grad — da nije bio sretnim slučajem Sebastokratorov sin. — Položaj vojvodin i njegove zemlje nije bio poslije te bitke tako kritičan, da bi vojvoda morao bio bježati iz povjerene mu zemlje. Istom njegov bijeg bacio je zemlju u pogibeljno stanje, jer je nestalo onoga, oko koga bi se okupljale obranbene sile.

A upravo je odvratno i rekli bismo infamno, kad Ana baca krivnju i kukavičluk svoga bratića na one hrabre vojnike i časnike vojvodine (οἱ δ' ἀμφὶ τὸν Ἰωάννην), koji su vojvodu spasili iz one pogibelji, u koju je sebe i njih svalio sam vojvoda svojom lakoumnošću i nespretnošću.

Pa niti to nije istina, da je bizantinska vojska tako strašno nastradala i izginula u onoj noćnoj navali. Jer da se bude to dogodilo, to jest, da bude tako neznatna šačica vojnika preostala od cijele vojske — zar bi bio Vukan, imajući toliku ogromnu bojnu prevagu i s pobjede oduševljenu vojsku, dopustio, da se ta šačica brodolomaca s ovajkraj rijeke predomišlja, da li bi na neprijatelja još jednom navalila ili ne? Zar bi on bio dopustio,

da ta šačica mirno uzmakne i još mirnije preko rijeke pregje? — Ta zar ne bi bio Vukan sve moguće pokušao — samo da je bilo ma ikoliko izgleda na uspjeh — da uhvati samoga dračkoga vojvodu Ivana, koji bi mu u svako vrijeme bio predragocjeni zalog i jamstvo za povoljan mir, pače i za slučaj nesretnoga svršetka rata? — Doista ovako bistroumni čovjek, kao što je bio Vukan, bio bi, kako rekosmo, sve moguće učinio, da se dočepa ovakvoga plijena, samo da je to iole bilo moguće; no čim on to ne kuša poduzimati — znak je, da broj „onih, koji su bili oko Ivana", nije bio baš tako malen. Pače mora da je bilo baš obratno, jer se je Vukan odmah povukao u goru i svoje sabrao pod Zvečanjem i pripravio ih za doček neprijatelja. A to je bez sumnje znak, da je Vukan očekivao novu navalu sa strane Bizantinaca, a ne — bijeg.

Kako dakle već jednom spomenusmo, već iz početka rata može se vidjeti, da Vukan nije baš bog zna šta držao do dračkoga vojvode; ali njegovo (Vukanovo) držanje iza ove noćne bitke dokazuje, da je pače i samo to preziranje još uvijek bilo za Ivana pravo precjenjivanje. Jer vojvodin bijeg u Carigrad u ovakim prilikama nije bio tek jadni kukavičluk, već gotovo izdajstvo, pa se eto Ana ipak usugjuje za sve ovo bacati krivnju na hrabre spasitelje kukavnoga njenoga bratića, pa to još uporedce u onaj isti čas, gdje uz najveći oprez spominje čin bratićev, koji joj svu muku — da si bratića prikrije — frustrira!

No zašto se mi zadržasmo kod ovoga po sebi neznatnoga čina? Čemu toliko pozornosti posvetismo Ivanu, makar on to najmanje zaslužuje? — Neka nam bude dozvoljeno to opravdati!

Mi smo već prije spomenuli, da je Ana Komnenka vrlo pristrani svjedok, a to htjedosmo evo ovim primjerom jasno pokazati. Namjera nam je pri tomu bila da prikažemo, kako je nužno, da se riječi Anine svedu na pravu mjeru, da se ne dogodi krivica drugim osobama, o kojima ona pripovijeda, a te joj osobe nijesu poćudne. — Jer ako Ana nema niti toliko pravdoljublja, da bi crni čin svoga rogjaka barem samo jednom riječi prikorila, već ga pače nastoji iskititi; ako je ona na toliko bez savjesti, da potvara one nedužne, koji zaslužuju svu hvalu mjesto ovakvoga žigosanja — onda može čitatelj misliti, kakvim moralnim nakazama bi nam Ana predstavila Bodina i Vukana, kad se ne bi njeno prikazivanje svelo na pravu vrijednost.

No vratimo se na stvar.

Bili smo prestali ondje, gdje je vojvoda Ivan ostavio vojsku i povjerenu mu pokrajinu, pa podbrusio pete, dotrkav u Carigrad.

Sada istom poslije ovoga čina vojvodina — κἀϑ' οὕτως τε ϑαῤῥηκὼς ὁ Βολκάνος — usudi se Vukan da pregje na teritorij bizantinski, te uze

plijeniti sela i gradove, ne bojeći se više, da će mu se ko oprijeti. Sada se istom razlije svojim četama po jugozapadnoj Bulgariji, te opustoši skopljanski okoliš, razori Polog i opustoši sve do Vranje[1]), te se sa velikim plijenom vrati kući.

Bog zna, kako je Ivan opravdao svoj bijeg u Carigradu; Ana nam ništa o tom ne pripovijeda. Nego, da je morao teške tužbe dizati na Vukana, može se odatle zaključivati, što je car s mjesta odredio, da se sva prisutna vojska i vojvode spremaju na Duklju, čim je saslušao Ivanov izvještaj. A vojvodu Ivana vidimo opet za križarskih putovanja u Draču u njegovoj prijašnjoj časti.

Ovaj put odluči car da sam glavom vojsku vodi, a odlučio je bio, da porušene gradove i tvrgjave u prijašnje stanje podigne, da štetu popravi i „da se Vukanu osveti, nanesavši mu još veće štete, nego što ju je Vukan Bizantincima počinio“[2]).

Kako se odavle vidi, car Aleksij nije imao baš velikih osnova. On je poduzeo ovu ekspediciju samo za to, da pogranične gradove stavi u obranbeno stanje. I ta je dakle vojna skroz defenzivne naravi. A što se tiče „osvete“, ta se je imala sastojati u tome, da Vukanu „još veću štetu nanese, nego ju je on Bizantincima nanio“. Drugim riječima: car se je digao, da ide plijeniti i paliti.

Kako se maljušnim pokazuje car Aleksij po svojim idejama spram cara Bazileja II.!

Ali se nije niti Vukan uzdignuo po svojim idealima iznad visine običnoga ratnika. — Eno kako je i on maljušan, kako kramarski izrabljuje pobjedu! — Mjesto da upotrijebi ovaj uspjeh i odsutnost vojvode u tu svrhu, da privine k sebi bugarski narod, koji je bez sumnje upirao oči u svoga nekadanjega okrunjenoga cara Bodina i njegova namjesnika u susjednoj Srbiji — mjesto toga plijeni, robi i pali Vukan „okoliš oko Skoplja“ — dakle bugarska sela. I tako eto — da je bio od Aleksija plaćen — ne bi mu bio Vukan kadar bolje u prilog raditi, nego što mu je radio ovim svojim mališnim izrabljivanjem pobjede. — On je ovime uputio bugarski narod, da mu se je od Aleksija nadati spasa, a time je Bugare upravo gonio u bizantinski tabor, a odbijao ih od Bodina.

---

[1]) κἆθ' οὕτῶς τεθαῤῥηκὼς ὁ Βολκάνος, ὡς μέτινος τοῦ ἀντικαθισταμένου περιλειφθέντος, ἐληΐζετο τὰς παρακειμένας πόλεις καὶ χώρας. Καὶ τῶν Σκοπίων τὴν ἔξω χώραν τελείως ἠρίπωσε, τὸ δὲ τι καὶ κατέκαυσεν, οὐ μέχρι δὲ τούτου, ἀλλὰ καὶ Πόλοβον (καταλαβὼν) καὶ ἄχρι Βρανέας φθάσας καὶ δῃώσας ἅπαντα, πολλήν τε λείαν ἐκεῖθεν ἀφελόμενος εἰς τὴν οἰκείαν ὑπέστρεψε χώραν. — Anna Comnena, knj. IX., označeno izdanje str. 668.

[2]) σπεύδων τὰ μὲν φθάσαντα ἐριπωθῆναι τῶν κάστρων ἀνεγεῖραι αὖθις καὶ εἰς τὸ πρότερον ἀποκαταστῆναι σχῆμα, καὶ ἀντίποινα τῶν παρ' αὐτοῦ πεπραγμένων ἐκ περιουσίας κατ' αὐτοῦ διαπραξάσθαι. — Označeno djelo str. 669.

Evo ovako se je Vukan pokazao skroz nesposobnim državnikom, ma koliko i bio vještim vojvodom i hrabrim vojnikom. — Bugari pako, videći da ih led bije, odakle su mislili, da im sunce sije, mora da su ohladnili spram Bodina, čim su vidjeli, da im je bolje, ako Bizantinci pobijede, nego Vukan.

Ovako eto mora da je Vukan više škodio, nego koristio svojom ratobornošću Bodinu i njegovoj dalekovidnoj politici.

Pitanje je sada, da li je bio Bodin suglasan sa ovim poduzećima svoga vazala.

Na ovo pitanje, mislimo, da se ne da odgovoriti naprečac kratkim „da“ ili „ne“, jer se u poduzeću Vukanovu mogu razlikovati dvije naravi, dva značaja, od kojih je jedan skroz odgovarao namjerama dukljanskoga gospodara, dok je drugi bio skroz protivan njegovoj politici.

Da je bilo Bodinu po ćudi, što njegov vazal prodire u Bugarsku, o tom ne može da bude sumnje. Jer, ako je narod bugarski očekivao pomoć iz vana, tad je ta pomoć morala u zemlju prodrijeti, uljesti, pa makar i silom. Prema tomu Vukanova invazija u Bugarsku odgovarala je u principu Bodinovim osnovama. — Ali način, kojim je Vukan taj princip provagjao, nije mogao da zadovolji Bodina. — Ova invazija Vukanova nosila je na sebi pečeneski, kumanski ili turski značaj; ona nije pružala bugarskomu narodu ruku pomoćnicu, nego ruku grabilicu: Vukan nije uljezao u Bugarsku kao osloboditelj, već kao pustošitelj — a to nije moglo stajati u skladu sa Bodinovom politikom. — Mi smo uvjereni, da s toga nijesu Bodinove instrukcije onako glasile, kako ih je Vukan izvagjao. — Ali ako je tako, onda vlada neka razrožnost izmegju politike Bodinove i Vukanove; onda Vukan radi na svoju ruku, ne samo u drugom, nego gotovo u protivnom smjeru, nego što želi njegov gospodar, kralj dukljanski.

Kako dakle, da tu razrožnost u dukljanskoj politici i izmegju dukljanskih glavara protumačimo?

Za sada ne ćemo se još upuštati u razmatranje te pojave, već samo konstatujemo, da Vukan ne radi u smjeru, ili bar ne stricte u onom smjeru, kako je to želio Bodin, premda je on mogao poznavati Bodinove svrhe i sredstva, kojima je Bodin kanio te svrhe dostići. — Naglasiv dakle, kako Vukan već sada ne sluša, dok kasnije bude i zapovijedao, vraćamo se onamo, gdje smo stali, da ovaj rat kraju privedemo.

Rekli smo, da je car Aleksij digao vojsku, čim je dočuo za Ivanov poraz, da ga osveti. — No naše je mnijenje, da se Aleksij nije žurio za to, da dade svom srcu oduška u osveti, već za to, što je vidio, kakvim golemim pošljedicama bi mogla uroditi Vukanova invazija u Bugarsku. Aleksij nije dakako Vukanu mogao pripisivati toliku nespretnost, da će

sam svojom taktikom Bugare tjerati u grčki tabor, — pa se je zato žurio, bojeć se, da se ne bi protivno dogodilo; a ako se je već što zapalilo, da odmah plamen uguši. — Evo ovo je razlog, za što se je car tako grozničavo žurio.

No jedva je Aleksij izašao iz Carigrada i dospio do grada Daphna nedaleko Carigrada, kadno mu se tu dogodi mala neugodnost: otkrilo tu na ime urotu, što ju je snovao princ Diogen, sin onoga nesretnoga cara Romana Diogena. Car poštedi za ovaj put Diogena.

Odavle krene Aleksij dalje na put i to aegnatijskom cestom u Macedoniju (dok je prije išao cestom preko Jedrene i Plovdiva). — Došavši do grada Seresa, skoro nastrada od drugoga atentata, što ga je bio poduzeo proti carevu životu isti princ Diogen. — Dočuvši car za takove sistematičke makinacije Diogenove, dade ga uhvatiti i oslijepiti. To se dogodilo na dan sv. Teodora.

Skinuvši car i ovu brigu s vrata, nastavi put dalje preko Moglena, Pologa, pa onda prema sjeveru pod sam Lipljan.

Kad je dočuo Vukan, da je sâm car glavom došao pod Lipljan i kad je na svoje oči vidio, kakvim redom stupa careva izvrsno disciplinovana i oboružana vojska, odmah se je uvjerio, da tu ne će biti tako lahak posao, kao prije sa dračkim vojvodom Ivanom. Za to odluči sada ozbiljno da sklopi mir. On pošalje k caru poslanike, da mu jave želje i ponude Vukanove.

Mora da su bile te ponude Vukanove dosta povoljne po grčkoga cara, kad Ana veli, da je car „rado privolio varvaru“. — Ana navagja te uvjete, te veli, da je Vukan obećao, „da ne će više nikakva nasilja činiti i za jamstvo da će odmah poslati već od prije obećane taoce u zalog“ [1]).

Prema Aninom „Δάχεται ἀσμένως ὁ αὐτοκράτωρ“ — očekivao bi čovjek, da je Vukan bog zna šta obećavao, nu glasom navedenoga obećao je Vukan ono isto, što je nudio i onda, kad je car bio prvi put ovdje. — Bi reći, kao da i sama Ana osjeća, e je to bilo preveliko veselje za ovaj dosta neznatni uspjeh, pa za to želi to veselje carevo i inače sa nekih uzvišenijih razloga protumačiti. S toga veli, da se je car razveselio i zato tomu miru, jer je ćutio odvratnost prama ratu sa kršćanima, a „Srbi (Dalmate), ma da i jesu bili Srbi, ipak su bili kršćani“ [2]).

Ele grdne hipokrizije i bahatosti bizantinske!

---

[1]) ὑπισχνούμενος ἅμα καὶ αὐτοὺς τοὺς προυπεσχεθέντας ὁμήρους ἀποστεῖλαι καὶ μηδένον δεινὸν τοῦ λοιποῦ διαπράξασθαι. — Anna Comnena, knj. IX., označeno izdanje str. 692.

[2]) ἀκηδιῶν οἷον καὶ ἀποστρεφόμενος τὴν (ἐμφύλιον) μάχην· κἂν γὰρ Δαλμάται ἦσαν, ἀλλ' ὅμως χριστιανοί. — Na označenom mjestu.

Pošto je najprije objesila na veliko zvono, kako će se car osvetiti Vukanu za njegovu invaziju, mora da prizna Ana, kako car sada zaboravlja i osvetu i invaziju, zadovoljan, da mu se daje ono, što mu se je nudilo prije Ivanova poraza i one Vukanove invazije.

Mi smo već prije mimogredce spomenuli, da Aleksij nije bio čovjek velikih ideja, ma da ga i valja ubrojiti u red vrsnih bizantinskih vladara. On je bio poduzetan, praktičan i nada sve lukav. Za to on izvagja okretno množinu manjih poduzeća, ali nije stvorio ma baš nijednoga monumentalnijeg djela trajnije vrijednosti.

Aleksij, kako nije za velikim težio, bio je zadovoljan, da granicu svoju osigura; a kako je bio praktičan, veselio se je, što to može dostići hitro i mirnim putem, mjesto iza duljega vremena te ratom i troškom. — A nada sve veselilo ga je to, što su mu s te strane slobodne ruke, što mu je bilo i te kako nužno, pošto su se već Kumani spremali da pregju preko Dunava i Balkana, što su za mjesec dva li dana i učinili.

No vratimo se Vukanu.

Kad je ovaj čuo, veli Ana, da je car radosno primio njegove ponude, ohrabri se te dogje sâm glavom u carev tabor, vodeć sobom rogjake i poglavite župane. Izmegju ovih predstavi i preda caru za taoce svoja dva sinovca Uroša i Stjepana Vukana, a osim njih još dvadeset drugih na broju[1]).

I tako se svrši ovaj rat nekako koncem mjeseca februara g. 1095., mirom i ugovorom kod Lipljana.

Vukan se je možda doskora pokajao, što se je prenaglio, jer su domala prešli Kumani preko Dunava i zapodjeli onaj rat, o kom smo već prije govorili. No ma koliko je poslije i moglo biti žao Vukanu, što je dao taoce, pomoći se već nije dalo, pa se je sada držao mirno. To se vidi i odatle, što se je poslije pobjede nad Kumanima car zadržao kod Niša tek dva dana, pa odmah zatim krenuo put Carigrada, što doista ne bi bio učinio, da se Vukan nije za kumanskoga rata korektno ponašao.

Poslije one invazije kumanske, što se dogodila u proljeću, i o kojoj smo govorili, pokušali su Kumani još jednom sreću pod jesen i zimu, ali i ovaj put bez uspjeha.

Tako eto progje godina 1095. u ratu sa Kumanima i nadogje 1096., u koju pada početak vanrednih svjetskih dogagjaja — početak križarskih vojni.

---

[1]) Ἐκεῖνος (sc. Βολκάνος) δ' εὐθὺς τεθαρρηκὼς προςεληλύθει συνεπαγόμενος τούς τε συγγενεῖς καὶ ἐκκρίτους τῶν Ζουπάνων· καὶ προθύμως ὁμήρους τοὺς αὐτοῦ ἀνεψιαδεῖς τῷ αὐτοκράτορι παραδέδωκε, τόν τε Οὔρεσιν καλούμενον καὶ Στέφανον τὸν Βολκάνον, καὶ ἑτέρους τὸν εἴκοσι ἀριθμὸν ἀποπληροῦντας. — Označeno djelo str. 692.—693.

Ovaj dogagjaj zaokupio je zapad i istok, a dotaknuo se direktno Duklje i Bizanta, za to nije ni čudo, da su se ova dva susjeda sada izmegju sebe izmirila, bivši zaokupljeni novim neznanim gostima, za koje nisu znali, što da o njima misle, kako li bi ih dočekali: kao prijatelje ili neprijatelje, no pred kojima su radi njihove sile i Grci i Dukljani strijepili.

Evo ovo je razlog, da više nije došlo do rata izmegju Bodina i Aleksija, jer je megjutim Bodin umro; a onaj rat, što je buknuo izmegju Bizantinaca i Vukana kojih sedam osam godina kasnije, ne možemo više nazivati dukljansko-bizantinskim, već srpsko-bizantinskim ratom.

Mi ćemo malo kasnije doći i na to, te i tu državopravnu razliku razjasniti; kao što ćemo se morati ukratko, u koliko se to Duklje tiče, i na križarske vojne osvrnuti; no prije svega toga, držimo, da nam valja ovaj netom ispripovijedani dukljansko-bizantinski rat potpunoma kraju privesti, t. j. valja nam se na nj osvrnuti sa nekoliko primjedaba.

Značaj dukljansko-bizantinskih ratova.

Mi držimo ovaj Vukanov rat za treći i pošljednji čin one drame, što ju je započeo sam Mihajlo, davši svoga sina Bodina Bugarima za cara. — To je bio prvi čin te drame i trajao je od godine 1073. do 1075. ili 1076.

Drugi čin je onaj jedanaestgodišnji rat, što ga je vodio poglavito Bodin, a trajao je nekako od godine 1081. (ili po grčkoj kronologiji od 1082.) do 1092. (g. 1093.).

Treći čin pod vodstvom Vukanovim traje nešto preko dvije godine: od 1093. do 1095.

Istinabog, na prvi pogled čini se, kao da ova tri rata ne stoje megjusobno ma baš niti u najmanjoj uzročnoj svezi. Od svoga početka pa do kraja nosi svaki ovaj rat na sebi dosta osebujni značaj, tako izgleda svaki za sebe zaokruženom samostalnom cjelinom, koja jedna s drugom u nikakvom savezu ne stoji. U ovoj drami gubi se s vida evolucijoni prelaz iz jednoga čina u drugi, te se čini, kao da takvoga uopće niti nema. Razlog je tomu taj, što je drugi čin, t. j. onaj jedanaestgodišnji rat, koji bi imao biti kopula izmegju prvoga i trećega čina, tako u kratko ispripovijedan i zabilježen, da se čini, e niti sam ne stoji u savezu s ikojim od drugih dvaju činova, a kamo li da bi ova dva vezao u jednu cjelinu.

Prema tomu, regbi, da bi se taj cijeli rat mogao prije nazvati nekom trilogijom, nego jednom cjelovitom radnjom i dramom. — No uzme li se u obzir, da trilogija obragjuje u svakom svom odsjeku manje ili više

posebnu ideju, tad se taj dukljansko-bizantinski rat ne može označiti niti tim imenom, jer je tomu ratu ipak jedna podloga, jedna ideja, koja sva tri rata u jednu cjelinu veže, te ih tim stavlja u evolucioni vez: politika naime Mihajlova i Bodinova, da bugarsku krunu pribave dukljanskoj dinastiji, jest ta ideja, koja sva tri rata dovagja u uzročni odnošaj, te prema tomu taj rad pretvara u jednu jedinstvenu epohu.

Veli se, da svaka prispodoba hramlje. Ako igdje, to se može ovdje vidjeti, gdje mi dukljansko-bizantinski rat hoćemo da isporedimo sa dramom. Mi to osjećamo i sami, ali ne znamo, kakvu bi bolju prispodobu našli. No ta prispodoba ima samo to reći, da se jedna Bodinova ideja kroz cijeli ovaj rat prepliće, te ga jednom cjelinom čini, onako od prilike kao što se u drami kroz tri ili pet činova sav rad oko jedne glavne ideje okuplja, te uslijed te ideje sve se dovede u jednu cjelinu.

Evo u tom bi bila sličnost u prispodobi; ali je tu naći i goleme razlike, koja nastaje u rasporegjaju činova. — U drami se na ime snašaju u prva dva čina sitne epizode, koje u trećem činu sagrade zgradu potpune ideje: u dukljansko-bizantinskom ratu imamo već gotovu veliku zgradu — ideju u prvom činu, koja se u ostala dva čina raspada u epizode, da se napokon svrše najvećom sitnicom — maljušnim koristoljubljem.

Pa tako i jest. Da cijenjeni čitatelj uvidi, e je u istinu tako bilo, neka nam dozvoli, da svaki taj čin prema glavnoj ideji omjerimo i po mogućnosti karakterišemo.

Kad je ono Mihajlo poslao svoga sina Bodina u Bugarsku, dobila je ideja ili politika Mihajlova, — da Bugarsku kakvim takvim vezom priveže uz Duklju — tako jasnu boju, tako konkretan izražaj, da se ta ideja ne samo lako umom dokučiti dade, nego po svom konkretnom izražaju gotovo osjetilima uhvatiti i okom gledati može.

U drugom svojem stadiju, u jedanaestgodišnjem ratu, dolazi ta ideja tako blijeda u susret, da ju jedva raspoznajemo. — Ona se doduše tako iznemoglom pričinja nama, koji je iz daljine od osam stoljeća promatramo i jer nam ju je Ana Komnenka ovako blijedom prikazala; no da je ona u duši Bodinovoj još krepkim životom živjela, dokazuje njegovo jedanaestgodišnje naprezanje, da je realizuje.

Mi velimo, da je to jedanaestgodišnje ratovanje Bodinovo stajalo u službi te ideje. To nam nije doduše nigdje zabilježeno, ali se dade odatle izvoditi, što inače ne bi znali protumačiti svrhe toga dugogodišnjega ratovanja. Mi ne smijemo da pripišemo ovomu ratu onaj značaj, što ga na sebi nosi invazija Vukanova: robljenje i paljenje, kad sama Ana veli, da je Vukan u tom jedanaestgodišnjem ratu „osvajao zemlje i gradove, te ih svojoj vlasti pripajao“. Ako pak uzmemo u obzir smjer, u kojem je Bodin

osvajao bizantinske zemlje, t. j. ako uvažimo, da je Bodin širio granice svoje države prema Kosovom polju i Skoplju, onda odatle smijemo zaključivati, kamo je njega srce vuklo. Ako još k tomu dodamo raspoloženje bugarskoga naroda, o kojem smo već prije govorili i koje smo prikazali da je bilo takovo, e bi bilo moralo Bodina nukati, da posegne za bugarskom zemljom, sve da nije prije nikada na to ni pomislio, a kamo li ne bi za tim težio, gdje je već jednom bio bugarskim carem. A sjetimo li se još, kako je i samo žalosno stanje bizantinskoga carstva tu ideju prikazivalo ne samo izvedivom, nego pače i lako izvedivom, — onda mislimo, da iz svih tih razloga smijemo zaključivati, e je taj jedanaestgodišnji rat u istinu nastavak onoga od god. 1073. — A što nije uspio Bodin, zasluga je vrsnoga upravitelja Bugarske i dračke teme, Ivana Duke. Da nije ovoga bilo, mi smo uvjereni, da bi se bila vremena Petra Deljana te god. 1073. ponovila.

Rat Vukanov protiv Bizantinaca spominje na Bodinovu ideju samo u toliko, što je poduzet istovremeno i na nalog Bodinov, kad se je bio podigao i ovaj na Bizantince. — Kako je to bilo, t. j. kako je to u savezu stajalo, to smo već prije razložili.

Kakav je značaj poprimio pod kraj Vukanov rat, to takogjer već prije razložismo. Vukan nije shvaćao ideju Bodinovu; on ju je prije profanirao, nego joj služio. Vukan je bio dobar vojnik, hrabri razbijač, ali velikim idejama nepristupan. Mi ćemo do skora imati s njime posla, pa ćemo vidjeti, da on ne zna svoje oružje u drugu svrhu upotrijebiti, nego u robljenje i pustošenje. Ma koliko se on i ističe svojim vojnama, ako ga usporedimo sa Bodinom, tad on po svojoj idealnoj vrijednosti upravo iščezava pred ovim. Jer, smijemo li u Bodina naći jedan dio plemenite strane Klodvigove, to bi mogli u Vukana naći prilični dio loše strane Radagajsove.

U ostalom, kako već netom spomenusmo, mi ćemo još vidjeti Vukana u njegovom djelovanju, za to nam ne treba da ga već unapred karakterizujemo, već ćemo radije preći na ispitivanje, kako je do toga došlo, da je Bodin dozvolio, da mu vazal ovako nespretno politiku kvari, za koju je on cijeli život radio i vojevao.

Drugi gragjanski rat u Duklji.

Mi smo vidjeli, da je prvomu pohodu Aleksijevom protiv Dukljana dao povoda sam Bodin. Ana Komnenka spominje naročito njega (ἐκεῖθεν δὲ καὶ τὸν Βοδῖνον καὶ αὐτοὺς Δαλμάτας παρασπονδῆσαί τε καὶ κατὰ τῆς ἡμεδαπῆς χωρῆσαι βουλομένους), dok se Vukan samo nuzgredno spominje, kako to proizlazi iz navedenoga pisma Aleksijeva na vojvodu dračkoga Ivana. —

Pa ipak eto poslije vidimo, da je u rat upleten Vukan sâm, koji ga na svoju ruku i svoj način vodi, dok o Bodinu ni traga ni glasa. To je bez sumnje značajno, da Bodin započinje rat, a onda se usteže od njega, t. j. ne sudjeluje u njemu. — Odavle se smije zaključivati, da su morali biti važni razlozi, koji su Bodina zadržali kod kuće, te se on za sve vrijeme toga rata baš niti jedan cigli put ne spominje.

O razlogu te Bodinove apstinencije ne zna Ana ništa da nam kaže, ali nam za to tu prazninu ispunjava naš domaći ljetopisac, koji je opet s druge strane za ovu dobu u toliko nepotpun, da gotovo niti riječce ne zna kazati o trogodišnjem ratu Vukanovom. — Ovdje, kako se vidi, lijepo se nadopunjuju ova dva vrela: Ana Komnenka i naš Dukljanin.

Da vidimo dakle, što pripovijeda pop Dukljanin.

Po njegovom pripovijedanju, najvažniji dogagjaj, koji bi bio podoban da Bodina zapriječi kod sudjelovanja u ratu sa Bizantincima, bio bi gragjanski rat, što je nekako u ovo vrijeme buknuo u Duklji. — Isti ljetopisac okrivljuje Bodinovu ženu, da je ona dala povod ovomu ratu. Videći na ime ona, kako se je silno umnožio rod njena muža, bojala se je, da ne bi ta rodbina istisnula njene i Bodinove sinove. Osobito se je bojala Branislava i njegovih sinova, a tih je bio lijepi broj (vidi rodoslovlje). — Ovaj Branimir bio je sin onoga kralja Radoslava I., strica Bodinova, koji je neko vrijeme iza Mihajla kraljevao, dok ga nije Bodin silom prinukao na odstup. — Već tada, kako smo prije na svom mjestu ispripovijedali, nijesu se sinovi Radoslavljevi tako hitro pokorili Bodinu, već je morao intervenirati kler i plemstvo. A ovaj Branislav bio je najstariji od osam sinova Radoslavljevih, pa se je valjda već od onoga doba pričinjao Jakinti, Bodinovoj ženi, najopasnijim. Za to je — veli naš ljetopisac — vrebala samo na zgodan čas, da upropasti Branislava i njegove sinove[1]).

Jednoga dana, pripovijeda dalje isti ljetopisac, dogje Branislav sa svojim bratom Gradislavom i sinom Petrom (Beriena-Periša) u Skadar k Bodinu; a ne sluteći nikakva zla dogjoše bez pratnje.

Mi mislimo, da se je to dogodilo u ono vrijeme, kad se je Bodin spremao za rat protiv Bizantinaca, pa je dozvao rogjake na dogovor.

Videći kraljica Jakinta ove bez ikakve pratnje, pomisli, da je sada najzgodniji čas, da ih se kidiše i tim brige riješi, za to uzme molbama navaljivati na Bodina, neka ih uhvati i baci u tamnicu, te mu se uze

---

[1]) Igitur Jaquinta uxor Bodini videns filios Branislai crescere et multiplicare, valde dolebat, timebat enim, ne viro ejus moriente, Branislauus seu filii ejus acciperent regnum, unde et semper invidebat eis et quaerebat opportunum tempus quomodo patrem et filios perderet. Quodam itaque tempore dum Branislaus cum fratre suo Gradislavo et filio Beriena simpliciter venissent ad regem in civitatem Scodarim, videns eos Jaquinta solos venisse, gavisa est, accedensque ad regem... caepit insistere et dicere, ut eos comprehenderet et in custodia poneret... — Presbit. Diocl., ap. Lucium, označeno izdanje str. 300.

groziti, da će ga ostaviti i ne će dalje s njime živiti, ako to ne učini. — „Vidim, da ti nije već duga života — govorila je kraljica Bodinu — pa će evo ovi ugrabiti kraljevstvo, a tvoja djeca pobiraće mrvice sa njihova stola[1].“ — Kralj Bodin nemogući odoliti napastovanju ženinom, popusti napokon, te dade Branislava i njegova brata i sina za svojim stolom uhvatiti i baciti u tamnicu[2]).

Na ovo nam je primjetiti, da bojazan Jakintina nije bila niti najmanje neumjesna. Jer, uvažimo li, da je Bodin oženio Jakintu godine 1080., to su njegovi sinovi bili sada u pošljednjem deceniju XI. vijeka, kad se je ovo dogagjalo, tek u dječačkim godinama, dok se Branislav već približavao starosti, a njegovi su sinovi mogli prema tomu već prevaliti mladenačku dobu, te po svoj prilici već bili bradati ljudi.

Ali iz ovoga pripovijedanja Dukljaninova daje se još nešta razabrati, što je moglo biti uzrokom, da Bodin nije sudjelovao u onom zadnjem dukljansko-bizantinskom ratu.

Ako je bio na ime naš ljetopisac dobro obaviješten i vijesti dobro zabilježio, tad bi se dalo iz nekih mjesta njegova pripovijedanja zaključiti, da je Bodin morao u ovo vrijeme upasti u tešku bolest. — To se razabire iz izreke: „timebat enim (Jaquinta) ne viro ejus moriante Branislaus acciperet regnum“; pa onda iz riječi Jakintinih Bodinu, još se isto jasnije razabire: „scio, quia moriturus es“. — Istina, Bodin je poslije toga još nekoliko godina živio; ali u ovo vrijeme, kako rekosmo, mora da je bio teško bolestan.

No idimo dalje, da vidimo, što se iz ovoga čina Bodinova i njegova postupka sa Branislavom izleglo.

Čuvši braća Branislavljeva i Gradislavljeva — a tih je bilo još šest, te sinovi (Branislav ih je imao šest) i nećaci, pobojaše se, da se i njima ne bi isto dogodilo, pa sabraše savkoliki rod i izseliše se iz Duklje u Dubrovnik. Cijela ova dukljanska kolonija u Dubrovniku brojila je oko četiri stotine oboružanih ljudi[3]).

Kako se vidi, Dubrovnik je postao za rana, već u XI. vijeku utočištem i pribježištem političkih bjegunaca, što je bio gotovo kroz sav svoj vijek.

Kralj Bodin je znao, da će njegova svojta, zaštićena tvrdim zidinama dubrovačkim nastojati, da se osveti po starom običaju za ovo progonstvo. Za to nema sumnje, da je on zahtijevao od Dubrovnika, da mu bjegunce

---

[1]) Dicebat (Jaquinta) illi, scio quia moriturus es, et isti regnum accipient, filii autem tui ad mensam eorum monducabunt. — Na označenom mjestu.

[2]) Na označenom mjestu.

[3]) Quod audientes fratres et filii ac nepotes eorum, congregantur omnem parentelam in unum abierunt Ragusium et intraverunt in civitatem cum quadringentis viris in armis. — Presbit. Diocl., na označenom mjestu.

izruči, ili da ih iz grada progna. Ali Dubrovčani, koji su sebi sa svoga poštenja i vjere slavno ime pribavili, nijesu bili niti u ovo vrijeme manje kremeniti i čelični poštenjaci; oni su i u ovo vrijeme gostoljublje i sjegurnost gosta smatrali i obdržavali kao jednu od najsvetijih kreposti. — Oni su evo i sada odbili zahtjev Bodinov, ma da im je odatle prijetio rat sa moćnim susjedom. — Časna ova općina braniće ustrajno svoje pravo azila i poslije protiv mogućih bosanskih banova i kraljeva, te će priučiti susjede na poštovanje toga svojega običaja u toliko, da će se oni kaniti svoje zahtjeve grožnjama podupirati, ili da uopće niti ne budu više stavljali dubrovačkoj republici takovih zahtjeva, koji se sa njenim „starim od djedova baštinjenim običajem" ne slaže, kako to jednom javljaju kralju Tvrtku.

Nemogavši Bodin diplomatičkim putem isposlovati, da Dubrovčani uskrate svoju pomoć njegovoj rodbini, odluči to polučiti silom. On dogje s vojskom pod grad i uze ga opsijedati. — Grad se junački branjaše, a Bodinovi rogjaci često su znali poduzeti provale iz grada, te mnogo štete nanašati Bodinovomu taboru. — Prigodom takove jedne provale ubije Koćapar, brat zarobljenoga Branislava nekoga Košara, ljubimca kraljice Jakinte; — quem regina valde diligebat — veli Dukljanin. — Kako se vidi, Jakinta nije bila nevaspitana Slavenka, već prema bizantinskoj kulturi moderna žena!!

Čuvši dakle Jakinta, što se je njenom ljubimcu dogodilo, usplamti osvetom, te nije prestajala podjarivati u kralja plamen osvete proti zarobljenomu Branislavu i njegovu bratu i sinu. Ta pustopašna i pokvarena Grkinja raskuštra kosu i izgrebe lice za ljubimcem te uze jaukati pred kraljem: „Jao kralju, ma zar ne vidiš, kako ubijaju tvoje? Njihova braća Branislav i Gradislav u tvojoj su ruci, a oni ipak ne prestaju ubijati i ranjavati tvoje. Zar ne vidiš, što uradi Koćapar? Pa kako možeš dopustiti, da ovi, što ih u tamnici držiš, još i čas živu?[1])"

Svojim suzama i molbama znala je ta zlobna žena na toliko raspaliti Bodina, da je ovaj dao Branislava te brata mu i sina izvesti pred zidine grada Dubrovnika i odsjeći im glave na očigled čitave rodbine[2]).

Kako su ono 1080. godine biskupi i kler svojom intervencijom utaložili gragjanski rat izmegju Bodina i Radoslavljevih sinova, tako su mislili i sada učiniti, pa su se spremali, da pred samim Dubrovnikom izmire rod. Ali žalibože prekasno stigoše, da prepriječe nesreću. Kad su oni stigli, već su žrtve pale. — Biskupi uzeše sada žestoko koriti Bodina i predbacivati mu, što se dade voditi od zle i strastvene žene. — Kralj

---

[1]) Na označenom mjestu.

[2]) Tunc rex iratus... jussit decollari knesium Branislavum cum fratre et filio ante civitatem Ragusii et coram praesentia parentum suorum. — Na označenom mjestu.

Bodin se brzo pokaje za svoj zločin, te ga uze ljuto oplakivati[1]), a umorenu braću dade sjajno sprovesti i ukopati u samostanu sv. Benedikta na otoku, štono leži pred Dubrovnikom (Lokrum). Sami biskupi i opati nosili su lijesove[2]).

Ali — factum infectum fieri nequit. Sav sjajni sprovod, sva žalost kraljeva nije mogla povratiti života smaknutim, niti pogasiti plamen osvete, što je sada usplamtio u srcu braće Branislavljeve i njegovih još preostalih sinova. — Jer nema sumnje, da su biskupi radili o tom, da na grobu žrtava izmire kraljevsku rodbinu s jedne strane, a s druge strane da posreduju izmegju grada Dubrovnika i kralja Bodina. — Ovo potonje uspije, ali prvo ne. — To zaključujemo iz pripovijedanja našega ljetopisca, jer on veli, da su braća i sinovi umorenih i njihova pratnja otišli iz Dubrovnika u Spljet, a odavle u Apuliju, pa odavle u Carigrad caru Aleksiju, „pošto su čuli, da dio Dubrovčana namjerava grad predati Bodinu“ [3]). — Isti pop Dukljanin veli, da je Bodin u istinu osvojio Dubrovnik i da je ondje sagradio kaštel, pa se onda vratio kući. Ali ovo nam se ne čini vjerojatnim, pošto je nestalo povoda daljnjemu ratu, čim su braća, odnosno rodbina Bodinova, ostavila grad. — Mi mislimo, da su sami Dubrovčani dali Bodinovoj rodbini mig, da izagje iz grada, jer da se Dubrovnik kani izmiriti sa kraljem, a oni (rogjaci Bodinovi), ako se ne kane izmiriti sa kraljem, da prenesu svoje operacije na drugo zemljište. — Ovi pako žegjajući za osvetom odoše Aleksiju, koji je u to vrijeme bio baš zapleten u rat sa Dukljom, odnosno sa dukljanskim vazalom Vukanom.

Evo ovom svojom okrutnošću posijao je Bodin sjeme, iz kojega će niknuti razdor i neprestani gragjanski ratovi izmegju njegovih direktnih descendenata i porodice prognanih; a dozreće plod — propast Duklje kao samostalne države, a poslije kao države uopće.

Kako je bila u Carigradu dočekana rodbina Bodinova, toga nam ne spominje niti naš ljetopisac, niti Ana Komnenka. No to nije niti nužno. Ko pozna politiku bizantinsku i njezina sredstva, taj će znati na to odgovoriti. — Ovakvi pribjegli strani princi otvarali su Bizantincima i njihovom gospodstvu vrata u vlastitu domovinu, a to su Bizantinci dobro znali iz

---

[1]) Tunc episcopi et abbates, qui venerant rogare regem ne decollarentur et ut pacem inter eos mitterent, videntes eos jam decollatos... caeperuntque vehementer arguere et increpare regem, eo quod obadisset voci uxoris suae et occidisset fratres suos. Rex statim paenitentia ductus flavit amare. — Na označenom mjestu.

[2]) Na označenom mjestu.

[3]) Post haec fratres eorum et filii et alteri qui erant in civitate, sentientes, quod quidam vollent tradere civitatem regi, praeparatis naviculis, intrantes omnes in eis navigaverunt in Spalatum, inde transfretaverunt Apuleam et inde Constantinopolim ad imperatorem. — Na označenom mjestu.

svoga iskustva sa Bugarima i Srbima, pa su znali ovake nesretnike svojim darovima i odlikovanjima prikovati uza se. — Mi bi mogli o tome mnogo primjera navesti, kako već rekosmo, iz povijesti bugarske, srpske, perzijske, arapske i turske, ali nije nužno, jer će nam takvih žalosnih dokaza pružiti i sama Duklja. — Doći ćemo doskora i na to. — Sad nam se valja obazrijeti i na hronologiju popa Dukljanina, u koliko ta stoji u savezu sa ovim dogagjajima.

Mi smo ove dogagjaje uvrstili u razdoblje izmegju 1093. do 1095. godine, a pop Dukljanin veli, da je Bodin dao odrubiti glave ovoj trojici svojih rogjaka u dvadeset drugoj godini svoje vlade[1]), pa je pitanje, kako da se to u sklad dovede.

Ovdje opažamo to, da pop Dukljanin u svojoj hronologiji nije pouzdan od početka pa sve do kraja svoga ljetopisa, ma koliko inače i bio vjerodostojan pripovjedač onih dogagjaja, koji su se nekoliko decenija prije njega dogagjali, a osobito onih, koji padaju u njegovo doba. — Kao primjer za nepouzdanost njegove hronologije navagjamo ovo: On veli za Mihajla, da je vladao 35 godina; za njim da je vladao brat mu Radoslav 16 godina, a za Bodina veli, da je poslije toga vladao 26 godina. Ako stavimo te brojeve na vjerojatno mjesto opće hronologije, onda bi dobili ovaj rezultat: Mihajlo od 1050. do 1085., Radoslav od 1086. do 1102., a Bodin od god. 1102. do 1128. A kad bi u dvadeset i drugoj godini vlade umorio ona tri rogjaka, tad bi to padalo nekako u godini 1124., a o Bodinu nema već od poslije godine 1100. nikakva traga.

Prema tomu držimo, da nam se to svjedočanstvo Dukljaninovo o godini, kada da su pogubljena ona trojica, ne će staviti kao ozbiljna objekcija.

Isto tako ne pristaje ovo svjedočanstvo Dukljaninovo niti u sklad prema općoj hronologiji. Jer uzmemo li, da je Bodin zavladao godine 1081., onda bi godina 22. njegova vladanja padala u 1103. god., a tada se već ne spominje baš ništa o Bodinu, pa je vjerojatno, da u to vrijeme već ni živio nije. Ali ako pop Dukljanin broji i one godine Bodinu u vladanje, što ih je proveo sa ocem Mihajlom na vladi, onda bi račun prilično tačno ispadao. Vidjeli smo, da ga Ana Komnenka spominje 1077. godine već kao opće poznatog suvladara Mihajlova. Ako je dakle već od početka 1075. bio očevim suvladarom, čim je došao iz bizantinskog ropstva, onda — kako rekosmo — Dukljaninovo brojenje dobrano tačno pristaje: onda pada ovaj rat u gore spomenuto razdoblje, a Bodinova smrt nekako u 1100.

---

[1]) Regnavit autem (Bodinus) XXVI. annis et in XXII. decollavit fratres suos. — Na označenom mjestu.

Bodin i križarske vojne.

Jedva je Bodin umirio svoju zemlju iza domaćega rata, kadno mu zada posla i brige nova — rekli bismo — seoba naroda, križarske vojne, koje su se svojim jednim dijelom dotakle i njegove države.

Ovaj pokret zapada izazvao je donekle sam car Aleksij. Stisnut s jedne strane od Kumana, a s druge od Turaka, gotovo je očajao. A dobro je uvigjao i to, da sam svojim silama ne samo ne će moći osvojiti izgubljenih provincija, nego da ne će moći dugo obraniti niti one pokrajine, što ih je još imao u Aziji. Videći dakle da nije kadar držati ravnotežja turskoj sili, morao je uvidjeti, ili barem logičkim mišljenjem doći do zaključka, da će jednom sasvim prevagnuti turska sila — odnosno, da će morati pasti carstvo. Opstojnost pako ta, što su Turci već do same Propontide pod Carigradom plijenili, učinila je, da je Aleksij pomišljao, e je taj čas, gdje bi Turci prevagnuli, već na vidiku. Da se te nevolje izbavi, vidio je, da mu nema druge, nego tražiti pomoći u ostalog kršćanskog svijeta protiv polumjeseca. Znao je Aleksij, kakovi su odnošaji na zapadu, znao je da je ondje papa kralj nad kraljevima, pa se za to odluči k njemu uteći za pomoć. Na to ga je poticala i spremnost rimskih papa, kad su već njegovi predšasnici bili zamolili u njih pomoć u tu svrhu[1]). A još ga je više nukalo, da zamoli tu pomoć i to, što je iza Gregorija VII., Aleksiju neprijatnoga pape, zasjeo na Petrovu stolicu mnogo naklonijі caru Urban II.

Po primjeru dakle svojih predšasnika obrati se i Aleksij na papu. Mi smo vidjeli već prije, kako je Aleksij silno prosio, a papa mu se i odazvao, te se za pomoć svojski zauzeo. — Godine 1095. sazove Urban II. koncil u Piaćencu. Bio je ovo golemi zbor. Tu se nagje do 200 biskupa, do 4000 klerika i do 30.000 laika; a ovamo stignu i poslanici cara Aleksija, da zamole pomoć bizantinskom carstvu. — Ovdje je Urban urgirao kršćanske knezove i prisegom ih vezao, da pogju u pomoć

---

[1]) Kada je car Mihajlo Parapinaks zamolio u pape Gregorija pomoć protiv Turaka, tad je rasposlao papa na zapadne vladare poslanice, gdje im piše megju ostalim:

„...Cognovimus gentem paganorum contra christianum fortiter invaluisse imperium, et miseranda crudelitate, jam fere usque ad muros Constantinopolitanae civitatis devastasse, et tyrannica violentia occupasse... Scitote igitur nos in misericordia Dei et in potentia virtutis suae confisos, omnibus modis id agere atque parare, ut adjutorium christiano imperio, quam citius, Deo juvante faciamus. Unde vos per fidem... obsecramus et auctoritate beati Petri apostolorum principis admonemus, ut et vos vulnera et sanguis fratrum (graecorum) et periculum praefati imperii digna compassione moveat, et vestra virtus pro christiano nomine non invitam fatigationem ad ferenda fratribus auxilia subeat. — Ap. Baronium, ad. ann. 1074 n. 50.

A caru Henriku IV. piše isti papa: „...magis enim vellem pro his animam meam ponere, quam eos negligens, universo orbi ed libitum carnis imperare...“ te mu ujedno javlja, da je već sakupio do 50.000 ljudi, s kojima kani u pomoć. — Mansi, XX., 149. i 150.

caru[1]). — Poslije toga ode papa u Francusku, gdje je u Klermontu[2]) držao takogjer koncil. Iza toga obdržavao je papa koncile, u kojima je pozivao u pomoć protiv Turaka u Limogesu[3]), Toursu[4]) i Nimesu[5]).

Uspjeh ovoga požrtvovnoga rada Urbanova bio je golem. Već druge godine (1096.) započele su križarske vojske da se kreću prema Carigradu, a odavle u Aziju. — Te vojske išle su dijelom preko Ugarske i Bugarske, dijelom preko hrvatsko-dalmatinskoga primorja, Duklje i Drača prema Carigradu, a dijelom preko mora i opet Drača.

Kad je dočuo car Aleksij, kolika se sila sprema sa zapada, sâm se prestraši te pomoći. Njemu budne kao Faustu sa duhovima. Njemu sine u glavu misao: što će pomoći sebi time, ako Latini istisnu Turke, pa zaokruže Carigrad sa istoka i zapada? Nije li tada Carigradu sugjeno, da se još prije udavi u latinskom nego turskom moru? — Osim toga plašila je cara galska pohlepa i razuzdanost njemačkih križara. — A taj strah bome ni nije bio bezrazložan, jer je mnoge i premnoge dovukla u križare želja za plijenom i bogatstvom, o kojem je sam car Aleksij — kako smo prije naveli, čitave bajke u svijet sijao.

Ma da jest papa Urban II. cara obavijestio o kretnjama križara, o njihovim namjerama, te ga već unaprijed upozorio, da bi moglo doći megju nedisciplinovanim križarskim četama i carevim pučanstvom do sukoba — ipak je car sa velikim nepovjerenjem susretao sve vijesti o križarima, pa im stao odmah, čim su se pojavili na njegovu teritoriju, stavljati zapreke, i štono je riječ — bacati im klipove pod noge[6]). — Još

---

[1]) Ad hoc ergo auxilium dominus papa multos incitavit, ut etiam jurejurando promitterent, se illuc, Deo annuente, ituros, et eidem imperatori contra paganos pro posse suo fidelissimum adjutorium collaturos. — Mansi, XX., 802.

[2]) Mansi, XX., 815.—829.

[3]) Mansi, XX., 919.

[4]) Mansi, XX., 926.—927.

[5]) Mansi, XX., 931.—939.

[6]) Latinski pisci silno žigošu prevrtljivost i nevjeru Grka i njihova cara Aleksija. Mi ćemo navesti nekolika mjesta u originalu, odakle će čitatelj najbolje razabrati, kakvim čuvstvima su se susretali Grci i Latini.

N. pr. Guilielmus Tyrius, De bello sacro, knj. II., pogl. 5.: Praeerat autem per id tempus Graecorum imperio vir nequam et subdolus, Alexius nomine... qui contra dominum et benefactorem suum molitiose recalcitrans... depulso domino imperium invaserat.

Pogl. 10.: Boemund piše Gotfridu: Noveris, virorum optime, quod tibi contra feram pessimam et cum homine nequam incumbit negotium: cujus propositum est semper fallere et omnem Latinorum nationem usque ad mortem modis omnibus persequi: et quod de eo recte sentiam, tuo aliquando approbabitur judicio, novi enim Graecorum malitiam et odium adversus Latinorum nomen pertinax et obstinatum.

Pogl. 13.: Verumtamen sicut vir erat subdolus, potens simulare et dissimulare propositum, missis quibusdam nobilibus (ad Gotofredum), verbis pacificis ei locutus est in dolo, tentens ei quoquo modo cum posset decipere.

Pogl. 21.: Quidquid autem loquebatur (Alexius) dolus erat et circumventio.

Mogli bi još na pretek navesti sličnih mjesta iz istoga Tyriusa.

Drugi pisac, Conradus abbas Uspergensis, chron. anno 1101: „... *omnes eum maledicebant et anathematizabant*, omnes eum linguae non imperatorem sed traditorem appellabant.“

Otto Frisingensis, Chronic., knj. VII., pogl. 10.: „Alexius imperator perfidissimus, jam diu conceptom corde malitiam calare amplius non volens, cum Turcis... turpissime foederatur.“

Takvih svjedočanstava mogli bismo navesti od još jedno pet šest pisaca.

jače poraste nepovjerenje u cara, kad se križarima pridružio tarentski knez, hrabri Boemund, sin Roberta Guiskarda, nama dobro poznati pobjeditelj Bizantinaca. No vršak nepovjerenja zaokupi cara, kad je čuo, da Boemund predlaže, neka bi se udarilo na sam Carigrad. — No do toga nije došlo, premda je Boemund imao dosta pristaša, jer se tomu opro Gotfried Bouillonski.

Po svoj prilici bila bi ova križarska vojna već sada udarila onim putem, u što se je poslije izrodila, da nijesu vojvode u onaj čas bili nadahnuti čistim vjerskim oduševljenjem.

U ovaj čas izglade se opreke, tako da je Gotfried obećao caru, da ne će osvajati njegovih pokrajina za sebe, već ono, što je nekoć Bizantu pripadalo, da će se caru vratiti[1]); a car je opet Latinima dao za prevoz lagja, oružja, živeža i t. d.

No niti ova pogodba ne donese stalnoga prijateljstva. Ovo prividno primirje doskora se izvrgne u otvoreni rat izmegju križara i cara, koji videći, da bi križari mogli doista Turke protjerati, združi se očito s njima.

Kako se dalje stvar razvijala, to ne možemo pratiti, jer to niti bi stalo niti pristalo u okvir naše rasprave. — Mi htjedosmo samo prikazati, kakova su čuvstva zavladala carem i carstvom, kad je vidio, kakve goleme mase zapadnjaka prelaze njegove granice; pa kako su se ta čuvstva izražavala u aktima, koji su bili podobni da uzbude nepovjerenje, pošto su se sukobi izmegju križara i pučanstva, koji su se mogli u ovakvim poduzećima lako predvigjati i koji su bili neizbježivi usprkos najbolje volje vojvoda — pripisivali ne slučaju, već zlobi.

I tako eto izazove nepovjerenje Aleksijevo, koje je donio u susret križarima, netom su stupili na prag njegove države[2]), nepovjerenje i mržnju u križara na cara i na sve njegove podanike i saveznike.

No niti ovo megjusobno nepovjerenje ne bi bilo najveće zlo, da bude ostalo ograničeno samo na vladarske krugove. Ovi bi bili na ime diplomatskim putem, raznim kompromisima preprječavali oružani sukob. — Ali kad se to nepovjerenje uvriježilo i u mase naroda (u carstvu megju pučanstvom, a kod križara megju prostom vojskom), tad već nijesu bili

---

[1]) Προσελθὼν οὖν (Gotfrid) τῷ βασιλεῖ ἐπωμόσατο, ὅνπερ ἀπῃτεῖτο ὅρκον, ὥστε ὁπόσας πόλεις καὶ χώρας οὗ φρούρια φθάσει κατασχεῖν ὑπὸ τὴν βασιλείαν Ῥωμαίων τὸ πρῶτον τελοῦντα... παραδιδόναι. — Anna Comnena, knj. X., označeno djelo str. 765.

Alb. Aquileiensis, knj. II., pogl. 28.; Wilhelm. Malmesberg, knj. IV.: „sacramentum exigerat (Alexius)... Quod urbes imperio suo appendices, ei acquirere possent, rederent.“

[2]) Megju križarima veleuvaženoga grofa Huga de Vermandois, brata francuskoga kralja, dao je car uhvatiti i u Carigrad dovesti, kad ga je oluja bacila na dračku obalu; a već prve križare što su prešli preko Save i sukobili se u današnjoj Srbiji sa narodom, tukla je carska vojska kao gamad.

niti car niti križarske vojvode kadri da preprijeće uvijek izljev ovakove mržnje. — Ovdje valja istaknuti, da su baš križari sami isto onako izazivali svojim ponašanjem nepovjerenje u carevom pučanstvu, kako je car izazivao u križarskim vojvodama.

Da se budu križarske čete korektno ponašale, bilo bi ih carevo pučanstvo prijateljski dočekivalo, što najbolje dokazuje postupanje gragjana u Nišu, koji su križarima ne samo živež prodavali, već siromašnije križare i besplatno opskrbili. — Ali razuzdano provokatorno držanje križara spram pučanstva pod vodstvom nekoga viteza Valtera, popa Volkmara, pa samoga Petra amienskoga, upravo je moralo diskreditovati križare u očima naroda; a zao glas se dalje čuje od dobroga.

Od velikoga, ali nepovoljnoga utjecaja po napetost ovih odnošaja bilo je to, što su prve križarske čete, koje su putovale Balkanom početkom godine 1096., bile najraskalašnije, najrazuzdanije. Ove su već na početku tako diskreditovale poznije križare, da su balkanski narodi već a priori gledali i u onim križarima, koji su istom imali doći, neprijatelja svoga imetka i svoga života.

No čemu mi to sve navagjamo?

Valja znati, da je jedan odio križarske vojne prolazio i kroz Duklju. Bio je to vojvoda Rajmund od Tuluze i Provanse (Toulouse, Provence). Ovaj je udario kopnenim putem od Akvileje preko Istre, Dalmacije do Drača, a odavle na Skadar. — Isti pisac, koji nam to spominje, veli, da je ova vojska imala da mnogo pretrpi na ovom putu od napadača i otimača i od nestašice hrane[1]).

Od ovoga pisca ne bi baš mnogo saznali, za to ćemo navesti drugoga, koji je mnogo rječitiji — Rajmunda de Agilis. — Ovaj pisac ne piše baš laskavo po naš narod, ali ćemo ga ipak doslovno navesti, jer je inače zanimljiv. A neke rečenice potvrdiće ono, što malo prije navedosmo o općenitom raspoloženju balkanskih naroda spram križara. Iz ovoga će se pripovijedanja ujedno razabrati, da onaj uvod, što ga pridodasmo prije ovoga pripovijedanja Rajmundova, nije bio suvišan za razumijevanje odnošaja izmegju našega naroda i križara, koji su onuda prolazili.

A sad da vidimo, što pripovijeda Rajmund.

Mimogred budi spomenuto, da je pisac Rajmund de Agilis bio kapelan papinskoga poslanika, biskupa Ademara, koji je pratio na putu grofa Rajmunda.

Ovaj Rajmund de Agilis napisao je tačan putopis, iz kojega mi vadimo ove rijetke:

---

[1]) Comes Tholosanus et duo episcopi cum pluribus comitibus sociati per Histriam et Dalmatiam usque Duratium venerunt: multa adversa passi sunt in via, invasores et raptores et victualium inopiam. — Marc. Senuti Torseli, Histor. orient., II., pogl. 12., str. 138., izd. Hanoviae. 1613.

„Ušli smo dakle u slavensku zemlju, te smo tu imali mnogu nepriliku da svladamo, pošto je već bila nastupila zima.

Slavonija je zemlja pusta, nepristupna i gorovita. Kroz tri sedmice nismo tu vidjeli ni zvijeri ni ptica. — Stanovništvo pako tako je surovo i zapušteno, da nam se nije htjelo niti približiti, niti provodića dati, već bježeći iz svojih sela i gradova, ubijahu poput marve one nemoćne starce i bolesnike, koji su podaleko iza ostale vojske zbog iznemoglosti zaostali. A gotovo je bilo nemoguće, da naši vojnici proganjaju ove goloruke razbojnike, jer su ovi bili hitri, te poznavajući okolicu, lako bi utekli, te se sakrili u gorama i gustim šumama, čim bi se pokušalo progoniti ih.

Ovdje mi je napomenuti jedno junaštvo grofovo: Nekom zgodom opkoli jedan odio ovih Slavena grofa sa nekoliko njegovih vojnika. Grof hrabro navali na njih, i šestoricu zarobi. — A kako se je morao za vojskom žuriti, da ne ostane, odredi, da se ovim zarobljenicima dijelom oči iskopaju, a dijelom ruke i noge poodsijecaju, e bi se Slaveni ovakim primjerom odvratili od daljnjega nasrtanja. Pa je ova strogost i imala uspjeha, jer je grof mogao umaknuti, dok su se drugi zabavili oko ranjenih.

U ovoj slavenskoj zemlji zadržali smo se gotovo četrdeset dana, a kroz sve to vrijeme nalijegale bi tako guste magle, da bi ih tako rekavši bilo moguće rukom hvatati i mahanjem od sebe odgrtati.

Grof bijaše uvijek kod stražnjega odjela vojske, da odbije navale razbojnika; na konak bi dolazio često oko ponoći, ili kad bi već pijetao uzeo po prvi put navieštati zoru. — Pa usprkos svih tih pogibli lako je ravnala svim tim što milost božja, što mudrost (papinskoga) poslanika i hrabra desnica Rajmundova, da gotovo ni cigloga vojnika nijesmo izgubili niti od glada, niti u očitim sukobima.

Držim, da je sam Bog htio, da njegova vojska progje kroz slavensku zemlju samo za to, da ovi surovi ljudi, koji nisu poznavali Boga, ili jednom odustanu od svoje surovosti, gledajući krepost i strpljivost božje vojske, ili da bez isprike stupe pred sud božji.

Napokon stignemo u Skadar do kralja Slavena (Rajmund mu ne spominje imena, no mi znademo, da je to bio Bodin, a to svjedoči i drugi jedan pisac, imenom Orderich Vitalis).

S ovim kraljem je grof (Rajmund) od sv. Aegidija često sklapao bratstvo i davao mu bogatih darova, da mu dozvoli, da naša vojska uzmogne sebi nabaviti potrebite stvari.

Ali brzo opazismo, da je taj uglavljeni mir bio samo nama na štetu, jer su Slaveni bjesneći na naše ubijali ih i goloruke plijenili, što su oni smjeli činiti; mi pako, da održimo našu riječ, nismo smjeli da se takogjer hvatamo oružja.

Toliko o Slavoniji. Napokon stigosmo u Drač[1])."

Toliko eto spominje kapelan papinskoga poslanika o našemu narodu i njegovim zemljama. — Mi smo kapelanu Rajmundu zahvalni za njegov opis, ma da i nije o nama niti najmanjom simpatijom pisao. No to ne škodi. Čitatelj, koji običaje misliti kod čitanja, opaziće odmah, da tu nema one objektivnosti u prikazivanju, koja bi nas moralno silila da mu sve vjerujemo; a nema u toga kršćanskoga svećenika niti one kršćanske blagosti, kojom bi neukost i surovost ovih neznabožaca promatrao. Ovaj kršćanski svećenik bi reći ne pozna one: „Ko tebe kamenom, ti njega hljebom." Ovomu „božjemu vojniku" žao je, što ne može zbog zadane riječi da tvori onako „junačka" djela, kao što je ono grofovo, kad je dao onoj šestorici uhvaćenih Slavena iskopati oči i poodsijecati ruke i noge. — A kad je bio ovakim duhom zadahnut jedan od najinteligentnijih i izobraženijih svećenika (što je bio bez dvojbe Rajmund de Agilis, jer inače ne bi bio tajnikom papinskoga legata) u križarskoj vojsci — onda tek možemo shvatiti, kakva je morala istom biti „krepost i strpljivost" u prostih, surovih vojnika.

Naši cijenjeni čitatelji imali su prilike da vide, kako Grci umiju sami sebe hvaliti: ovdje im se pruža prilika da vide, kako i Latini u tomu ne

---

[1]) Illi igitur Sclavoniam ingressi multa dispendia itineris passi sunt, maxime propter hiemem quae tunc erat. Sclavonia etenim est tellus deserta et invia et montuosa, ubi nec feras nec volucres per tres hebdomadas *vidimus:* Incolae *regionis* adeo agrestes et *rudes sunt,* ut nec commercium nobis nec auctum praebere voluerint: sed fugientes de vicis et castellis suis, debiles, anus, pauperes et infirmos, qui longe prae infirmitate sua sequebantur exercitum, ac si multum nocuissent, ut pecora trucidabant: nec facile nostris militibus erat latrones inermes (sic!), locorum scientes, per abrupta montium et condensa silvarum persequi, sed assidue eos sustinebant, nec pugnare valentes nec sine pugna esse poterant. Quoddam vero facinus egregium Comitis non praetereamus. Cum conclusus esset aliquando comes a Sclavis cum quibusdam militibus suis, impetum fecit in Sclavos atque usque ad sex ex eis cepit. Cumque propter hoc Sclavi vehementius *imminerent,* et *comes* sequi *exercitum* compelleretur erui oculos eorum et aliorum pedes abscindi jussit: et nasum et manus eborum truncari praecepit: ut taliter aliis deterritis et doloris cognitione occupatis, secure comes effugere cum sociis suis posset. Itaque per Dei gratiam de mortis angustia, et de loci difficultate liberatus est. Quadraginta etenim fere dico in Sclavonia fuimus, in quibus tantam spissitudinem *nebularum* passi *sumus,* ut palpere et per *motum* removere eas a nobis aliquatenus possemus. Inter haec comes assidue in postremis pugnans, semper populum defendens erat: et nunquam prior semper ultimus hospitabatur. Et licet alii meridie, alii vespere, comes vero frequenter media nocte vel galli cantu ad hospitium veniebat. Tandem per Dei misericordiam et comitis laborem et Episcopi consilium sic exercitus transivit, ut nullum fame, nullum in aperta congressione ibi perderemus. Ob illam reor causam, voluit Deus exercitum suum transire per Sclavoniam ut agrestes homines, qui Deum ignorabant cognita virtute te patientia militum ejus, aut aliquando a feritate resispicant aut inexcusabiles Dei judicio edducantur. Tandem post multa *laborum pericula* apud Scodram, ad Regem *Sclavorum pervenimus:* ac cum eo comes frequenter fraternitatem confirmavit et multa ei retribuit, ut exercitus secure emere et quaerere necessaria posset: Sed haec opinio sola fuit: Nam pacis petitae nos poenituit: cum per ejus occasionem Sclavi de more solito furentes; nostros interficiunt, et quae poterant ab inermibus arripiunt. Quaesivimus locum fugae, non ultionis. Hactenus de Sclavonia. *Venimus Dirachium, credidimus* esse *in patria nostra,* existimantes Imperatorem Alexium et satellites suos esse fratres et coadjutores. Illi vero ritu leonum incrudescentes, pacificos homines, nihil minus quam arma cogitantes invadunt, per oculta trucidant. — Ap. Bongarsium, Gesta Dei per Francos, sv. I., str. 139. i 140.

zaostaju puno iza Grka. Naši čitatelji imali su takogjer prilike da vide, kako su se mrzili megjusobno ovi stari i novi „Rimljani“ — pa ipak kad se radi o Slavenima, onda su složni, t. j. složno udaraju po nama. — Kako gadno su znali Grci pisati o našemu narodu, svjedoči onaj primjer u Konstantina Porfirogenita, gdje piše o Srbima (a da druge pisce i ne spominjemo, koji govore još o Bugarima), a kako o nama pišu Latini, svjedoči megju inima ovaj Rajmund de Agilis, koji eto piše o Hrvatima i Dukljanima. — Mi dakle balkanski Slaveni nemamo nigdje jednoga spomenika, koji bi o nama skroz objektivno govorio, za to je naša dužnost — kad smo već prinuždeni da crpimo iz ovakih nam nesklonih, gotovo neprijateljskih izvora, — da bar po mogućnosti pljevu tendencijoznosti otpuhnemo, te pronagjemo zrno objektivnosti. — Za to neka nam bude dozvoljeno, da to i ovdje učinimo.

Mi smo gore prikazali, da je već sam značaj Rajmundov, u koliko u gornjim retcima izbija na javu takav, da ne jamči za strogu objektivnost — a to dokazuju i neka protuslovlja u njegovom opisivanju našega naroda i naših predjela.

Rajmund prikazuje naše zemlje kao kakove sibirske stepe ili norveške planine oko sjevernih fjordova, a ne ističe toga, da su njegovi križari tuda prolazili u zimsko doba tik pred božićem, pa da se zbog toga nije moglo vidjeti, da je ta zemlja puna zelenih šuma, vinorodnih brežuljaka i plodnih obragjenih oranica. A to je mogao Rajmund tim manje opaziti, što je bila kroz sve vrijeme tako debela magla nad tim krajevima, „da bi se mogla rukom hvatati“.

On veli to, da su stanovnici „iz sela i gradova“ bježali, a ipak tvrdi, da je zemlja pusta.

Kako se vidi već iz ove dvije tri opaske, ne odgovara istini, da su naše zemlje bile onako zapuštene, kako ih Rajmund prikazuje.

A kako je Rajmud opisao naš narod? — Gore, nego Španjolci amerikanske divljake prigodom osvajanja i otkrivanja Amerike.

Po pripovijedanju Rajmundovom ubijali su Slaveni iznemogle i bolesne „poput marve“; usprkos prijateljstva sa Bodinom, ubijali su križare i otimali „golorukim“, a konac konca je taj, da kroz četrdeset dana ovih progonjenja megju ovim divljacima u toj divljoj pustoši — nijesu križari izgubili „ni cigloga vojnika, niti od gladi niti u otvorenim bojevima“.

Iz čitavoga se dakle pripovijedanja razabire, da je pisac udesio strune tako, da pjevaju slavu tuluškomu grofu, gdje je ima i nema. Da slava čim veća izgleda, moraju se pogibelji čim većim prikazati. U cijelom evo pripovijedanju nemaju nego samo dvije tri potpuno trijezne izreke, iz kojih se dade odnošaj Bodina spram križara dosta tačno opredijeliti.

Iz izreke „ac cum eo (Bodino) comes frequenter fraternitatem confirmavit et multa ei retribuit“ dade se razabrati, da je izmegju grofa Rajmunda i kralja Bodina bio dobar sporazumak i da je grof bio zadovoljan sa držanjem Bodinovim, jer je uvigjao, da je Bodin uradio sve, što je mogao, da križarima put olakoti. A to najbolje svjedoči pisac sam, kad priznaje, da su oni ljudi, što su napastovali križare, bili goloruki, neoburužani, ili kako ih pisac sam naziva: „latrones inermes“. — Ovi „sukobi“ i bitke (congressiones, pugnae) bili su dakle sporadični sukobi sa narodom, po svoj prilici zbog nasilnih kontribucija. Radi ovih kontribucija ostavljao je narod sela i gradiće i bježao u šume; a radi istih dolazilo je i do sukoba, jer su ljudi — kojima je bilo štogod oteto, — gledali, da ugrabljenu stvar sebi opet povrate, pa makar i silom.

Tako se imadu, po našem mnijenju, tumačiti te „pugnae“; jer da bude Bodin sa svojom vojskom zaposjeo crnogorske klance i tu se ozbiljno opro križarima, tad bi bio imao Rajmund de Agilis prilike, da još o većoj surovosti našega naroda piše, ali tada ne bi imao prilike, da samo i jedan put štogod spomene o bratimljenju svoga gospodara sa kraljem Bodinom. — Grof Rajmund vidio je i sâm, da su ovakovi sukobi sa narodom neizbježivi, ali je uvigjao i to, da zbog toga ne može da baca krivnju na Bodina. A kako je morao biti Rajmund zadovoljan sa držanjem Bodinovim, svjedoči najbolje to, što je naložio svojim vojnicima, da radije uzmaknu, ako dogju u sukob sa Bodinovim seljacima, nego da se osvećuju. — Quaesivimus locum fugae non ultionis, veli pisac.

Sakupimo li dakle sve u jedno, dolazimo do zaključka, da je ovaj dio križarske vojske našao u Bodinovoj državi toliko gostoljubivosti, koliko god je stajalo do Bodina i njegove dobre volje, koju je u istinu dokazao.

Da smo ovo Rajmundovo pripovijedanje našim komentarima u istinu na pravu mjeru sveli, svjedoči nam drugi jedan znameniti povjesničar onog doba, koji je bio takogjer u svem, o čemu piše, dobro obaviješten i koji izričito napominje, da je „Bodin kralj Slavena“ bio grofu tuluškomu „prijateljski naklon“ i da je njegova vojska (Rajmundova) uz povoljne uvjete putovala kroz slavenske krajeve [1]).

Ovime držimo, da je odnošaj i držanje Bodinovo spram križara dovoljno razjašnjeno, pa se eto i tim pridonio jedan dokaz više o velikoj državničkoj vještini Bodinovoj. — Pri ocjenjivanju ovoga odnošaja valja tri momenta na oku držati, da se uzmogne valjano razabrati, koliko je trebalo političkoga takta, da se ova zapadna bujica uzdrži u opredijelje-

[1]) Haimarus autem Podiensis episcopus, cum Tolosano Raimundo, prospere per Sclavariam transiit eisque Bodinus, Sclavorum rex amicabiliter favit. — Order. Vitalis, dio III., knj. IX. str. 659., izd. Migne, Patrologia lat., sv. CLXXXVIII.

nom koritu, da se prepriječi, e se ne bi razlila, te time nanijela Duklji nepreglednih moralnih i materijalnih šteta.

Prvi takav momenat bila je neprijateljska dispozicija Bodinova naroda spram križara. Već ovo bijaše podobno da izazove nebrojeni niz sukoba za kakove god malenkosti. Odavle pak mogao bi se bio izleći ozbiljan sukob sa cijelom vojskom i sa cijelim narodom. A da do toga nije došlo, velika je zasluga kralja Bodina, koji je sa svoje strane toliko suzdržavao narod, da su se ovi sukobi ograničili samo na sporadične slučaje, gdje su samo sudjelovali „latrones inermes"; a s druge strane zasluga je samoga grofa Rajmunda, koji je svagdje sam nadzirao i pazio, te sa nešto konjanika jašeći u zadnjem redu vojske, ograničio se samo na to, da odbija ovakove eventualne razbojničke napadaje, za koje nije mogao sam Bodin odgovarati niti ih prepriječiti.

Nema sumnje, da je tako bilo megju obim knezovima ugovoreno, pa je za to i tekla stvar tako glatko. A to će biti i razlog, za što je grof Bodina onako obilno obdarivao i s njime se po više puta bratimio.

Drugi momenat, što ga valja ovdje uvažiti, jest narav križarskih četa. — Idući ovi u boj „za Spasitelja i kršćanstvo", mislili su, da su njima svi kršćani dužni neke osobite usluge iskazivati; a gdje toga ne bi bilo, tu bi oni i silom znali izvojštiti posluh. Ovi križari imali su pred očima doduše Palestinu, ali su za to sve i najmanje i najveće zaprijeke na svom putu onamo, megju kršćanskim kao megju nekrštenim narodom jednakom bezobzirnosti sa puta krčili. — — A upravo taj Rajmund tuluški bio je kraj Boemunda, sina Guiskardova, najveći zagovaratelj i eksekutor represalija[1]). — Ovaj Rajmund bio je onaj, koji je prvi pristao na Boemundov predlog, da se na Carigrad juriša; on je sa Boemundom ostao još neko vrijeme pod Carigradom, kad je već Gottfried sa svom ostalom vojskom prešao preko Helesponta, te je pod Carigradom tako dugo sjedio, dok car Aleksij nije iskupio zadanih obećanja[2]) i izvršio ugovorenu zadovoljštinu. — Pa kad je Rajmund takav osvetljiv čovjek, zar tu nije više no vjerojatno, pače sjegurno, e bi bilo došlo do očita rata izmegju Bodina i Rajmundovih križara, da ne bude u Bodina bilo dovoljno takta? Ali chevalereskno postupanje Bodinovo, bi reći, da je pobijedilo viteškoga Francuza, pa za to eto vidimo, kako se on prijateljski sastaje sa balkanskim kraljem i kako nalaže svojoj vojsci, da u slučaju sukoba radije neka uzmaknu njegovi vojnici, nego da se osvećuju.

[1]) Tolosanus autem comes plus aliis renitebatur (da se Aleksiju prisegom obvežu na vjernost i vazalstvo), imo irrequietus cogitabat quomodo de imperatore ulcisceretur. — Ord. Vitalis, knj. IX., označeno izdanje str. 664.

[2]) Boamundus et Tolosanus comes remanserunt, donec eis de mercato satisfieret. — Na označenom mjestu str. 664. i 665.

Treći momenat, koji takogjer valja napomenuti, bio je taj, da bi konflikt ili bolje rat izmegju križara i Bodina bio pogibeljan po Duklju pače i onda, ako bi Bodin iz ovoga sraza izašao kao pobjednik. On bi se bio na ime stavio u opreku sa onom strujom, kojom je udario savkoliki zapadni svijet, kojega dijelom se je i sam Bodin priznavao. On bi se bio time učinio prvom predstražom istoka, Grka i Saracena, te time navukao na sebe prvu navalu. Ovime bi se bio diskreditovao i pred papom, a to bi mu bilo škodilo i u sadašnjosti i budućnosti. — U sadašnjosti imala bi pobjeda Bodinova nad križarima tu pošljedicu, da bi onaj dio križara, što je kretao pod vodstvom Hugona de Vermandois preko Italije, te u Apuliji i Kalabriji zaostao da prezimi — odmah u proljeće bio udario ravno na Duklju, da nauči Bodina, kako se ima postupati sa „božjom vojskom"; a bilo bi to Dukljі škodilo i nekoliko godina kasnije, kad se je ono bio Boemund iz Azije natrag povratio, pa se nanovo zaratio pod Dračem sa Bizantincima, kao što je to bilo za njegova oca (1082). U taj pako čas bilo bi neprijateljstvo sa Boemundom donijelo Dukljі tijem sjegurnije zlih pošljedica, što je u to vrijeme iza smrti Bodinove plamtio u njoj gragjanski rat.

Nema sumnje, da je Bodin sve pošljedice takova zapletaja predvigjao, pa ga za to vidimo, gdje radi sve moguće, da ova oluja prohuji preko njegove države što hitrije i da koliko moguće manje osjetljivih tragova iza sebe ostavi.

I tako eto vidimo, da nema situacije, gdje se Bodin ne bi pokazao doraslim svojoj zadaći. Da je Bodinu potpunoma uspjelo prevesti brod svoje države izmegju svih klisura križarskih vojna, o koje se je mogla Dukljа, ako ne baš rastepsti, ali sjegurno znatno oštetiti — svjedoči barem svojim mučanjem i naš domaći ljetopisac. Naš pop Dukljanin ne spominje križarske vojne a ma baš niti jednom riječi, ma da i jesu križari njegovom domovinom prolazili i gotovo mjesec dana se u njoj zadržavali. Premda se to dogodilo tek kojih pedeset godina prije, nego je on svoj ljetopis pisao, ipak se je već u to vrijeme uspomena na križare tako izbrisala u pameti tamošnjega naroda, da niti popu Dukljaninu ne pada na pamet da je napomene. A to eto baš dokazuje, da taj prolaz križara nije ostavio u Dukljі iza sebe nikakovih osjetljivih pošljedica, jer takove ne bi bio narod tako hitro zaboravio.

Kralj Bodin i metež u susjednoj Hrvatskoj.

Ma da i jest Hrvatska, ili kako se u diplomatičkim aktima naziva „regnum Croatiae et Dalmatiae", bila najbliža i najneposrednija susjetka

dukljanske kraljevine — to ipak nije do sada bilo prilike, da štogod o Bodinovom odnošaju spram te susjede progovorimo. — Razlog, što se istom sada, dakle u zadnjem odsjeku Bodinove povijesti, na taj odnošaj osvrćemo, jest taj, što se mi strogo držimo hronologije i hronološkoga poreda.

O kakovom odnošaju Bodinovom spram Hrvatske znadu hrvatski historičari malo, srpski još manje, a strani po gotovo ništa. O dukljanskim pako historičarima ne možemo niti govoriti, jer takovih niti ne ima.

Pošto dakle do danas, što bi se moglo reći, upravo nema nikakve samostalne dukljanske povijesti uopće, to još manje može biti kakova pregleda o njenim odnošajima u nekim slučajevima na po se. Mi, koji radimo, kako nam se čini, prvi u tom smjeru; koji istom trasiramo nacrt (Entwurf) ovakove povijesti; koji dakle krčimo dosad neobragjeno polje — ne možemo — nego da tek ovake pojedine slučaje istaknemo. A i to ne možemo da učinimo drugojačije, nego li tek u opširnijim t. j. općenitijim crtama, dok suptilnije precizovanje ostavljamo onima, koji budu pisali potpunu, svestrano obragjenu povijest Duklje.

Ovo spominjemo za to, da nam se ne predbaci, da neke teze dosta ne potkrepljujemo dokazima; a upravo takova jedna tačka je ta, o kojoj idemo da govorimo.

Odnošaj Duklje spram kraljevine Hrvatske za vlade kralja Bodina dao bi se sa nekoliko riječi ovako od prilike označiti: kralj Bodin živi sa Hrvatskom u miru, dok u njoj vlada mir i red; a kad je u njoj zavladao golemi metež, uplića se i on u nutarnje poslove svoje susjede i osvaja Bosnu.

Za prvu tačku, t. j. za mirni odnošaj Bodinov spram kralja Zvonimira, imamo indirektni dokaz već u tome, što se niti sa hrvatske niti sa dukljanske strane ništa ne spominje o kakvome sukobu izmegju ta dva susjedna vladara. A kao direktni dokaz za oto služi nam saveznički odnošaj Bodinov i Zvonimirov sa Robertom Guiskardom, te vazalni odnošaj ove trojice spram pape Gregorija VII.

Ove saveznike našao je Robertu bez dvojbe sâm papa, no prije toga morao je on izgladiti sve prijepore, ako ih je bilo, izmegju ove dvojice. A čim nije bilo prijepora, nije bilo niti razloga za neprijateljstvo. Taj status quo potrajao je sve do smrti Zvonimirove, pa i dalje sve do izumrća narodne dinastije u Hrvatskoj. Kada je pak umro pošljednji narodni kralj u Hrvatskoj, Stjepan II., — nekako u godini 1090., zavlada u kraljevini taki metež i gragjanski ratovi izmegju raznih banova, koji su se za krunu otimali, da su ta strašna vremena još skoro dva stoljeća ostala u

pameti hrvatskomu narodu[1]). — Ovi gragjanski ratovi trajali su punih dvanaest godina, sve do god. 1102., kadno Hrvati izabraše i okruniše ugarskoga kralja Kolomana I., za svoga kralja u Biogradu na moru[2]) (blizu Zadra).

Po našem mnijenju ne može da bude sumnje, da je Bodin upravo u ovom razdoblju bio zaposjeo Bosnu. Pop Dukljanin pripovijeda to doduše tako, kao da bi to osvojenje Bosne spadalo u isto vrijeme, kad je Bodin bio osvojio i Srbiju (1081.)[3]); ali to ne stoji. Mi smo na ime vidjeli, da je Bodin bio od god. 1081.—1085. saveznik Guiskardov, a po tom i Zvonimirov. Poslije toga vidjeli smo ga u ratu sa Bizantincima (Ivanom Dukom) sve do godine 1093. U ovo pak vrijeme, kako je bio oprezan i spretan, nije sjegurno zapodijevao kavge sa moćnim svojim susjedom iza legja, da ne dogje megju dvije vatre. Od godine 1093. do 1095. bio je gragjanski rat u Dukljі samoj, a odmah druge godine prolaze križarske vojske Dukljom.

No ovo osvojenje Bosne po Bodinu moglo se je za to ipak dogoditi i prije križarske vojne, odnosno za gragjanskoga rata. Lako je, da se je bosanski ban takogjer umiješao u onu obiteljsku razmiricu u Dukljі; moguće je, da je podupirao kojega od buntovnih rogjaka Bodinovih, a ovaj je to upotrebio kao opravdani povod rata, pa navalio na bana, kad je bio gotov sa svojom braćom (kad su se ova utekla u Carigrad). To je sasvim lako, jer već samo to, što je Bodinova rodbina našla utočišta u hrvatskim gradovima: najprije u Dubrovniku, a zatim u Spljetu, svjedoči, da je ta rodbina imala prijatelja u Hrvatskoj. — Nije nevjerojatno, da je Bodin navalio na bosanskoga bana odmah čim je njegova rodbina ostavila Dubrovnik i otišla u Spljet. A kad je Bodin razbio bana, lako je da su Splješani otpravili njegove rogjake iz svoga grada, kao što su to prije učinili Dubrovčani, jer su se bojali, da ne bi kralj Bodin i novi bosanski ban opsjeo Spljeta, kao što je malo prije Dubrovnik.

U ostalom ovo su tek vjerojatnosti i nagagjanja, koja izvodimo samo iz tadanjih okolnosti: pravoga kakvoga pismenoga dokaza nemamo, pa zato i ne bi mogli ovo pod svaku cijenu tvrditi. — Ali, nije li se to osvojenje Bosne dogodilo u rečeno vrijeme, onda je najvjerojatnije, da se je dogodilo nekako odmah poslije križarskoga putovanja, dakle negdje u godini 1097.

---

[1]) Eo namque tempore rex Svinimirus mortis debitum solvit, nullamque suae posteritatis haeradem reliquit. Sic ergo tota regalis sanguinis deficiente prosapia, non fuit ulterius, qui in regno Chroatorum rite succedere debuisset. Cepit itaque inter omnes regni proceres magna discordia suboriri, et cum divisim modo hic modo ille regnandi ambitione sibi terrae dominium vandicaret, innumerabiles rapinae, praedationes, caedes et omnium facinorum seminaria emerserunt, alter enim alterum insequi, invadere, trucidare quotidie non cessabat. — Thom. Archidiac., ap. Lucium, označeno izdanje str. 325.

[2]) Anno Incarnationis D. N. J Christi 1102. Ego Colomanus Dei gratia Rex Ungariae, Croatiae atque Dalmatiae, salvo habito consilio, postquam coronatus fui Belgradi supra mare in urbe regia... — Ap. Lucium, označeno izdanje str. 113.

[3]) ... facta pace Bodinus cum fratribus perrexit Rassam et debellando obtinuit eam atque possedit eam... deinde caepit Bosnam, posuitque ibi Stephanum Knezium. — Presbit. Diocl., ap. Lucium, str. 300.

Je li se pako to dogodilo rečene godine, onda su mogla Bodina po našem mnijenju dva razloga navesti, da se umiješa u nutarnje stvari susjedne države: ili je išao za tim, da metež u Hrvatskoj izrabi u svoju korist u toliko, da posvoji koji komad susjedne države; ili je smjerao na to, da možda čak ispražnjenu i na tlo palu krunu susjednog bratskog naroda na svoju glavu postavi.

Ako je Bodin u prvome smislu osvojio Bosnu, onda se je poveo samo za primjerom Mlečana, koji su baš u godini 1096. prinukali hrvatske, odnosno dalmatinske primorske gradove: Spljet, Trogir, Zadar, da su im se predali. Već godine 1096. sudjelovali su ovi gradovi kod prevažanje križarskih vojska u Aziju sa 100 svojih brodova, pridruženih mletačkoj floti[1]). — Gledajući sada Bodin sve ono na svoje oči, što se je u Hrvatskoj dogagjalo i što nam je Toma arhigjakon zabilježio, pa opaziv kako Mlečani za sebe otrgavaju biserje sa hrvatske krune, lako da je pomislio, e je kucnuo zadnji čas hrvatskom kraljevstvu, pa je mislio, da bi bilo zgodno, da si i on štogod u baštinu uzme, dok nijesu stranci sve razgrabili.

Nema sumnje, da bi ovakova politika, ovakove sitne osnove bile odveć kramarske, tričarske za vladara, koga smo do sada vidjeli u orijaškom naprezanju, da tri države spravi pod svoju krunu. Ako je taj vladar ćutio u sebi snage da pokuša proširiti državu od Jadranskoga do Crnoga mora, zar bi bilo čudo, ako se je stao zanašati mišlju, ne bi li bilo moguće, da bi mu to pošlo za rukom od Dubrovnika do Drave?

Bi reći, da se ova osnova nije baš neizvedivom, a cijelj nedostiživom pričinjala; barem Bodinu ne. — Valja uvažiti samo to, da od kraljevskoga koljena već nije bilo nikoga, kome bi u Hrvatskoj po pravu pripadala kruna, nadalje da su bani bili jedan drugomu nenavidni, i to na toliko nenavidni, da su poslije volili strancu staviti krunu na glavu, nego li dopustiti, da ju koji od njih na svoju glavu stavi. — Ovo je bez sumnje u velike prijalo kralju Bodinu, jer je upravo u sličnim prilikama bio on u Bugarskoj izabran za cara.

Pošto dakle nije bilo izgleda, da bi se hrvatski bani mogli sporazumjeti, pa koga god izmegju sebe na prijesto uzvisiti — bilo je lako sa nekom sjegurnosti predvidjeti, da će oni potražiti zgodnu osobu izvan granica svoje države. A zar nije bilo najvjerojatnije, ili barem najrazboritije očekivati, da će pri tom izboru imati Bodin najviše izgleda, pošto je on posjedovao najviše onih svojstava, koja su ga mogla kod Hrvata preporu-

---

[1]) Nel tempo di questo Doge (Vitalis Michaelis) papa Urbano fece chiamare il Concilio... per deliberare d' andare all' acquisto della Terra Santa... e deliberarono di mandare a Venezia... a dimandar... soccorso per fare la detta impresa... e subito furono fatti armare 207 navili... de' quali 100 ne furono armati in Dalmzaia ed il resto a Venezia. — Naugerii, Storia Veneziana, ap. Muratori, sv. XXIII. str. 962. i 963.

čiti. — On je bio n. pr. posve direktni susjed hrvatskoj državi; on je bio čovjek njihova roda i jezika, pa kraj toga junak na zboru i tvoru. A nada svima stajao je visoko svojim ugledom, jer ga je resila od same Petrove stolice podijeljena mu kruna dukljanske kraljevine, dok mu je s druge strane bugarski narod nosio u susret carski vijenac. — Osim svega toga mogla je još jedna okolnost podavati Bodinu nade i na neki način sjegurnosti, da bi mogao uspjeti: on nije imao, ili mu se je moglo barem tako činiti, nigdje nikakva takmaca. Na ugarskoga kralja on nije valjda ni mislio; a na Balkanu nije bilo osim njega nigdje jednoga slobodnoga vladara.

Teško bi bilo pomišljati, da megju Hrvatima nije bilo ljudi, koji bi sve prednosti Bodinove bili poznavali i uvažavali. Tà barem njegovi bližnji susjedi mogli su ga poznavati! Ko zna, nijesu li Bošnjaci gledali onom istom simpatijom na svoga susjeda, dukljanskoga kralja, kojom su Slavonci pozirali na svoga susjeda, ugarskoga kralja? Zar se ne bi smjelo pomišljati i na to, da se onim Dukljaninovim „deinde cepit Bosnam“ izražava dobrovoljno pristajanje Bošnjaka uz Bodina, a ne kakova nasilna okupacija? — Pa eto i sam pop Dukljanin pravi razliku izmegju načina, kako je Bodin osvojio Srbiju a kako Bosnu: dok za Srbiju veli „debellando obtimit et possedit eam“, kaže o Bosni samo „cepit Bosnam“.

Imamo još jedan domaći izvor, staru kroniku iz XII. stoljeća, što ju je Marko Marulić preveo (1510.) na latinski, koja pripovijeda takogjer o ovom razdoru u hrvatskom kraljestvu i držanju Bošnjaka u tom haosu[1]. — Ta kronika nabraja tri stranke u Hrvatskoj: Neretvane, koji da su sebi izabrali kralja (to bi bio, mislimo, Petar Svačić); Hrvati, da su izabrali tugjinca (tu valjda misli Alma, sinovca Vladislava, kralja ugarskoga); a Bošnjaci da su opet sebi našli kralja . . . Bosnenses Dominum suum sortiti sunt.

Golemo je sada pitanje: koji je smisao ove izreke? Imade li ova izreka „Bosnenses Dominum suum sortiti sunt“ da izrazi ono isto, što i Dukljaninova „deinde cepit Bosnam“? — To je lako moguće, moglo bi biti pače i vjerojatno — ali je isto tako nesjegurno i sumnjivo, jer je vrlo lako i vjerojatno i to, da se je sam tadanji bosanski ban proglasio kraljem.

Dvije su tu izreke, dva svjedočanstva, koja se na istu stvar odnose, i koja bi uz nešto licencije mogli nazvati suvremenima, pa ipak ne možemo da iz njih nešta pozitivna zaključimo, da ih u neki megjusobni savez dovedemo. Fali nam kopula: u prvoj izreci ime kralja, uz koga su pristali Bošnjaci, u drugoj godina, kad je Bodin zavladao Bosnom. — Da imamo kojom srećom samo u jednoj od ovih dviju izreka ispunjen

---

[1]) Praeterea cum post haec (mortem Zvonimiri) Regnum in partes secessisset anno a nativitate Christi MLXXIX (?) Bosnenses Dominum suum sortiti sunt, Naronenses sum, Crovati alienum... — Ap. Lucium, označeno izdanje str. 309.

koji od spomenutih uvjeta, kolike sreće! Kako bi se lijepo dao rasvijetliti ovaj tako zanimljivi odnošaj izmegju Hrvatske i Bodina, i koliko bi jasniju sliku o Bodinu dobili! — Ali žalibože nemamo ni jednoga od gore spomenutih uvjeta, pa za to ostaje tek široko polje nagagjanju, ostaje zagonetka, koju mi na temelju ovih manjkavih vijesti ne riješismo. — No za to ne treba da nadu gubimo, e će se i taj zanimljiv momenat kao i mnogi drugi do danas nejasni s vremenom rasvijetliti. Tà koliko je toga bilo još pred 50—60 godina nejasna, što mi danas tako rekavši očima gledamo! — Dosta je da napomenemo, da još nije do kraja iscrpljen mletački i vatikanski arhiv, pa Korvinova knjižnica, što se još i danas nalazi u Carigradu, od kada ju je sultan Sulejman prenio onamo iz Budima. A kraj toga, ko bi mogao ustvrditi, da su ispitana sva stara pisma u plemićkim obiteljima i raznim samostanima i župnim dvorovima? A možemo se mnogo čemu nadati i od domaće arheologije, koja vrlo mnogo obećaje, ma da i jest tek u početku svojeg rada. — Dakako da će trebati vremena i mnogo strpljivosti, dok nam se šta bitna pruži, čim ovakova patriotična poduzeća u nekim zemljama moraju da kubure uz čedne subvencije vlade, dok je prerijetki petak, da bi se kada koji domaći Krezo sjetio ovakovih poduzeća.

Je li Bodin vodio spram Hrvatske politiku maloga kalibra, te išao samo za tim, da ugrabi gdjegod kakvi komadić zemlje, ili je išao za tim, da podigne palu krunu i da je sebi na glavu postavi — bila bi golema razlika, da je bilo Bodinu sugjeno, da potpunoma razvije i realizuje svoj program. U potonjem slučaju bilo bi to, osobito kad bi bilo uspjelo, od nedoglednih pošljedica po buduću konstelaciju slavenskoga Balkana, jer bi se bile tim ujedinile svekolike hrvatske i srpske zemlje u jednu cjelinu. — No jer je politika Bodinova zahirila već in statu nascendi, tako da niti ne dopušta raspoznati, da li je bila zasnovana u maljušnom ili veličanstvenom stilu — odatle dolazi, da je ostala posve indiferentna ta inače golema razlika kako za pozniju, tako i za neposrednu budućnost Dukljе i Hrvatske. Upravo u onom času, kad je bilo nužno, da se najživahnije radi, u tom času nestaje Bodina sa pozornice svjetske povijesti. U ovo vrijeme (1101.) bio je ugarski kralj Koloman razvio najveću djelatnost da steče hrvatsku krunu, ugovarajuć s jedne strane sa hrvatskim plemstvom, a s druge strane s Mlečićima. A baš eto u taj čas nestaje Bodinu glasa. Ima jedna povelja[1]), donacija kralja Bodina, kojom daruje benediktinskom samostanu na otoku Lokrumu selo sv. Martin blizu Dubrovnika. Ta je povelja pisana godine 1100., te je ujedno zadnji spomenik, koji datira od Bodina. Ako uvažimo, što veli pop Dukljanin, da je Bodin vladao 24 godine, a toliko će i biti, ako mu u vladanje ubrojimo i one 3—4

[1]) Kukuljević, Codex diplom. regni Croat., Slav., Dalm., I., str. 188.

godine, što je bio suvladarom uz oca svog Mihajla (nekako od 1076. do 1080.) onda bi time dobili dosta tačnu vijest o godini njegove smrti. A to bi bilo ili koncem godine 1100. ili početkom naredne godine 1101.

Kralj Bodin umre u gradu Skadru, gdje bude uz kraljevske počasti, koje je doista i zaslužio, sahranjen u samostanu sv. Sergija i Baha[1]), gdje mu je i otac proživio svoj vijek.

Tako eto izgubi Duklja svoga najvećega kralja baš u času, kad se je spremao da izvede najveće djelo.

Sa Bodinom legoše u grob njegove velike osnove, ali i slava i moć Dukljе, pa doskora i sama sloboda njena.

Prvi vidljivi znak, da već nema u Dukljі Bodina, bio je gubitak Bosne. Poslije smrti Bodinove bila je naime nastala smutnja u Dukljі, što ju je izazvalo pitanje o našljedstvu. Kraljica Jakinta htjede uzdržati krunu na glavi svojih sinova, dok je narod poštivao pravo starijega, pa htio učiniti kraljem jednoga od Bodinove braće. No o tom ćemo poslije govoriti opširnije, pa to sada tek nuzgredno spominjemo, da pokažemo, kako se je bosanskomu banu pružila prilika da se odcijepi.

Videći bosanski ban ovaj prevrat u Dukljі i preteče gragjanskoga rata, odmetne se od Duklje. No kako je u isto vrijeme buktio gragjanski rat i u Hrvatskoj i borba banova o krunu — lako je moguće, da se je sada i bosanski ban stao zanimati za Zvonimirovu krunu. Potom bi se onda one riječi kroničarove „Bosnenses Dominum suum sortiti sunt“, mogle protegnuti na to, da je bosanski ban oponašao bana Petra Svačića, pa je pokušao i sam da se zakralji. Ovo je vrlo vjerojatno i donekle gotovo sjegurno. Imamo jedan govor, sačuvan od sv. Augustina Kazotića, koji pripovijeda, da su bosanski bani plaćali rimskim papama sve do njegovo doba (1310.) za onaj tribut, što ga je bio obećao Zvonimir papi Gregoru VII. A zašto su to činili? Zato, jer su mislili, kako je papa učinio Zvonimira kraljem, tako može i bosanske bane. I tako je eto iza prvoga bana pretendenta ostao taj običaj plaćanja sve do XIV. vijeka. — Ili ako nije oponašao bana Petra Svačića, lako da se je poveo za srpskim županom Vukanom, te učinio ono, što su učinili poslije neki švicarski gradovi za interregnuma u Njemačkoj — t. j. odrekao se svakoga gospodara, pa odlučio biti sam svoj. Bilo sad ovako ili onako, ali ta okolnost, što novo izabrani hrvatski kralj Koloman ističe godine 1103. na osobiti način svoje pravo na Bosnu[2]), — ta okolnost dokazuje, da te godine bosanski ban nije priznavao Kolomana za svoga gospodara, još mu se nije bio pokorio.

---

[1]) ...in regno suo mortuus est, sepultusque est more regali in monasterio sanctorum martyrum Sergii et Bachi. — Presbit. Diocl., ap. Lucium, str. 301.

[2]) Osvojivši Koloman grad Spljet, prvi od otpornih gradova, potvrgjuje stara privilegija spljetskom mitropoliti, pa se u toj listini piše „Ungriae, Croatiae, Dalmatiae, Ramaeque rex“.

Premda je Koloman postupao u Hrvatskoj vanredno obzirnim taktom, ipak je trebao malo ne pune tri godine, dok je po svuda u kraljevstvu pribavio priznanje. Najžilavije su mu se opirali oni dalmatinski gradovi (Spljet, Trogir, Zadar), koji su se one godine 1096. dali pod vrhovništvo mletačko. Pošljednji se preda grad Zadar god. 1105.[1]).

Ali ova slava bosanskoga bana ne potraja dugo. Nekako poslije osvojenja Spljeta i prije zauzeća Zadra, dakle izmegju godine 1103. i 1105. morade se pokoriti i bosanski ban novom kralju Kolomanu. (Svršetak slijedi u 1. sv. godišta 1900.)

---

[1]) Osvojivši Koloman grad Zadar, sagradi zvonik samostanu sv. Marije, na kojem je Lucius čitao ovaj natpis: „Anno incar. dni nri Jhu Xri Mil CV (MCV) post victoriam et pacis praemia Jadarae introitus a Deo concessa proprio sumptu hanc turrim scae Mariae Ungariae, Dalmaciae, Chroatiae construi et erigi jussit rex Colomanus." — Ap. Lucium, str. 115.

Етнолошки пабирци по Босни и Херцеговини.

Сакупио

проф. **Емилијан Лилек.**

А. Из народног вјеровања.

I. Човјечја душа.

а) Душа може привремено оставити човјека. У Грачаници кажу мухамедовци, да се спавајући човјек не смије нагло, на један пут пробудити, и то с тога, што душа човјека оставља за спавања, те хода на све крајеве свијета. Спавајући би сваког умлатио, когод би му запао шака, ако би га пробудио баш у оно вријеме, кад је душа изван њега. У овакву случају треба дотичнога одвести на исто лежиште, те га тамо повалити, да лежи све дотле, док се сам не пробуди; ако се то не би учинило, остао би луд до своје смрти. — О вјештици кажу, да она хода на двојаки начин: или иде она сама, или њезина душа. Кад изађе душа из ње, тијело јој постане ледено и модро, уста јој се развале, а уснице поцрне као угљен. Пред зору враћа се душа у облику бумбара (Hummel) на уста у тијело. Чим уђе, одмах се вјештици поврати живот.

б) Онај, који умире, не може се с душом раставити, док му није сваки халалио. Види о томе ганутљиву причицу о невјести Али-беговици у „Гласнику“, VI., 1., стр. 160.

в) Душа умрлога не иде одмах након смрти у небо, него се до 40 дана задржаје око гроба и у кући, гдје облијеће првијех седам дана особито око хаљина покојникових, те гледа и пази, да њој и тијелу нико не учини што на жао и не говори гадно о покојнику. Душа лијеће по кући или невиђена, или у облику птице, лепира или човјечје приказе (εἴδωλον), одјевене у бијеле хаљине. Ако се још 40. дан иза укопа враћа кући, онда то значи, да се још није спокојила, да ју још нешто тишти, н. пр. што јој неко још није опростио, или јој се нека жеља још није испунила. Ако јој онај, кому

се је указала, обећа, да ће јој све жеље испунити, онда се она претвори у бијела голуба, па одлети у небо (види „Гласник", VI., 1., стр. 158.). Грјешна душа враћа се кући у облику црне птице (види „Гласник", VI., 1., стр. 150.).

г) Што жели народ души умрлога? Покој, а себи мир од ње! Да би душа нашла жељени покој, доприноси народ: 1. даће у јелу и пићу; 2. сахрани умрлога побожно, што боље може; 3. дарује умрлому примјерне и драге дарове у гроб, кити, прелива и кади гроб; 4. изражава на више начина своју жалост; 5. моли Бога, „да јој прости".

Као што тијело веома зла човјека не налази покоја у земљи, него се измеће, овако и његова душа не може наћи жељена покоја, него мора лутати амо тамо, особито по својој кући и по гробљу, узнемирујући својту и чинећи јој свакојака зла. Душа добра покојника помаже напротив својим рођацима и ближњима, те се с тога и радо спомиње и штује. Особито се штује душа некада јака и добра домаћина и у позним кољенима. Као што у других народа, тако се и у овдашњег свијета у штовању покојника нарочито цијене заслужне кућне старјешине, којих се сјећају не само њихова дјеца, него такођер унучад и праунучад и т. д. — све до деветог кољена и још даље. Православни сјећају се заслужних старјешина, својих кућних заштитника, славећи „Славу" или „Крсно име" (прав. црква, узевши ову породичну или племенску славу у своје руке, придала јој је хришћански и црквени биљег), мухамеданци кољући курбан заслужну оцу или дједу, и то сваког Курбан-бајрама. Католици, н. пр. у бањалучком окружју, сјећају се својих пређа само још молитвом и клетвом. Кад се моле, онда моле н. пр. толико и толико оченаша за све душе својих дједова и прадједова до деветог кољена. Клетвом сјећају се својих дједова н. пр. овако: „Тако ми мртвих дједова!", „Тако ми њихових костију и праха!".

д) Облик и сијело душе. Душа је, како то већ сама ријеч каже, ваздушна облика, као дах, вјетрић, који човјека остави, кад умре или издахне. Ну душа може да буде и крута облика, она се може по народном казивању приказати у облику лепира, бумбара, птице (бијеле и црне) и човјечје приказе, одјевене у бијеле хаљине.

За човјечјег живота њезино је сијело у срцу. Док човјеку срце куца, дотле је жив, т. ј. у њем је душа. И овдашњему народу јесу живот и душа идентични појмови. Пошто душа, животна снага, сједи по мишљењу овдашњег народа у срцу, с тога пале мјестимице мјесто цијелог леша само срце вампирово, мислећи да се само срце повампири.

ђ) Како дуго живи душа умрлога? Већ горе смо споменули, да може душа жива човјека привремено оставити, и то кад спава. Након његове смрти није више везана на његово тијело; ипак се по старом поганском вјеровању још највише задржаје око леша, док овај не струне. Из гроба похађа своју кућу, особито првијех дана након укопа. Да по старијем народном вјеровању не иде душа већ 40. дан након укопа у небо, него да се још даље задржаје у гробу и око гроба, то се може разабрати прво из даћа полугодишњих и годишњих, даље из опћих даћа за покојнике на Велики петак, Марков- и Спасов-дан — све то на гробљу; и најзад, што се народ сјећа својих мртвих идући мимо гробља. Из овијех доказа пијетета према покојнима можемо закључити, да по најстаријем поганском вјеровању овдашњег народа душа покојника тако дуго живи, док је се њезини рођаци или ближњи спомињу. Неумрлост и вјечност — то су појмови, који су простим, природним народима непознати.

II. Вампир[1].

1. Што је то вампир?

Вампир (лампир или вукодлак) је мртвац, у којега је 7 или 40 дана послије смрти унишао нечастиви, па га оживио, да може у глухо доба излазити из гроба, давити по својој кући и по својем селу људе и стоку и пити њихову крв. Налик је на човјека без костију, надувен као мјешина, пун крви, чупав и руњав, великих очију и ноката; одјевен је у укопне хаљине, преко рамена носи у гроб положени покров (комад бијелог беза). У Посавини кажу, да има мачје или козје очи; зато и крије увијек очи, кад се састане са човјеком. Поред човјечјег облика може још имати свакојаки облик, јер се може претварати у свашта, као у мачку, псето (вижлу, штене), прасе, вола, коња, миша и т. д. Из гроба излази попут миша; и рупа у гробу му није већа од мишије. Али изван гроба буде велик и страшан, те виче различитим гласовима. Бави се у глухо доба по гребљу и око гребља, у кући својој и око ње, исто тако по кућама и око кућа својих ближњих, онда око вода и млинова. Ако прођеш по ноћи покрај гробља, не смијеш се никуд окретати и освртати, јер ће ти се онда одмах утворити (привиђети). Вампира можеш се обранити, ако понесеш са собом разгорјелу главњу, јер на главњу вампир не смије. Ако се је вампир приближио кући, онда треба онај укућанин, који га је

[1] Испореди: „Volkodlak in vampir s posebnim ozirom na slovansko bajeslovje“, sp. Fr. Wiesthaler у „Ljubljanskom Zvonu“, год. III., 1883.

најприје опазио, казати да иде „у воду или у гору“, а нипошто да не иде у свијет, јер би га могао потрти. Вампир не само да пије особито крв младе дјеце, већ он узнемирује своје и ближње и другим начином: баца се камењем и сипа земљу на кућне кровове, преврће по кући кашике, обућу, суђе, уопће све, штогод нађе. Кад вампир обилази кућу, чини се, као да сита око куће сију. Често понесе са собом из свог гроба земље, па је даде кому у кући, да примирише и кихне. Ако се тому чељадету рекне „здрав“ кад кихне, онда се не ће повампирити; ако не, онда хоће.

О вампирову ноћном узнемиривању око кућа и по кућама хоће ти овдашњи народ много и много причати. Ја ћу овдје изнијети само једну причицу из приједорског котара. Недалеко Приједора имаде мухамедовско гробље. Близу гробља стоји једна православна кућа. Кад се је навратио у ту кућу неки ђак, приповиједала му је домаћица ово: „Већ неколико ноћи узнемирује нас из мезарлука (гробље) вампир. У глухо доба баца се камењем на кућу тако јако, да све пуцају даске на крову. Претпрошле ноћи изађох напоље да видим, ко се баца, — али чим изађох завлада потпуна тишина и не видјех нигдје никога. Док уђох у кућу, а ено ти опет тутњи и одваљује даске. Тако све до зоре. Тада одем у гробље, прегледам све гробове, па опазим у једног отворену рупицу. Ја повалим повелик камен на ту рупу — али све узалуд, јер прошле ноћи опет се је вампир бацао камењем.“

Вампир се радо бави и око вода и млинова, гдје често зауставља млинско коло. Прича се у власеничком котару, да је воденичар Н. Н. изишао из воденице, да види ко му зауставља коло. У тај час удари му нешто мека о ноге, да се је одмах извратио. Преплашени воденичар побјеже брже боље натраг у млин и није смио да излази све до у јутру. Од те препасти боловао је мјесец дана. — Да би вампира отјерали од воденица, обичавају власенички воденичари бацати **ватру** под коло.

Има прича и о томе, како се је вампир **рвао** с људима. Неки сељак из власеничког котара, враћајући се по ноћи из вароши кући, чуо је покрај једног потока глас налик на волујски. Одједаред скочи пред њега вампир и стане се рвати с њиме. Сељак брани се и брани, али све узалуд. Најзад га вампир сам остави. Дошавши кући, сељак се одмах разболи и до три дана умре.

2. Ко ће се повампирити?

Повампириће се:

а) Мртвац, преко којега се штогод пренесе, или преко којег пређе каква животиња (мачка, миш, псето, прасе и т. д.) или сје

иксански, или преко којега прелети каква птица; једино јање и овца не могу наудити мрцу, — кажу у Фочи.

б) Зао човјек, кому земља не да у се, него га мртва избаци. Овакав мртвац долази по ноћи својој кући и кућама истог села или исте вароши у оном истом одијелу, у којем га положише у гроб.

в) Добар човјек, којега прати каква клетва.

Повампирити може се старо и младо, мушко и женско. Ипак се повампире обично само одрасли људи. Ако се је човјек повампирио прије смрти своје жене, онда долази обноћ и својој жени; оваква жена почне се од дружења с вампиром сушити, а дијете рођено од вампирског саобраћаја не ће имати костију и не ће дуго живјети. Када се мало дијете повампири, онда долази обноћ својој матери да сиса; али мајка га мора одбити „у гору“, и то одмах када јој први пут дође, те му има рећи: „Хајде у гору, па тражи тамо којешта!“. На ове ријечи дијете јој не ће никада више доћи.

У вишеградском котару кажу православни, да се крштени људи не ће повампирити, а ако би се и повампирили, да својој кући не би нанијели никакве штете.

3. Што ради народ у Босни и Херцеговини, да се мртвац не би повампирио?

Прво, он га строго чува до погреба; друго, чим човјек умре, метну му мало земље на прси, или му забоду глогов или дренов трнчић на ожлицу или под језик.

4. Како распознаје овдашњи народ, који се је мртвац повампирио?

Вампиров гроб познаје се, што на њем имаде рупа. Ако је нема, онда поспу око сваког гроба луча, да тако виде у јутру, из којег је гроба вампир у ноћи изишао. Вампир се може распознати такођер по укопаним хаљинама и по покровцу. У фочанском котару воде ждријепца преко гробова; пред којим се ждријебе заустави те не ће да га пријеђе, у оном имаде вампир.

5. Како се овдашњи народ брани против вампира?

Вампиру може по народном казивању најприје наудити само трнов колац (глогов или дренов) и ватра. Треба га с тога убити, уништити једним или другим средством или објема заједно.

Кад хоће да убију вампира, онда се скупи неколико људи из дотичног мјеста те траже по гробљу вампиров гроб. Ако нађу на ком гробу рупу као мишју, онда овај гроб откопају, наложе покрај гроба велику ватру и усијеку велик глогов колац. Овим кôцем ударе вампира у прса, да рикне као вô, а онда га поспу још ватром, да сав изгори. Овако у вишеградском котару. У власеничком котару, кад мисле да се је који мртвац повампирио, откопају дању његов гроб, знајући да им дању не може ништа, па ако га нађу сатила (дебела), онда га исијеку сјекирама све на комадиће; затим изваде срце и сажегу на ватри. Каткад га само пале. Године 1887. спалили су ту једног вукодлака у општини Циколи. Кад хоће ту да пале вукодлака, онда наложе огромну ватру, послије је мало разгрну, па баце онда у средину вампиров леш. У селу Победарју спалили су мјесто цијелог леша само срце вукодлаково, пошто тамо мисле, да се у човјека повампири срце.

У пријелорском котару ниште вампира обично само глоговим кôцем, који се забоде у вампиров гроб тако дубоко, да се прободе вампирово тијело.

У вишеградском котару убијају вампира каткад и пушком и ватром. Скупе се у ту сврху 3—4 човјека, који умију убијати вампире. Ови зовну још и друге људе, да виде како ће га убити. Опазивши вампира на кравјем рогу или на овци, гађају га из пушке. Погођени вампир претвори се у миша, којега треба спалити на ватри.

У Посавини имаду још друго средство за ништење вампира. Ако ти вампир долази у кућу, гледај да га задржиш код себе, док пијетли запјевају. Ако га толико задржиш, да закасни у гроб, он ће се онда још више надути и пукнуће од тога. — На неким мјестима мисле, да може вампира убити само мјезимац (најмлађи син), и то глоговим кôцем.

Кад хоће вампира да боду, покрију најприје или вампира или себе каквим покровцем (у Прачи кажу, да се људи, који хоће да убију вампира, морају најприје покрити волујском кожом), да не би на кога прснула његова крв. На кога би прснула, онај би се и сам повампирио.

6. Разлика између вампира и вукодлака.

Овдашњи народ зове вампира или лампира обично и вукодлаком, те готово не разликује једног од другога. Вукодлак је по вјеровању других арийских, а такођер и неаријских народа човјек, који се је за

живота свога на неколико сати, дана, мјесеци или година претворио у вука, те за ово вријеме и живи као вук, н. пр. наваљује на стоку и људе, па их дере и ждере. Оваква вукодлака овдашњи народ већином ни не познаје. Само у требињском котару наишао сам досад на траг вјеровања у правог вукодлака. По народном казивању догодило се је прије двадесет година код Требиња, да се је једна жена претворила у вука и заклала око 40 оваца. Претворила се на овај начин: узела је уже и поставила га у круг; затим је свукла са себе одијело те га метнула изврнута у онај круг, онда се је трипут с главе на главу превpнула. На исти начин претворила се опет у жену.

У неким крајевима Посавине, н. пр. око Дервенте и Прњавора, народу је „вампир" ђаво у облику човјечијем, а „вукодлак" некакав нечисти дух у мјешини, која је пуна зеленога једа.

III. Дрек или дрекавац.

Налик на вампире јесу — дрекавци.

Дрек има тијело шарено, дугачко и танко као вратило. Он излази ноћу те хода по гробљу и селу, дречећи (отуда му име) разним гласовима, н. пр. као јарац, мало дијете, мачка; каткад говори и човјечјим гласом. Кад дрекавац дречи, кажу да ће неко умријети. Кажу и то, да се дрекавац веома боји паса, — особито онда, кад се је жив човјек претворио у дрекавца, да као такав, варајући и плашећи народ изведе крађу или који други злочин.

IV. Утваре или приказе.

Утваре приказују се ондје, гдје се је догодило какво убијство и на нечистим мјестима, н. пр. на буништу. Ноћу никад не ваља ићи по буништу, јер се може „нагазити", а од тога дође човјеку каква болест. Ноћу се може још привидјети на дрвоцјепу и око бунара. Кад се хаљине перу, мора се просута сафуница сапрати водом, па онда посути ватром, да се ту не би коме привидјело.

Утваре ходају — у мушком и женском облику — ноћу, док не запјевају први пијетли.

V. Зли дуси (нечастиви или ђаволи).

И ђаволи могу се приказати, особито по гребљима, пустим кућама, на стијенама, око бунара и на потоцима. Њихово господство траје од

првога мрака у вечер све до првога мрака у јутру. С тога у први мрак не ваља ићи на чесму, јер на свакој чесми има по један зли дух, који не да да заграбиш воде. Чим наступи први мрак, не смије нико стајати под дамлом, јер би га убила дамла или капља. За јаците не смију се истресати мрве, јер у то доба има у свакој кући по један нечастиви, па ако се мрве проспу на њега не пазећи, замешће се цијела кућа. — Када вјетар јако пуше и звижди, то су онда зли дуси у вјетру, који звижде и коло играју. С тога када вјетар пуше и лишће у једно коло сврне, не смијеш никако ондје стајати, јер ће те иначе уграбити ђаволи.

Нечастиви могу се претворити у човјека и разне животиње, као: мачку, миша, псето, магарца и т. д., само у овцу не. Кад се нечастиви претвори у човјека, онда се може распознати на томе, што има само једну ноздрву.

Ако угледаш ђавола, накриви капу, прекрсти се или пак реци: „Налет ђавола, налет шантана!“, па ће га одмах нестати. Још кажу, да ће ђаво одмах оставити човјека, кад чује пијевца да пјева. Ево доказа из фочанског котара: Кад је ишао неки екмешчија рано пред зору у екмешчиницу, прикаже му се у путу под њим магаре, које га је прô све чаршије пренијело и донијело на једну велику стијену поред Дрине. У исти час, кад га је хтјело бацити у воду, закукурикну пијевац с Граца (село близу Фоче), а ђаво остави екмешчију, кога су послије два сата нашли онесвијешћена.

За нечастивог кажу, да се може увући и у човјека, па из њега говорити. Овакав несретник, да би се ослободио ђавола, ићи ће хоџи, да му чита молитве, или слици Мајке божје у Чајничу, или под Острог у Црној Гори, или у цркву св. Ивана код Јајца, гдје 24. јуна (по нов. кал.) фратри гоне ђаволе. Ту буде на Иван-дан све пуно католичког, православног и мухамеданског свијета, кадкад тобоже до 2000 људи!

Под сваким великим дрветом има новаца, над којима је зли дух господар. Човјеку, којега воли, дође на сан, па му каже гдје су сакрити новци.

Некоје хоџе знаду скупити ђаволе, кадгод који човјек жели. То скупљање зове се „даира“[1]), а обавља се овако: Хоџа узме један сахан пун воде и метне једно дијете у њега, да стоји босоного у води. Онда почне нешто учити, а ђаволи један по један излазе из воде.

Даиру скупити не усуђује се свако, јер је не може свако растурити, а ако је не растури, могу ђаволи зло починити, н. пр. запалити кућу[2]).

[1]) Од арап. daire = кружница. — [2]) Миладиновић.

VI. Бацање грања и камења на гроб убијенога.

Код Тешња на путу у Маглај имаде један гроб, кога зову Ћатиним гробом. Причају, да су тога Ћату убили хајдуци, те га ту закопали. Когод је послије тога пролазио мимо тога гроба, бацио је на њ грања, па се је тако читава громила ту наслагала[1]).

Недалеко од Власеница налази се један гроб, за којег кажу, да је некаква хајдука, који је ондје погинуо. Сваки човјек, који онуда наљегне, баци по једну грану на тај гроб; јер ко не би бацио, о том кажу, да ће обољети, или да ће му се каква друга несрећа догодити. Пошто су многи путници настрадали, који су ондје заноћили, сад не смије тамо нико ноћити, ко за онај гроб знаде[2]).

И код Праче, на путу уза шуму у Горажде, показује се гроб неког убијеног хајдука, на који баца сваки пролазник по један камен[3]).

Ако се у Крајини какав мртвац укопа изван гробља, обичај је, да сваки сељак, пролазећи покрај тога гроба, баци грану, камен или комадић земље на њ, говорећи у себи: „Овај је мртвац погинуо у невољи, Бог да му душу прости!"[4])

VII. Опће молитве за мртве у маглајском и грачаничком котару.

У горе споменутим котарима има свако православно село у години по двије опће молитве за мртве, и то једну љети, а другу зими. Зимње молитве чине се на гробљима, а љетње на којим другим згодним мјестима. Прве чине се овако: Село, чија је молитва, дужно је на тај дан приправити за свештеника и његову породицу један лијеп ручак обашка. Исти сељани дужни су још позвати на ручак кумове и пријатеље, за тим отмјеније људе из других оближњих села.

Свјетина се сакупља на молитву око пô дана. На гробљима, гдје нема за оваке послове припређених капелица, свештеник чини молитву на једној поширокој синији, која стоји на четири кôца, ударена у земљи. На синију метне се најприје пуна ћаса воде и у њој босиока; затим метну се на њу читуље (попис мртвих из сваке куће); донесе се још из сваке куће по свежањ соли, те се метне под синију. Када је свештеник, спомињући све мртве из кућа тога села, свршио молитву, узме свако своју читуљу и освештану, водицом пошкропљену сô, коју онда сељаци дају својој стоци, да би остала

---

[1]) Ђоко Ковачевић — [2]) С. Савић. — [3]) С. Миладиновић. — [4]) Ђ. Марјановић.

здрава. По свршетку молитве свјетина стане ручати, а послије ручка, док једни уз припомоћ свештеника прељевају светим миром гробове својих мртвих, скупља се младеж, да запјева и поигра. Тако пјевајући и играјући не разилазе се све до мркле ноћи.

Љетне молитве обављају се у главноме исто тако, само не на гробљима, и то највише ради народног весеља.

И некоја мухамеданска села у истим котарима имаду љети своје „дове"[1]).

VIII. Љетно клањање кладањских мусломана у једној оближњој пећини.

Недалеко села Бретељевића, сахат и по̂ сјеверо-источно од Кладња, диже се један овећи бријег, кога су опколиле са свију страна густе шуме, само не са сјевера. На подножју тога бријега протеже се зелена и дубока долина, кроз коју тече бистар поточић. Пођеш ли долином к томе бријегу, указаће ти се усред његова подножја једна широка и мрачна пећина. У ову пећину иду кладањски мусломани сваке године један пут на дову, и то у уторак пред Алиђуном. Појахавши из Кладња, пале по старом босанском обичају успут из пушака, пјевају и играју коње све до пећине. Ту их дочекају сељаци, окрећући јањце на ражњима, хвалећи разноврсно воће и т. д. Но најприје треба у пећину. Који узму фењере, који велике цјепље луча, а богме и сељацима натоваре по коју цјепљу, та што их више — то боље. А лијепо је и видјети, кад усред тмине пламти по више стотина светиљака и цјепљи!

Пећина је широка, за четвера кола успоредо, а дубока око пола сата. Дођеш ли усред пећине, опазићеш бунар, из кога извире бистра и студена вода; крај истог бунара имаде гроб неке дјевојке, о којој се ово прича: Окладила се дјевојка са неколико момака, да смије сама доћи до средине пећине, куда ће понијети један познати им биљег и оставити га усред пећине, — бива да се посвједочи, како је сама дошла до одређеног јој мјеста. Момци јој даду један шиљак, да га забоде крај бунара и кажу јој уједно, да ће тек онда добити оклад, када они сами виде, да ли је заиста забола шиљак крај бунара. Сирота дјевојка да се покаже храбра, упути се и пећину. Дошавши до бунара, забоде шиљак у земљу. Мислећи да је свршила свој посао, хоће да се врати, — ну не може даље. Нешто је ухватило

[1]) П. Катанић.

за кошуљу. Момци, чекајући је пред пећином, забринуше се за њу, што је тако дуго не би натраг. Пођоше најзад у пећину, да виде шта јој би. Кад дођоше до бунара, а оно видјеше да је она забола шиљак кроз своју кошуљу, — и да лежи мртва на земљи! Сирота, не знајући да је шиљком и своју кошуљу прибола, мислила је, да ју је неко ухватио за кошуљу, те је тако умрла од страха. Момци је укопаше на истом мјесту, гдје јој се још и данас клања џеназа, кад Кладањци посјете пећину.

Ну пођимо даље пећином!

Пошто прођемо бунар, доћи ћемо за кратко вријеме до мјеста, гдје су у крш утесане мердевине те служе као менбера. Ту људи посједају и проуче у себи тајно по коју молитву, а свршивши то издигне се имам на врх оних мердевина те стане учити „худбу“, али тако гласно, да се цијела пећина ори, а остали га шутећи и слушајући позорно прате. Пошто је имам свршио учење, врате се сви скупа из пећине — полагано и у највећој тишини. На то започне пред пећином весеље, које траје све до мрака[1]).

Није ли можда ова пећина некада служила *Митрасову* култу?

IX. Мусломанске Сарајлије иду уочи Илијин-дана на Требевић.

У очи Илијин-дана поћи ће око хиљаду мусломанских људи из Сарајева и оближњих села и заселака на брдо Требевић, па ту провести сву ноћ, пјевајући, пушкарајући и играјући. Прије зоре устаће они, који су заспали, да дочекују с осталима рођај сунца молитвом. Некоји кажу, да више вриједи ићи на Требевић уочи Илијин-дана, него на ћабу.

X. Жртвовање, кад се убразди.

У Крајини (у петровачком котару) је обичај, да има у сваком селу човјек, који први убражђује, а то је већином најзгоднији. Кад се том приликом волови ухвате под плуг, разбију волу дешњаку јаје о чело и свежу му свиле око рога. Кад дођу на њиву, чим прву бразду заору, метну под њу такођер јаје. Прије него почну орати, помоле се Богу, а на ужини, која је тога дана боља него обично, наздрављају, да би им родило и успјело, што су започели[2]).

---

[1]) Соколовић. — [2]) К. Новаковић.

XI. Хљеб и сô.

Када дође какав непознат или сумњив странац у кућу, онда му кућна чељад одмах даду соли и хљеба, мислећи да им онда не може никакво зло учинити, све ако би и хтио[1]).

Ако се један хоће похвалити пред другим, онда ће рећи: „Е, доста сам ја соли и хљеба с њиме (у његовој кући) појео.“ Други ће се опет некому, којему је крив, клети сољу и хљебом, што их је с њиме појео. Ако неко хоће куће-газди, с којим је хљеб и сô јео, какво зло учинити, онда се каже, да ће га сô и хљеб сапети. „Тако једном увукао се наш момак (Турчин) у кућу нашу, да украде шкрињу (сандук), гдје су били новци. Сјутрадан дође мојему оцу и моли га за опроштење, исповиједајући том приликом, да га синоћ сô и хљеб сапеше, па да му се од тога укочиле руке[2]).“

XII. Чарање.

а) Да киша пане. У Вишеграду иду на гроб најзадњег утопљеника и пољевају гроб водом. — У брчанском котару узму један увенули цвијетак, усаде га у суху земљу, па онда с празном кантом у рукама чарајући вичу: „Дај Боже кише!“ „Дај Боже кише!“ — У Тешњу узме хоџа — често и свештеници других вјера — једну врећу, у коју сваки мора бацити по један каменчић. Онда се врећа завеже и у процесији однесе на ћуприју, гдје се иза свршене кишне молитве у воду баци. — У Рогатици скупе 7000 каменчића, које хоџе међу се раздијеле, да онда на сваки каменчић по трипут читају „кул-хувел-лах“ (једно мало штиво из курана) и такозвану кишну дову. Затим метну све каменчиће у једну врећу и положе их на онакво мјесто, гдје не могу доћи у додир са нечистим стварима, наиме у бунар, у земљу или у џамију.

У Б. Костајници иде хоџа са више одабраних људи на какву дубљу ријеку, те загази заједно с њима у њу, па чита кишну молитву, а сви присутни вичу „Амин!“ — Хоџа поведе са собом дјецу у гробље те им ту зада, да нешто уче из курана. Кад сврше, сви устану на ноге, те окренувши руке земљи, вичу „Амин!“, а хоџа на то чита за то прописану молитву. — Или хоџа иде са многим људима и дјецом на какав бријег и тамо им зада, да сваки нешто друго из курана чита, разредивши, да могу сви у исто вријеме свршити

---

[1]) У требињском котару, Јово Дучић. — [2]) На далматинској граници, М. Бошкић.

Кад сврше, узме хоџа један штап у десну руку и подбочивши се њиме, чита на памет исту молитву, која се свакога петка учи у џамији. Овај штап служи му тобоже мјесто мембере. — У Коњицу међу костур коњске главе на џамију, мектеб или на медресу[1]). — Мјестимице гоне говеда у воду, а хоџа учи кишну дову. Ако их на повратку киша затече, не ће се нигдје скривати од кише.

Додола у Бијељини и у Вилећи. Ако је велика суша, одаберу у Бијељини пет дјечака, те одреде свакому извјестан посао. Најпре једнога сасвим скину, те га обложе врбовим грањем тако, да његова облога изгледа као малена колиба без врата. Ову „додолу“ имаду двојица водити, а друга ће двојица измјенице корпу носити, у коју ће побирати јаја. Спремивши се тако, крену по граду, те иду од куће до куће. Чим ступе на врата које куће, запјевају она двојица, што носе корпу, ову пјесму:

„Ми додолу водисмо
И Богу се молисмо,
Да нам Бог да росне кише,
Да пороси сваку траву,
И пшеницу бјелицу,
И винову лозицу!
Мајка Марија
Руком манула,
Облак савила,
Кишу спустила.“

Затим сви пратиоци у глас завичу: „Амин! Боже дај кише!“ На то узме домаћица котао воде па га излије на додолу, а ова стреса са себе воду, представљајући овако падање кише. По свршеном обреду дарује свака домаћица додоли 4—5 јаја, или новаца.

Покојни котарски предстојник билећки, госп. Адамовић, причао ми је, да хода и у билећком котару мушка[2]) додола.

б) Против урока. Да се дјеца не уреку, међу јој хришћани крстове и сабљице на главу. Осим тога нађе се вучији зуб и длака од међеда. Урочни камен привеже се на фес.

Мусломанска дјеца носе машале, т. ј. ковине у облику елипсе, исписане стиховима из курана; осим тога још руте, сашивене у крпици и амајлије, које су написане у глухо доба ноћи.

За младо ждријебе начини се кашика од глога, те се пробуши и објеси ждребету о врат.

Добрим воловима испише се запис или се узме комад тисовине, те се волу уврти у рог[3]). Доброј крави и добру телету уплету се побојене врпце у реп.

---

[1]) Е. Муфтић, Ђ. Ковачевић, Колаковић.

[2]) У Славонији и у Србији хода одраслија дјевојка као додола. Душан Тешић.

[3]) Миладиновић.

в) Против куге и друге заразне болести. Кад је приje сто година морила куга у Лушци Паланки (котар Санскимост), ухватише људи четири бијела вола и с њима заораше око свега села. — У опћини Д. Унца постоји још данас сличан обичај. Кад се наиме појави каква опасна болест, онда изаберу дјевојке и момци између себе по тројицу, који ће својевољно три дана постити и за ово вријеме ноћу и дању обилазити село. Изабране дјевојке и изабрани момци договоре се, кад ће запостити и гдје ће се састати. Иза тога опреме се те пођу једни и други са својим старјешинама на одређено мјесто, носећи са собом нешто јела и пића. Прије него ли дјевојке и момци запосте, једу, пију и веселе се заједно, обично од 7—10 сати послије подне, а иза тога оставе их старјешине, дјевојке и момци, па они који су запостили, почну обилазити око села, те га имаду у три дана и три ноћи по три пут обићи, отпочивајући у то вријеме по кућама дотичнога села. Пошто су свој пост испостили и село опходили, стану посјећивати све куће цијелога села, да их надаре; једни им дају новаца, други жита, кајмака, вуне или што друго, а згоднији их заустављају на ручак или на вечеру. Када су све то по обичају свршили, сматрају се ове дјевојке и ови момци између себе као браћа од једног оца и једне матере[1]).

г) Како се болесно дијете излијечи. Дијете, које се је разбољело у пети мјесец иза тога, када су му брат или сестра умрли, излијечи се овом церемонијом: Узму се негве, па се једним крајем сапне једна нога мртва, а другим једна болесна дјетета. Онда стане с једне стране ланца домаћин или домаћица, а с друге човјек, који је био позван, да при тој церемонији „кумује". Домаћин или домаћица говори „куму" ове ријечи: „Прими, куме, Бога ради и светога Јована!", и пружи му плоску с вином. Кум прими плоску и рекне: „Примам, куме (кумо), Бога ради и светога Јована!", па се напије вина и откопча негве с ноге болесна дјетета. Онда домаћин (или домаћица) опет сапне негве дјетету на ногу и опет говори куму исте ријечи, пружајући му плоску, а кум опет одапне негве. То се тако понавља до три пута. Трећи се пут домаћин (домаћица) изљуби преко ланца с кумом, и тим се та церемонија сврши.

Ако се овај обред обавља на гробу укопаног дјетета, онда се у гроб забије штап, па се умјесто мртве ноге за њ запну негве.

Кумовати у таким приликама држе побожни људи за севап, те ће с тога увијек кумовати, ако их когод позове. Овакав кум држи се као крштени или вјенчани кум[2]).

---

[1]) Ђ. Д. Ђурица. — [2]) Ј. Николиновић.

У босанских мусломана постоји гледе тога оваки обичај: Ако има ко више година болесно дијете, узеће га једно јутро па ће га веома рано однијети на раскршће. Кога ту првога види, онога ће замолити, нека му дијете окуми и косу са главе остриже, не би ли и болест са њега пала, како ће коса пасти, кад се остриже. Кад је умољени дијете остригао, именује га својим кумчетом, даде му нешто новаца у руке те му коначно још нађене друго име[1]).

д) Како се може мо̀ра ухватити? Мо̀ра може се ухватити на три начина. Први: На палцу од ноге свеже се узао као замка, а један крај те замке држи се у руци. Кад мо̀ра дође, потегне она најприје за палап; тада треба стегнути узао мори око руке. Овако ухваћена мора обећаће ти све пуно дарова, да је пустиш на слободу. Други начин: Узми нож и држи га у руци. Кад те је мора притискавала, оптрчи трипут око куће, па онда баци нож за њом. Трећи начин: Кад мора уђе у собу, треба зачепити кључаницу. На то ће се мора претворпти у мачку или коју другу животињу, па је можеш онда оваку ухватити.

ђ) Како се могу виђети виле? Народ вјерује, да би се виле могле видјети овако: Када би човјек на часне покладе од свега јела и од свега онога, што тога дана окуша по мало остављао, пак све то у вече скухао у један ковртањ (колач, који је на сриједи шупаљ), те га мало опекао да се не би расуо, затим га узео и попео се с лучем на какво велико дрво и гледао кроз тај колач, тада би видио све виле, гдје играју и пјевају.

е) О пробацивању штапова. У Медној (јајачки котар) на Божић, када хоће чесницу да запрећу, усијеку онолико штапова, колико има волова, пак с њима загрћу чесницу. Кад је пак загрну, тада их пробацују кроз бацу, вјерујући да ће им волови бити хитри као они штапови. Уза сваки штап, када га пробацују, вичу вола по имену[2]).

Б. Из народног природословља.

На чем лежи земља? Како овдашњи народ тумачи потресе?

Земља лежи на великом волу, те кад во̂ макне ухом, настане мали потрес, а кад се во̂ стресе, постане велики потрес. За ону тутњаву, што се чује за потреса, кажу да во̂ риче.

---

[1]) Буквица. [2]) Јерковић.

В. Из друштвеног живота.

I. Чароjице, вучари и вjешалице.

а) Чароjице. У очи малога Никољдана (9. маjа по ст. кал.) сакупи се у селу више момака. Један се обуче као старац, направивши себи браду од вуне или кудеље и метнувши на главу кавргу од тикве, другога обуку у дjевоjачке хаљине; уз „секу“ треба да буде дjевер; четврти се направи као jарац и узме клепку или звонце да иде пред другима; пети буде мачак, а остали иду онако с њима од куће до куће. *Дошавши пред прву кућу, зазвони jарац, да се зна да иду, „чароjице“.* Старац улази први у кућу и назива Бога. Домаћин му изнесе ракиje, а он наздрави здравицу и благосиља домаћина и његову породицу, при чем му другови jедногласно одговараjу „амин“ или „живио“. На то их пита домаћин, шта они желе? Jарац зазвони и кмекеће те каже, да хоће соли; мачак гребе уз брвна и мауче, гледаjући често жељно на таван, гдjе се сланина суши; „сека“ иште себи предива од жена и дjевоjака, а старац граха у своjу кавргу. Кад je сваки своje добио, иду даље. Ако ко пред њима затвори кућу, онда старац (или старjешина) изрече ову клетву:

Ова кућа липова,
У њоj нема никога,
Не било га никада!

Народ држи, да je грjехота чароjице одбити.

Прошавши све село сврате се у jедну повећу кућу, гдjе од добивених дарова приправе вечеру, па се до сванућа веселе, jедући, пиjући, пjеваjући, играjући и т. д.

Мухамеданске чароjице ходаjу на православни бадњак те се разликуjу од православних, да je у њих само вођа намашкаран, обучен у различите одртине, на врату звоно, на леђима лисичjи реп, на глави велику капу од папира или чега другог, а у руци чибук. Вjештим кретањем има развесељавати дружину своjу. Кад га дjеца опазе подражуjу га, вичући му „аџе!“, а он њима одговара: „Чуваjте се, ако аџе сврне лулу!“ Уз њега иде jош jедан посве обично обучен, коjи има лупати у таламбас или у какву канту. Ако се чароjицама ништа не дадне, онда се бацаjу камењем на кућу те полупаjу прозоре. Више пута се усуде и у кућу унићи, те по своjоj вољи бирати и одниjети што им je драго[1]).

[1]) Муфтић. О мухамеданским „Чароjицама“ (у jajачком котару) писао je већ Садик еф. Угљен у „Гласнику“, год. 1883.

Чарojице ходаjу редовно по ноћи, почевши од мрака или jациjе. Познате су сада само по православним и мусломанским селима у Краjини: у кључком, петровачком, кулен-вакуфском, бихаћком, цазинском, новском, приjедорском котару и др. Приjе су православна момчад око Модриче састављала чарojице, али се ондjе таj обичаj већ изгубио.

Католици не познаваjу чарojица.

б) Вучари. Чарojицама су врло слични „вучари“. Разликуjу се у томе од чарojица: 1. што ходаjу уз сав божићни пост, а чарojичари само уочи малога Никољдана; 2. што ходаjу и по даљним селима, а чарojичари само по оближњим, наjобичниjе само по своме селу; 3. што ходаjу по дану, а чарojице по ноћи; 4. што се не намашкаре као чарojице; 5. што носе са собом „вука“, откуда и име. Ухвате наиме вука у гвожђа или га убиjу, па му онда одеру кожу, коjу напуне сиjеном; jош га накитe вуницом и предивом те га онда набиjу на колац. Оваква носе га по двоjица од куће до куће. Кад вучари дођу близу куће, пjеваjу jедногласно:

„Домаћине, доме моj,
Ево вука пред твоj двор!
Подаj вуку сочице,
Да не коље овчице.
Подаj вуку сланине,
Да не с'лази с' планине.
Подаj вуку вунице,
Да не коље jунице.
Подаj вуку свашта доста,
Да не коље око моста.“

На то им изнесе кућна чељад све што су затражили[1]).

И вучари познати су само у Краjини, и то само међу православнима.

в) Вjешалице. Чарojицама и вучарима налик су „вjешалице“. У Хргама (у маглаjском котару) скупи се уочи Николица (9. маjа по ст. кал.) сва младеж са торбама или коjим другим посуђем; неки понесу и уже те иду овако опремљени по селу од куће до куће, иштући од домаћица вjешалица, брашна, граха, соли и по jедну свиjећу, од домаћина ракиjе, а од цура и снаша ораха и љешника. Ко би се њихову захтиjеву противио, онога ће свезати ужетом. Особито радо вежу домаћицу, а домаћина риjетко, само ако би био сасвим млад. Кад су обишли све куће по селу, те уjедно из сваке куће позвали на сиjело, пођу у коjу пространу кућу, те ту готове вечеру од онога, што су накупили. По вечери долазе им позвани сељани на сиjело гдjе се заjедно с њима играjу свакоjаких игара, приповиjедаjу и веселе се скоро до зоре[2]).

---

[1]) Лазендић и Новаковић.

[2]) Ђ. Петровић.

II. Оци, материце, дјетинци и младијенци.

(Оци, материце и дјетинци долазе уз божићни пост, а младијенци послије Божића.)

а) Оци. Задња недјеља прије Божића зове се „оци“. Кад осване тај дан, одмах у јутру, чим попију каву, скупе се дјеца около оца, са једним конопцем, да га вјешају или барем вежу за ноге, на што их обично мати наврати. Отац мора се тада откупити од дјеце, или звати њихову мајку, да га она орасима, љешницима и др. откупи, а он мора онда и њу частити кавом или ракијом. За тај се дан већ прије приправи каве, ракије и још којекакве заире.

Послије ручка долазе момци из села, те и они од домаћина захтијевају откупнину. Ако је овај млад, а не ће да се откупи, онда га шчепају и објесе, па га не пуштају, док не даје откупнине; ако је пако стар, онда га не вјешају, него га само вежу за ноге. Који домаћин не ће шале да збија, откупи им се одмах.

б) Материце. Материце јесу у недјељу пред оце. Уочи тога дана припреме жене свакојаких ствари за своју откупнину: питу, погачу и уз то још мало ракије за старце, а за дјецу: ораха, љешника, којекаквих колача и др. На дан материца, кад су већ сви укућани поустајали и старци каву попили, изнесу жене све то у кућу, да се овим даровима откупе од вјешања и везања за ноге.

в) Дјетинци. Недјеља пред материцама зове се дјетинци. На тај се дан дјеца у велико радују, те непрестано питају родитеље: „Кад ћемо се ми вјешати?“ Кад осване дан дјетинаца, још се није ни добро развидјело, а дјеца су већ сва поскакала са постеље, те галаме и вичу матере, да им донесу ораха, сувих шљива и т. д. Но оне им испрва ништа не дају, него их најприје лијепо обуку. Иза тога дође домаћин или који други од укућана са једним великим конопцем, те повеже сву дјецу за ноге, па их објеси о једну велику греду, гдје висе само један тренутак, али из конопца их не пушта, док матере не донесу за откупнину: каве, ракије, ораха, љешника, сувих шљива, крушака, јабука и т. д. Старијима послуже ракију и каву, а дјеци од осталога. Сад се сви веселе, особито пак дјеца, збијајући свакојаке шале и играјући свакојаке игре. Но дјецу не вежу само њихови укућани, него такођер ожењени људи и момци из села, који због тога посјећују кућу. Тек момци морају најприје одкупити сами себе; јер их ожењени одмах похватају и повежу, па их не пуштају, док их домаћин (отац) не откупи ракијом, а домаћица (мајка) слаштицама. То тако траје цијели тај дан[1]).

---

[1]) Богословац Цвијетин Поповић из власеничког котара.

г) Младијенци. Младијенци бивају 28. децембра по новом кал. Тај се дан шибају дјеца. Рано у јутру, док још дјеца спавају, дође једна баба из рода или из комшилука, носећи са собом један прут, а уз то још разног воћа и колача. Дошавши у кућу, почне шибати дјецу, говорећи: „Расти, расти Н. Н!" те им онда даде воћа и колача, а њу саму награђују родитељи ракијом и јелом.

Овако се овај обичај обавља у Крешеву[1]).

Младијенци познати су само католицима, изнимно и некојим православним у дервентском котару. У ових пошљедњих шиба сам отац своју дјецу или гранчицом од шљиве или од маце. — Оци, материце и дјетинци држе се само у православних.

*

Вук Караџић описао је већ оце, материце и младијенце, али не све по сељачком обичају. Дјетинаца не спомиње. Види његов „Живот и обичаји народа српскога."

III. Облазак.

На православни Божић иде мусломанско мушко дијете од куће до куће, просећи дар. Кад дође пред чију кућу, покуца на вратима. Домаћица га пусти у кућу, па га почне плашити говорећи му, да ће га шибати или полити леденом водом. Но дијете већ знаде, да га домаћица само плаши, па се не препада, већ мирно чека свој дар. Но прије него му домаћин дадне дар, повали га на разастрт јорган; на то прискоче још брзо млађи, па проваљају дјечака по јоргану, да би им кајмак дебљи био, и то тако, кад би миш ушао у дагару (земљана посуда) да се не би угушио, него да би могао пријећи преко кајмака. За тим му домаћин даде ораха, сувих шљива и крушака. Чим дијете добије свој дар, гледа како би одмах измакло на врата, но окретна домаћица ошинуће га прије рашком или вратилом по леђима, да би јој било предиво обилато. — Овако у приједорском котару. У Бос. Градишци иду дјеца на по се или њих више заједно; тамо ходају и дјевојчице[2]).

IV. Побратимство.

Обичај побратимства у Срба и Хрвата описали су од Караџића напријед већ многи писци, али осим Словенца Р. Лединскога није ни

[1]) Никић Стјепан. — [2]) Омер Цепић.

један показивао на онај најстарији, те с тога по етнологију најзанимљивији и најзнаменитији начин склапања побратимства. Др. Фр. С. Краус (Krauss) руга се због тога у свом дјелу „Sitte und Brauch der Südslaven“ Лединскому. По казивању Краусовом описао је Ледински год. 1856. у „Љубљанским Новицама“ обичај побратимства, како му га је један босански сељак испричао, наиме: „Свештеник прочита најприје побратимима молитву, у којој их упозорује на дужности једног побратима према другому; онда их позове, нека се међусобно пољубе и за њим заклетву понављају. Кад је то свршено, донесе црковњак чашу вина. Млађи побратим уреже се сада на десној руци, па спусти крв у вино, које побратими овако са крвљу помијешано испију.“ Овом опису примјећује Краус у оп. цит. стр. 628: „Von einem Aufritzen der Hand und Bluttrinken bei Schliessung einer Wahlbruderschaft haben wir keine weiteren Belege. Es ist nicht gut denkbar, warum alle unsere primären Quellen darüber mit Stillschweigen hinweggehen sollten, wenn diese Ceremonie in der That üblich gewesen wäre. Es ist die Möglichkeit gar nicht ausgeschlossen, dass Ledinski diesen Zug aus irgend einem deutschen Ritterromane (sic!) geschöpft und dann zur Ausschmückung seines Berichtes heranzuziehen für gut befunden habe.“ Да се је Краус у свом суду о Лединсковој биљешци пренаглио, за то ћемо изнијети пуно доказа на видјело уз описе крвног побратимства, по којима ће се онда моћи разабрати, да се у Босни и Херцеговини још сада братиме чак по старијим начинима, него ли је онај што га спомиње Ледински; видјећемо, да се ту још братиме по најпростијем обичају, на име да један побратим пије другому крв директно са руке.

Најсвечаније братиме се у Невесињском пољу. Кад желе двојица да се побрате, онда позову своје пријатеље и комшије, да им дођу у одређено вријеме на побратимство. Когод од тих пође на то весеље, свак понесе један лијеп дар, да дарује свог пријатеља; гдјекоји носе и дар за пријатељева побратима, па чак и за његову домаћу чељад. Обично се носе дарови у јелу и пићу као код свадбе, н. пр. печена овна па на сваком рогу по једна јабука, онда плоска ракије, погача, дјеци колача и т. д. Хаљине и друге ситнице носе само жене, н. пр. убрадача, кошуља, фесова, сафуна за жене, исто тако кошуља, фесова и т. д. за мушке.

Кад се сви скупе у одређени дан код једног побратима, онда ту настане весеље, али без игранке и обичног пјевања; само уз гусле је слободно пјевати јуначке пјесме. На побратимство не долази много младежи, него средовјечна чељад са кућним старјешинама. Подмиривши већ мало госте јелом и пићем, устану она двојица, који желе

да се побрате, те се пред читавим свијетом загрле и пољубе, називајући један другога братом. Затим узму једну јабуку, па ју прережу на два једнака дијела. Онда зарежу ножем у образ те један испусти мало крви на једну, а други на другу полу јабуке, па се онда промијене с оним полама јабуке. Пошто је сваки своју полу изјео, изгрле се и изљубе опет као и прије. Коначно даривају се новцима и оружјем. Кад је та церемонија свршена, питају се пред свим гостима када ће се походити. Том приликом носе велике дарове, те даривају (у новцу, хајвану и т. д.) и сву кућну чељад. Тог побратимства држе се послије и њихова дјеца — до трећег кољена.

У Требињу. Који желе да се побрате, пролију малко крви са десница, пак један другоме исисају проливену крв, или је попију у вину, што је обичније. Затим се промијене капама и закуну се, да ће вазда настојати да се у пријатељству уздрже и да ће се помагати у нужди као брат брата.

У Тузли. Два пријатеља, која желе да се побратиме, јаве то својим родитељима због трошкова. Сакупивши се у одређени дан на одређеном мјесту, пружи један другоме десну руку те оштром бритвом, која није још ништа дотицала, зареже један другому руку те сркне мало крви са руке, а остало примјешају са вином, па то попију, пазећи да ни капљица не падне на земљу. Уједно се закуну, да ће увијек бити вјерни побратими.

На то буде заједнички ручак и весеље.

Примјер из села Брке (код Брчког). Сједила су два сељака у кафани и нешто на сашу сама тихо разговарали. На један пут устадоше, узеше нож, те се обојица порезаше по десној мишици и онда један другому исиса крв. Присутни сељаци казивали су, да ће им побратимство бити чврсто, јер су сисали крв из десне руке.

У Сарајеву. И овдје се порежу на десној руци, па онда један другоме сисају крв; коначно се пољубе. Братиме се на овакав начин и просвјетљеније Сарајлије. Није дуго, да су се крвљу братимили мусломан Ч... и православни П...

У Крајини. Порежу се на истом мјесту руке, да поцури прилично крви, па онда један другому испије крв, помјешавши крв са крвљу на руци.

У фочанском котару зареже један другому ножем у десну мишицу те један излиже другому крв.

У ливањском котару: 1. Отворе крв обично на малом прсту десне руке или у образу, те једно другому сисају крв или ју попију у вину, а затим се изљубе и дарују.

2. Промјене какву било ствар, н. пр. фесове.

3. Обадвоје оду у цркву и изјаве свештенику жељу, да би се побратили. Тада им даде свештеник најприје крст у руке, онда им метне епитрахиљ на њихове главе и очита за то прописане молитве, а за тим се побратими изљубе и дарују[1]).

Ђ. Поповић у свом дјелу „Recht und Gericht in Montenegro“ разликује:

1. мало побратимство;

2. побратимство невоље;

3. побратимство еухаристије,

побркавши при том узроке, с којих се двојица братиме са начином, по којем се брате.

Братиме се с разних узрока и у различитим приликама. Ако се н. пр. момак и дјевојка заволе, а не могу да се узму због родитељских приговора или због других запрека, онда њих двоје склопе побратимство, да се њихова међусобна љубав не би раскинула. — Двојица се посвадише те један другому настоји, да учини чим више штете и неприлика. Њихови пријатељи, желећи да то престане, нагоне их, да се помире братимећи се. — Неко нападне на другога, да га убије. Нападнути позове човјека, који се налази у близини у помоћ. Ако му овај помогне, како је и дужан по народном обичају, онда се онај од невоље спасени и његов спаситељ побратиме. Ово побратимство невоље зове се побратимство (невоље) на јави, због разлике од побратимства (невоље) у сну. Ако н. пр. неко сања, да је пао у воду, а види позната човјека на обали те га повиче: „Избави ме, по Богу брате!“, тада ће и та двојица склопити побратимство. — Или: неки је човјек већ дуго ожењен, а још нема никаква порода, а баш жели да би га имао. У споразуму са својом женом жениће се он по други пут, а своју прву жену држаће у кући као своју посестриму, а она њега као свога побратима. — Неко жели имати згодна, угледна и јака пријатеља и заштитника, те с тога позове такова човјека, да се с њиме побрати. — Братиме се по томе:

а) с љубави и пријатељства,

б) с користољубља,

в) због истините невоље, или невоље на јави,

г) због уснивање невоље, или невоље у сну,

д) завађени, да се помире,

ђ) муж и жена због порода.

---

[1]) Урош Јовановић.

Побратити односно посестрити, поматерити и поочити може се мушко с мушким (право побратимство), а такођер и женско с мушким или женским, муж са својом женом, младо са старим, мусломан са православним и католиком и обратно.

Ако н. пр. младић сања, да га је од змије спасла која дјевојка, онда ће је он одмах сјутридан звати посестримом, а она њега побратимом; ако га је пако спасла каква жена или какав старац, онда ће он дотичну жену поматерити или старца поочимити. То се онда зове посестримство, односно поматеринство или поочинство у сну. Али онај, који сније, треба да рече у сну: „Отми ме, по Богу брате, или сестро!“ — Неки мусломан је уснио, да су га окупили вуци те га хтјели растргати. Он почне бјежати те тако бјежећи угледа православног попа, па му повиче: „Не дај ме, по Богу брате!“ Овај чувши то, одбрани га од вукова. Сјутридан рано дотрчи мусломан свештенику кога је уснио, те му каже, како се је с њиме побратио у сну. У тај час се ова двојица пољубише па одредише дан, кад ће се свечаним начином побратимити[1]).

Кад ко три пута узаманице сања, да га је ко спасавао у каквој невољи, онда поклони свому избавитељу у сну или краву или вола. Овај обичај постоји у Крајини. „Ја сам добио прије неколико година краву од човјека, који је три пута сањао, да идући преко моста пада у воду, а ја да сам га избављао из воде, сваки пут позван од њега у помоћ. Сјутрадан дошао је дотични човјек к мени, те ми испричао свој сан. Ми двојица се на то одмах пољубисмо и он мени даде краву, а ја га зауставих на ручак[2]).

У Невесињском пољу је обичај, да ће се човјек са својом женом побратити односно посестрити, те је држати у кући као рођену сестру, а она њега као рођеног брата, ако му прве, друге и треће године роди по двоје дјеце. Он се може опет оженити, ну она се не може удати.

У побратимство убрајају и то, ако н. пр. новорођенче изгуби своју матер, па га онда узме друга жена те га одгаја заједно са својом дјецом. Овом дјетету су онда дјеца оне жене побратими, односно посестриме[3]).

Побратимство склапа се у цркви најрадије на Петровдан, Спасовдан, Ђурђевдан, Илијиндан, и на Госпојину велику и малу. Код куће радо се брате, кад се слави крсно име.

---

[1]) Ђ. Марјановић. — [2]) Лука Јелић. — [3]) Говедарица.

Natpis iz Timočke doline u Srbiji.

Piše

Karlo Patsch.

Muzejski kolektor Ivan Santarius, koji je sudjelovao u ljetošnjoj ornitološkoj ekspediciji, koju je u Srbiju spremio bos.-herceg. zemaljski muzej pod upravom kustosa O. Reisera, naišao je 19. maja 1899. godine tik lijeve obale Timoka kod Debelice, jugozapadno od Novog hana (koje se mjesto sada zove Kraljevo selo), na rimsku razvalinu, od koje je sama rijeka otkrila pojedine zidove i svodove. Razgledavajući tu ruševinu našao je dva kamena sa natpisima, ali je od ovih mogao da prepiše samo jedan, jer je bio zabavljen drugim poslom. Kamen vapnenac visok je više od metra, širok je od prilike 0·50 *m*, a isto tako debeo; u izdubljenom polju, koje je opkoljeno glatkim okvirom, uklesan je natpis *(slika 1.)*. Povrh i ispod natpisa uklesana je u ravnom relijefu po jedna vaza; iz ovih se posuda povijaju grane u visinu i postrance.

D M
И M R C V
VIXI ꟿNS
XVII IALA
T R O N B V S
N E R F E C I V
ɅΊE V T Y C H
V S E S E X H A
F R O N I N A
Ɪ I L I O
B M P

Slika 1.

I Λ M/
I E R P E C T V S Λ
T I O N Λ R I S C V M D·
V R P A C I S Λ · F I L I O S V G
Q V I V I X Λ N N X V I I I
B M P

Slika 2.

Ovaj spomenik biće da je isti, što je nagjen god. 1867. „pri kopanju jednog podruma" i što ga je opisao dr. Mačaj u „Archaeologisch-epigraphischen Mittheilungen", VIII., str. 86., br. 5. i u C. I. L. III 8266,

slika 2. Za ovaj spomenik vele ondje, da su ga našli kod sela Vrbice, koje nešto sjevernije leži.

Mačaj je redove pobrkao.

Prijepis Santariusa mnogo je ispravniji, — samo je on previdio mnoge ligature i u manjim omjerama izragjena pismena, no ipak sada ništa ne smeta, da se natpis pročita. Porodično ime u redu 2. i 7. bilo je skraćeno, a zabilježeni znakovi najprije će odgovarati ligaturi AR.

D(is) M(anibus). [Aur(elius)] M[a]rcu[s] vixi[t] ann[o]s XVIII, a latron[i]bus [i]n[t]erfec[t]u[s]. Au[r(elius)] Eutychus e[t] Sex[tili]a Fron-[t]ina [f]ilio b(ene) m(erenti) p(osuerunt).

Ovaj natpis svraća pozornost na neke spomenike, što su se našli na jugu i sjeveru od Dunava u gornjoj Moesiji. Ovi nam spomenici kao i gornji javljaju, da su latrones (razbojnici) usmrtili obiteljskog člana.

U Dacia Malvenis našli su se natpisi:

1. C. I. L. III 1559 = 8009: *D. M. P. Aelio Ariorto (?) (quattuor)vir(o) an(nuali?) m(unicipii) D(robetae) interfect(o) a latronibus, vix(it) an(nos) L. Ulp(ia) Digna con(iugi) pientissimo et P. Ael(ius) fil(ius) et P. Ael(ii) Valens et Audarus n(epotes) b(ene) [m(erenti)] p(osuerunt).*

2. C. I. L. III 1579 (sravni str. 1017): *D. M. L. Iul(io) L. fil(io) Sergia Basso dec(urioni) mun(icipii) Drobetae, quaestori, interfecto [a] latronib(us), vix(it) an(nos) XXXX, Iuli Iulianus et Bassus patri piissimo et Iul(ius) Valerianus frater mortem eius exsecutus f(aciendum) c(uraverunt).*

3. C. I. L. III 1585 = 8021:... *interfecta a latro(nibus) et vindicata. Ulcudius Baedari et Sutta Epicadi p(ro) p(ietate) fil(iae) tit(ulum) p(osu-erunt). D(is) i(nferis) M(anibus). Ulcudius B(ae)dari v(i)xi(t) an(nos) L.*[1].

Mjesta, gdje su se ovi natpisi našli, jesu Slatina (br. 1.), „village between Mehadia and Orsava“ (br. 2.) i Zagaja (br. 3.), te leže unutar teritorija Drobete[1]). Svakako je dakle vjerojatno, da su latrones na svim natpisima jedni te isti. Da to nijesu bili obični razbojnici[2]), razabire se otuda, što ova mjesta ne leže na cesti; mora nasuprot da je to bio vrlo razgranjeni pokret, koji se je raširio oko gornjeg toka Temes-a, u dolini Cserne i tik Drobete[3]). Ako se još uvaži, da su u staro, pa kad i kad i u novije doba nazivali razbojnicima one, koji bi se bez eufemizma i pravničke mudrolije[4]) pravilnije zvali ustašima ili ratujućim graniča-

---

[1]) A. pl. Domaszewski misli, da je mati usmrćena: fili nomen in titulo matris postea adectum est. Zbog razlike porodičnih imena mora se ali uzeti, da je kći žrtvom pala.

[2]) Sravni Mommsen C. I. L. III p. 248; Patsch, Pauly-Wissowa, R. E. s. v. Drobeta.

[3]) J. Jung: „Römer und Romanen in den Donauländern“ [2], str. 117., primj. 1.

[4]) Sravni Kiepertovu kartu C. I. L. III, tab. II.

[5]) Dig. 49, 15, 24: Hostes sunt, quibus bellum publice populus Romanus dec evit vel ipsi populo Romano: ceteri latrunculi vel praedones appellantur.

rima[1]), to bi se moglo naslućivati, da su oba Drobetska dostojanstvenika i Zagajska djevojka platili glavom u vrijeme, koje je za Daciju bilo kritično. To vrijeme, na koje se misli nehotice svraćaju, razabire se iz ovih natpisa. Drobeta se u obim natpisima (br. 1. i 2.) zove municipium; u trećem stoljeću bila je kolonija[2]). Treći natpis, koji spominje izrazito domaće (epihorsko) ime, takogjer niko ne će ubrojiti u spomenike iz trećeg stoljeća.

Mi imamo tu posla s onom teškom dobom, kad se je za cara Marka vodio „bellum Germanicum et Sarmaticum", za kojeg su rata zlatni rudnici Alburnus maior (Verespatak) početkom ljeta god. 167. pali u šake neprijateljske, za kojeg je namjestnik M. Claudius Fronto u borbi sa Jazygima god. 170. poginuo, i kada su neprijatelji sa zapada pače i Sarmizegetusu pritisnuli[3]). „Latrones" bili su dakle ili izvanjski neprijatelji, po svoj prilici (prema položaju Drobete) Iazygi iz doline Tise, ili pak domaći Dačani, koji se pobuniše protiv rimske uprave. Da je u Daciji nakon zauzeća te zemlje bilo urogjenog pučanstva, to se je davno već utvrdilo[4]).

Za ovih burnih vremena moradoše žitelji grada Drobete pomoć tražiti u sebi samima. Iz riječi u natpisima 2. i 3. „mortem eius exsecutus" i „vindicata" valja zaključiti, da je grad osnovao svoju narodnu vojsku[5]).

Cijeli Illyricum, a i gornja Moesia ne ostaše tada sačuvani od poharanja. Megju drugim vanrednim mjerama, što ih je Marc Aurel morao provesti, da popuni praznine u vojskama, spominje „vita Marci" 21, 6: latrones etiam Dalmatiae atque Dardaniae milites fecit. O djelovanju latrona imamo mi samo jedan natpis iz Orahovca (na sjeveru od Prizrena[6]) u Dardaniji: C. I. L. III 8242: *D. M. Scerviaedus Sitaes vix(it) an(nos) XXX, interfec[t]us a latronibus. Sita Pasip[i] p(ater) et sibi [et] Caia[e] D[a]si coniugi b(ene) m(erenti) vi(v)us faciundum c(uravit).*

Bez prevelike smionosti može se ustvrditi, da je Scerviaedus pao žrtvom za onih burnih dana.

Dardanski „razbojnici" valjda su oni neprijatelji, s kojima se je ogledao potonji car Didius Julianus, dok je još bio namjesnikom u Dalmaciji: vita Iuliani 1, 9: inde Dalmatiam regendam accepit eamque

[1]) Domaszewski: „Neue Heidelberger Jahrbücher", III., str. 195. i d.

[2]) Vidi Pauly-Wissowa, R. E. s. v.

[3]) Domaszewski na ozn. mj. V., str. 116. i d.

[4]) Sravni Jung na ozn. mj. str. 114. i d. i „Fasten der Provinz Dacien", str. 159.

[5]) Sravni „Das Stadtrecht von Genetiva", a tome Mommsen: „Hermes", XXII., str. 556. Dokazano je u C. I. L. III 827 = 7633, da je bilo u sjevernoj Daciji seoske i plemenske narodne vojske. O pokrajinskoj narodnoj vojsci vidi Mommsen na ozn. mj. str. 550., 552. i d. Na sjevernom obronku Alpa, u Španiji, Britaniji i Daciji morali su se takogjer stanovnici često na svoju ruku braniti od nepokornih gorana.

[6]) Sravni A. J. Evans: „Antiquarian researches in Illyricum", III. i IV., str. 68.

a confinibus hostibus vindicavit. Svakako se odnosi ovaj naziv confines hostes prije na istočne susjede Dalmacije, nego li na neprijatelje, koji su na zapadu od Singidunuma, možda kod Musse provalili, kako misli Domaszewski u „Neue Heidelberger Jahrbücher", V., str. 127., primj. 2. Iulianus bio je legatom u Dalmaciji poslije god. 175., jer je te godine „aut paullo antea"[1]) bio zajedno sa Pertinax-om consul suffectus. Spomenemo li, da su u to vrijeme (175.—177.)[2]) po Macedoniji i Achaii Kostobočani silno harali, tako da je protiv njih valjalo dići posebni vojni odio, to bi se možda na ovaj način moglo rastumačiti djelovanje „razbojničkih četa". Uslijed bojeva u Panoniji i Daciji (ovdje u neposrednoj blizini, u teritoriju grada Drobeta) bila je uzdrmana vlast i na jugu od Dunava. Okolnost, što su posade bile maknute ili smanjene davanjem veksilacija, prijala je komešanju. Isto se je pretvorilo u očitu pobunu, kad su se Kostobočani mogli usuditi, da bez kazni dugo vremena na istoku i jugu poluostrva plijene i haraju. Isto tako su provalili Dardanci u Dalmaciju, a tu im se nezadovoljnici, rečeni latrones Dalmatiae, dragovoljno pridružili. Vlada, zabavljena većim stvarima, učinila je sve, što je mogla učiniti s onim sredstvima, koja su joj bila na ruku; punom strogošću nije mogla postupati protiv njih; ona nije gonila buntovnike, već ih je snubila u vojnu službu[3]). Ako je ova kombinacija ispravna, onda nije moguće, kako to Mommsen uzimlje u „Römische Geschichte", V[3], str. 212. (sravni 228.), da su latrones Dalmatiae atque Dardaniae sastavljali legije II i III Italica, jer se veksilacije ovih legija mogu dokazati već god. 170. u Saloni[4]). Kako C. Cichorius[5]) misli, stvorena je možda od njih cohors I Aurelia Dardanorum, a Domaszewski mnije[6]), da je Aurelia kasnije počasno ime kohorte, koja je već prije god. 6. po I. postojala. Ne pristajem uz njegovo mnijenje[7]), da su latrones upotrebljivani kao posada u zemlji, jer vojnici tako burne prošlosti bili bi slabi čuvari reda, ali vrlo dobri borioci protiv neprijatelja.

Ne ide nikako, da se natpis iz Debelice, koji se na početku te rasprave spominje, stavi u rečeno doba; on ide u 3. stoljeće, što slijedi iz oblika muških imena, iz pomanjkanja praenomena i iz skraćenja imena Aurelius. Ali i u to vrijeme imade u blizini Timočke doline historičkih latrona, za koje je moguće, da su usmrtili mladog čovjeka. Tako je

---

[1]) H. Dessau: „Prosopographia", II., 11., 68.

[2]) R. Heberdey: „Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen", XIII., str. 190.; Domaszewski na ozn. mj.

[3]) „Römische Geschichte", V.[3], str. 212.

[4]) C. I. L. III 1980 sravni str. 1030. i br. 8570. Domaszewski na ozn. mj. str. 114., primj. 6.

[5]) Pauly-Wissowa, R. E. s. v. cohors str. 25. posebnog otiska.

[6]) „Neue Heidelberger Jahrbücher", I., str. 199., primj. 2.

[7]) Na ozn. mj. V., str. 114.

dôlnjo-moesijski municipium Montana (sada Kutlovica = Ferdinandovo), koji je ležao blizu granice gornje Moesije, morao uzdržavati god. 256. jedan burgus „unde latrunculos observarent“ [1]), a nekoliko godina poslije toga (269. po I.) potukao je car Claudius hametom Gote kod Naissus-a, dakle u blizini mjesta, gdje se je našao naš natpis, a Goti su i poslije usprkos njihove moći dobili prosti naziv latrunculi [2]).

Kao što u Daciji, tako ni u Dardaniji, ni u Timočkoj dolini nijesu imali ovi nemiri trajnih pošljedica, jer su se obitelji usmrćenih na mjestima, gdje ovi poginuše, ili bar u njihovoj blizini iz nova nastanile.

Timočka dolina megju Knjaževcem i Zaječarom bila je u rimsko doba na obim obalama zbog izvanredne plodovitosti zemlje i blizine obilnih rudnika [3]) dobro napučena [4]). Glavno mjesto ove doline bila je Ravna (na jugu od Debelice); Domaszewski misli [5]), C. I. L. III str. 1468., da je tu bilo mjesto Timacum minus na cesti Naissus-Ratiaria [6]). Tu je bila tvrgjavica [7]), a posadom joj je bila cohors I Thracum Syriaca equitata [8]). Njeni veterani naselili su se u canabama [9]). Teritorij tvrgjavice graničio je valjda prema najstarijem do sada poznatom natpisu neposredno sa regio Ratiaria [10]) (sada Arčar), C. I. L. III 8263: *D. M. P. Aelio Aug.* [11]) *lib. Aprioni aug. col. Rat., h. s. e., vix. an. LXV, Consia Valeria [...*

---

[1]) Domaszewski na ozn. mj. III., str. 195. sravni E. Bormann: „Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen“, XVII., str. 214.

[2]) Domaszewski na ozn. mj.

[3]) C. Jireček: „Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen“, X., str. 84.

[4]) Sravni Kanitz: „Römische Studien in Serbien“, str. 91. i d., 98. i d.

[5]) Tab. Peut.; Timagon kod Geogr. Ravenn., 191, 11. Τίμακον Ptolemeja, III, 9, 5 jamačno je identično sa Timacum maius (Tab. Peut.; Thamacon kod Geogr. Ravenn., 191, 14). Procop. de aedif. 285, 15 razlikuje Timathochium i Timaciolum.

[6]) Kanitz na ozn. mj. str. 102. i Kiepert: „Formae orbis antiqui“, XVII. stavljaju ga nešto južno-istočno do Baranice kod Trgovišta, istočno od Knjaževca.

[7]) Kanitz na ozn. mj. str. 99.

[8]) C. I. L. III 8261: *L. Vecilius C. f. Lemon. Modestus equo pub., de quinq. dec., (se)vir, aed., (duum)viri ure dic. colon. Hispellatium, quaestor (bis), augur, praef. fabr., trib. mil. leg. VI ferr. in Syr., praef. coh. I Thrac. Syr. in Moesia eq. coh. I Thrac. Syr. praef. suo.* Domaszewski misli u „Neue Heidelberger Jahrbücher“, I., str. 198., primj. 2., da je cohorta već u 1. stoljeću u Ravni bila, jer se u natpisu provincija naprosto zove Moesia. (Sravni i E. Ritterling: „Jahreshefte des österreichischen archaeologischen Institutes“, I., str. 175., primj. 7. i A. pl. Premerstein, na ozn. mj., priložni list, stup. 173.) To ali ne može biti ispravno, jer je Cichorius na ozn. mj. str. 54. punim pravom iz geografičkog pridjevka cohorte zaključio, da je ista dugo bila u području syrske vojske, te ju je zato identifikovao sa cohors I Thracum, koja je po D. XIV = XIX² god. 86. bila smještena u Judaei, a po C. I. L. III 600 još u vrijeme Trajanove smrti na istoku. Sastavljaču Ravnanjskog natpisa bilo je dostatno, da uopće stavi u opreku Moesiju prema Syriji. — Moesia podijeljena je po svoj prilici god. 83. u Moesia superior i inferior, sravni E. Bormann: „Jahreshefte“, I, str. 174., primj. 6.

[9]) C. I. L. III 8262.

[10]) i. e. Hadriani.

[11]) O. Hirschfeld, „Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen“, VIII., str. 85. dovodi dva gragjanska dostojanstva Modestusa (primj. 1.) u svezu sa Ratiaria. U pogledu velikog područja gradova Moesiae i Thraciae sravni Domaszewski: „Neue Heidelberger Jahrbücher“, III., str. 196., primj. 11.

Орографија Босне и Херцеговине и систематска раздиоба илирског горског краја на геолошкој основи.

Написао

др. Ђуро А. Лукас у Грацу.

(Са једном картом.)

Увод.

Раздиоба којег горја или горовита краја оснива се вазда на виду ријечне мреже или иних депресивних црта, спрам којих се могу што оштрије да омеђаше дотичне скупине. У највише случајева довољно је то. Но текућица не пази на формационе границе, она често просијече горске масе хомогена састава, запушта важне тектоничке црте и оптиче горска тијела морфолошки разнолика устројства, која на око истој групи спадају, тако да не може постојати сумња, како нијесу никако поуздане такове демаркације, основане на ријечкој мрежи. Сврстање, које одговара природи, мора прије свега да настоји разлучити скупине морфолошки јединственога карактера; но ово, како је познато, зависи више о каквоћи камења, о његовој већој или мањој отпорности против растрошења, те и од других вањских утицаја, — него ли од тектоничких поремећења и дислокација, или од смјера одводних корита.

Вапненац, као и шкриљевац прагорја не таји свој карактер ни у дубљим ни у вишим положајима и ствара свугдје типичне облике, који се јасно разликују и хоће да се луче. По томе је могуће консеквентно сврставати горје једино на геолошком устројству. Дакако да ваља одмах доскочити неспоразуму, као да би требало свагда и свугдје одијелити подручја неједнака камења, а да се не би базирало и на остале орографске моменте; често ће се показати, да је ропски ослон на формационе међе немогућ, или да би то било против фактичних прилика. Јер, ко што је већ напоменуто, треба да је једна горска скупина и тиме индивидуализована, да од свих страна отпочиње разговијетним подножјем, да је дакле опкољена најнижом

замишљеном демаркационом цртом. Треба се држати као начела, да свака горска скупина представља јединицу нижег реда, па да се као такова слободно представи и у природи и на карти. При томе дакако да није могуће уважити све незнатне појединости; њима је ред да се подвргну вишему становишту — кад већ не можеш друкчије.

Задаћа, што сам је мало прије прецизовао, постала нам је за наше подручје изведива уопће тек након довршења топографских и геолошких испитивања ових крајева. Ипак има још увијек некојих потешкоћа; с једне стране геолошка прегледна карта због брза рада и маленог мјерила још увијек је донекле мањкава у погледу детаља, што поновно истичу и они који су је израдили[1]); а омања подручја, с малим изузепима, досада се нијесу још специјално ни истражила[2]). У другу руку у југозападном крају Босне и Херцеговине не би се ни при већој картографској тачности могла развести нека разграна, која би могла одољевати сваком приговору; при висинском и кршевитом карактеру тог великог подручја, које скоро посвема оскудјева регуларним ријечним и долинским системом, каткада ће једва поћи за руком да се нађу разлучне црте, чисте од свака приговора. Па ипак би се управо то подручје, које до сад не посједује сходне номенклатуре, требало да среди.

Предрадња.

Оцртавши овако прилике разумљиво је, што се све до пред мало година није нити покушало, да се босанско-херцеговачко горје систематично раздијели и да му се даду подобни називи. Тек пошто се је довршило мапирање, појавило се је до сад осамљено „Систематично распоређење пластике тла западног дијела илирског горског предјела“[3]), чији је анонимни писац у духу Ц. пл. Сонкларса предузео групирање извисина тла, те појединим одсјецима подао често нова имена. Кад већ избор тих имена није вазда срећно за руком пошао, то нас пренезнатно уважавање геолошких и тектонских прилика, те мјестимично недовољно детаљирано сврставање још више потиче, да покушамо нов распоређај. Уважавајући горе означено геолошко и морфолошко становиште, ова радња приказаће се као

---

[1]) *пл. Мојсисовић, Тице и Битнер* (v. Mojsisovics, Tietze, Bittner): „*Grundlinien der Geologie von* Bosnien-Hercegovina“, „Jahrbuch der k. k. geologischen Reichs-Anstalt“, 1880., стр. 87., 101. и т. д.

[2]) Добар опис централне Босне налази се у А. Рикера (Rücker): „Einiges über das Goldvorkommen in Bosnien“, Беч 1896.

[3]) Л. Б. Б.: „Der westliche Theil des illyrischen Gebirgslandes“, „Mittheilungen der k. k. geographischen Gesellschaft“, 1889., *стр. 416. и 417.* (са картом).

„Покушај систематичне орографске раздиобе окупационог подручја на геолошкој основци.“

Омеђење.

Босна и Херцеговина спадају орографски к илирској бреговитој покрајини, којој осим тога још припадају и западна Хрватска, цијела Далмација и Црна Гора. Овдје превлађује јасно изражени југоисточни смјёр, паралелно са Јадранским морем, што с оне стране Дрине не бива више у истом степену. Ја бих с тога ознаку „илирска горска покрајина“ тим више скучио на наше подручје, што крај уз српску Мораву већ сачињава самосталан систем, те што се је, као дио старог копна, већ измакао јадранском, „илирском“ упливу. „Источну илирску бреговиту земљу“ по Штаху[1]) (Stach) радије ћемо дакле назвати „српском бреговитом земљом,“ па ћемо јој напротив истаћи „илирски систем“[2]), што смјера изричито југоистоку; као размеђу можемо иставити по реченом аутору предложену црту: Бојана—Скадарско језеро Морача—Пределачко седло—Лим—Дрина[3]). Није нам на уму, да идемо преко međa окупационог подручја, тим прије, што је то већим дијелом онемогућено за хрватско-далматинско горје ушљед основних радња Штаха[4]) (Stach), а за Црну Гору ушљед новијих истраживања К. Хасерта[5]) (Hassert); ипак је поради потпуности нужно, да се сјетимо и тих пограничних подручја.

Главни одсјеци илирске бреговите земље.

Већ самим погледом на карту овећег мјерила може се распознати, да се ту ради о двама подручјима, која су по устројству површине знатно разнолика: о једном сјевероисточном, што пада према сјеверо-истоку, те обухваћа високо горје, средње горје и хумље; то су добро шумом обрасли, обилно натопљени и чланковити предјели, који се не разликују знатно од средњоевропских; затим о једном југозападном одсјеку, који представља једну једину, мање чланковиту висораван, која је у цијелој својој ширини претргнута једино Неретвом. У осталом сачињавају измјену између висина и дубина понајвише неплодна ријечка корита, поља свакојаке величине, долине и ини фено-

[1]) „Die Gebirgssysteme der Balkanhalbinsel“, „Mittheil. d. geogr. Gesellsch.“, 1889., стр. 257.

[2]) У сугласју са Теоб. Фишер (Theob. Fischer): „Die südeuropäischen Halbinseln“, стр. 83.

[3]) На озн. мј.

[4]) „Abhandl. d. geol. R.-A.“, 1889., XIII., „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1888., стр. 49., 255. и д.

[5]) „Peterm. Mittheil.“, попунбена свеска, 115., 1895.

мени крша. Прелаз од крша на сјевероистоку понајвише је напрасан, тако да се оштро истиче. Већ Роскјевић[1]) (Roskiewicz) разликује горске косе међу Врбасом и Дрином на облик шљемена насупрот огранцима западно од Врбаса, те дијеловима горја, који се од развођа према југу и југозападу одвајају у види котлина и крша. Овдје превладаше готово сасвијем вапна мезозоичке епохе, тамо пак пјесковци флишког комплекса, палеозоичке творбе и млађе слатководне таложине. Разумљиво је, да се те двије из темеља различите чести илирске бреговите земље једна другој протустављају, и да овдје почиње конзеквентно морфолошко груписање нашег подручја. И *Л. Б. Б.* не може да се отме тој чињеници, премда изричито не истиче дубоке разлике; и он раставља „илирско приморско подручје" од „босанско-црногорског копненог подручја". Ради се само о раставној црти, коју према горе истакнутим начелима треба повући тако ниско и неусиљено, колико год то само геолошке прилике допуштају. Као главна бразда препоручује се: Глина (112 *m*),—Маја—Жировац (448 *m*), преко Уне к Новом (120 *m*), дуж Сане према Кључу (260 *m*), кроз долину Станицу према хану Чађавици (730 *m*), преко Подражничког поља према Варцар Вакуфу (591 *m*), доље према Језеру (424 *m*) и Јајцу (341 *m*), на Врбас—Горњи Вакуф—Макљен-седло (1123 *m*),—Прозор—Раму (210 *m*),—Неретву—Клобучарицу (990 *m*),—Чемерно (1329 *m*),—Гацко поље (960 *m*),—Дугаклanце—Никшић—Зету—Морачу—Скадарско језеро—Бојану. Та црта, што тачно тече у правцу смјера те је приближно равно пружена, јесте орографски најдубље могућа размеђа међу кршевитом земљом и „средњеевропском" Босном. У првом дијелу та је црта подједно раставница међу обим хетеропијским подручјима кредине творбе, која се у југозападу појављује као обична југоалпинска творба вапненца, дочим та творба у сјевероистоку саставља главну масу флишког камења[2]). Главна раставна црта, што ју је поприимо *Л. Б. Б.*[3]): Уна—Унац—Гламочко поље—Купреш—Рама—Неретва—Гацко поље—увала Дуге—Никшић—Зета—Морача—Скадарско језеро, само се у својој задњој половини подудара са оном цртом, што сам је горе предложио; она с једне стране иде много повише, него ли црта Сана—Врбас, с друге пак захвата она знатан дио уско сувисле кршевите земље у босанско „копнено подручје", дакле је мање згодна за орографску главну размеђу. И наша се црта не подудара свуда са формационим међама; један дио палеозоичких одгољења у средишњој Босни и у Крајини мора се прибројити кршу;

[1]) Роскјевић (Roskiewicz): „Studien über Bosnien und die Hercegovina", Беч и Липиско 1868., стр. 6.

[2]) „Grundlinien", стр. 10.

[3]) На озн. мј. стр. 416.

пространи предјели вапна шире се по сјевероистоку, који међутим, изузевши једну наслагу у сподоби острва у срцу земље, не показују чист карактер крша. Управо овдје на сумњивој тачки међу Кључем и Јајцем поћи ћу за верфенским шкриљевцима, који су осим тога означени главно-прометном пругом. Мора се истаћи, да споредне творбе у сподоби острва не могу да упливишу на орографске главне црте; могу једино, ако су доста простране и индивидуализоване, да важе као самосталне чести споредне вриједности у оквиру већих горских одсјека. Понајприје, дакле, ред нам је раставити илирско погорје на **сјевероисточно копнено** и **југозападно приморско подручје**.

А. Унутрашње копнено подручје.

Посматрајући понајпрво сјевероисточни главни одсјек, учи нас *геолошка* карта, да *ни тај простор није* јединствена састава. Јасан смјер к југоистоку, који испрвице влада цијелим системом, попушта с ону страну црте Коњица—Зворник; флишне грбаље (Rücken) и неогене котлине замјењују тријасно-вапнене плоче, опкољене широким пругама верфенских наслага, а испрекидане овећим палеозоичким пукотинама.

Ако то подручје и не можемо више убрајати међу илирски крш, ипак га морамо као вапнено горје одијелити од праве флишне земље, што се најбоље постизава цртом Коњица (280 *m*)—Иван (967)—Сарајево (537)—Мошћаница—Мокро (1021)—Биоштица—Олово (527)—Караула (1087)—Кладањ (560)—Дринача—Дрина—Зворник. Бити ће боље, да се подручје унутрашњег копна разглоби понајприје у те обе трокутне, површином приближно једнаке половине, него што је учинио Л. Б. Б., раздијеливши то подручје на шест координираних одсјека. Велика морфолошка једноличност, која производи најприје оно јако превлађивање стијења, што твори горе, свакако достатно оправдава, да се свако од обих горских тијела унутар описаних међа скупи у двије групе вишега реда. Ми називамо флишко копно, што се стере сјеверозападно црте Зворник—Коњица, а којему још скроз мањкају карактер и висински увјети високог горја, „**босанским осредњим горјем**“. К овоме спадају ови одсјеци анонимног писца: скупина „међу Босном и Дрином“ (изузевши Сребрну гору и Романју), скупина „међу Врбасом и Босном“ у цијелом својем опсегу, скупина „међу Саном, Уном и Врбасом“ и „босанска централна висинска коса“, у колико се те скупине стеру источно од наше орографске главне раставне црте. Пространи „горски Петровачки равњак“ спада посвема наравно под-

ручју крша илирске приморске зоне; Трновско кршевито-алпинско горје насупрот твори дио друге половине унутрашњег копненог подручја, за које ја предлажем назив „источно-босанско вапнено горје“. Назив би морао означити, да је тријасно вапно додуше претежно онај материјал, што саставља то горје, но да је куд и камо највећи дио подручја без кршевитих феномена, као што се ту доиста ријечка мрежа знатно ни не мијења. „Источно-босанско вапнено горје“ запрема такођер дијелове Полимја и Црне горе.

*

А сада да отпочнемо тачнијим проматрањем илирског горовитог копна, и то „босанским оседњим горјем“.

Понављам, да је босанско оседње горје омеђено овим дубинским цртама: Нови—Коњицем на југозападу, Коњиц—Зворником на југоистоку, на истоку Дрином и на сјеверу Савом. Оно запрема највећу, најплоднију и најнапученију чест Босне; овдје има још увијек огромних шума[1]), а у земљи најразноликијих руда у неисцрпној количини[2]). Извисине су незнатне, макар да на југу на више мјеста прелазе 2000 *m*; правог високог горја нема, јер и извишенији повори јесу благих, сведених облика, кошто одговара карактеру оседњег горја. Но прије свега нема овдје никако, изузевши поменуте средњо-босанске вапнене наслаге, оног дивљег и пустог крша, — јер нема увјета, што творе кршевито тле. У осталом то подручје показује, које је као и цијела Илирија имало потпуни пелагични развој[3]), не мало све формације од палеозоичких шкриљеваца и пјесковаца до алувијума, а старост творби расте к југу и југозападу. Флишни комплекс превлађује; он, у главноме кретацичког састава, сиже дјеломично до у стари терцијар. У њ су се уложиле еруптивне наслаге, кремени шкриљевци (јаспис) и вапна, рјеђе статиграфске појаве, које нам нијесу познате из Алпи, но имаде их у Апенину[4]).

Важно је надаље велико палеозоичко одголење у јужном углу у овога одсјека, као и неогене слатководне шаложине, које се посвуда појављују као испуњење котлине, па онда такођер као флишке обрубине. Широке ријечне долине, као и велика савска равница на сјеверу, покрите су дилувијалним и модерним наплавама. Сасма правилно раз-

[1]) Ср. Х. пл. Гутенберг (Guttenberg): „Die forstlichen Verhältnisse Bosniens“, „Centralblatt für das gesammte Forstwesen“, 1880., 2.

[2]) Ср. Конрад (Conrad): „Bosnien in Bezug auf seine Mineralschätze“, „Mittheil. d. geogr. Gesellsch.“ 1870., стр. 219. и д.

[3]) пл. Мојсисовић: „Grundlinien“, стр. 15.

[4]) „Grundlinien“, стр. 10.

вијена ријечна мрежа израдила је овећи број добро омеђених и индивидуализованих скупина, тако да нема сумње о сходној орографској чланковитости у највише случајева, рашта ја такођер и са геолошког становишта могу да се скоро посвема прикључим раздиоби мога предшасника.

Босанско осредње горје дијели се по томе на ове скупине:

1. Козара-планина са геолошки нераздјељивим Зрињ-горјем с ону страну Уне, које у Л. Б. Б. сачињава дио „побрђа на Глини". Омеђину те скупине сачињавају Сава, Купа, Глина, Жировац, Уна (Нови), Сана, Гомјеница, Пријека ријека, Ивањска и Врбас. Зрињгорје пружа се у изравном наставку Козаре, чега не опажамо никако у Петрове-горе с ону страну Глине, пак због тога не смијемо ту скупину протегнути преко Глине. Извисине, које се вањштином не разликују од шумом обрасла, благо-валовита хумља наших крајева, састоје понајвише од флишног пјесковца, којим се провлаче три приближно истосмјерне, додуше тачно још не фиксиране еруптивне зоне. У камењу виђамо обилну промјену: афанит и диоритичко-еруптивно камење измјењују се са јасписом, флишним шкриљевцем и вапнима. На југу наилазимо на широке неогене преднаслаге, бијеле слатководне лапоре, којима су подлогом слојеви смеђа угљена. Те младотерцијарне врсте увлаче се такођер међу Козару и Пастирево-планину и опкољују сјеверни руб флишног подручја; но ту их репрезентују литотамнијска вапна, што спадају медитераном степену. Неогена увала Новска „стоји у непосредном савезу са великом савском увалом панонског неогеног мора. Таложине на сјеверу Козаре-планине прибрајају се већ у уже подручје Саве"[1]).

Просара-планина у куту међу Уном и Савом јесте палеозоична, те састоји у главноме од иловине и масна шкриљевца са великом множином кремењака[2]). Што се тиче висинских прилика, права Козара-планина уздиже се до 978 m, Пастирево-планина на западу до 466 m, Просара до 366 m, а Зрињ-горје до 615 m.

2. С ону страну Врбаса наилазимо на велику скупину горја Врбаса и Босне. Та група добро је опасана Савом, Врбасом, Врбањом, Уским брдом (1327 m), Билом, Лашвом и Босном, која нам износи у већом мјерилу геолошки устрој пређашње скупине. И овдје је она широка, обилним еруптивним ходницима испреплетена флишна зона правом језгром горја; њени хоризонти, по пл. Мојсисовићу[3]), ови су:

---

[1]) „Grundlinien", стр. 93.
[2]) На озн. мј. стр. 95.
[3]) „Verhandl. d. geol. R.-A.", 1879., стр. 254.

1. флишни пјешчењак са вапненим гредама, у којима има окамина; 2. вапнене громаче са уклопинама еруптивног камења и црвени кременасти шкриљевац (јаспис); 3. јаке ефусивне наслаге, у разним ступњевима растрошености и преобразбе, затим седре melaphyra (серпентинска зона); 4. горњи флишни пјесковци; 5. свијетла, дебела вапна са многобројним коралима, мјестимице творбе оолита. Та наслажна серија вриједи шпецијално за околицу добојску и пружа нам добру предоџбу о саставу флишних брегова уопће. Флишу се сад прикључује на сјеверу добро испитана неогена зона велике ширине, која подилази под не мање простране алувијално савско подручје. Неоген је често прекривен сивом иловином, литавским вапненцем и карпатском глином (особито у околици Дервенте)[1]). У подручју Врбасова ушћа издиже се Мотајица-планина, једна од оних гранитних грбина, што их Мојсисовић назива једним између тектонских основних елемената Босне[2]). Изузевши нумулитно вапно код Добоја, особито је еруптивно камење међу Жепчем—Маглајем и Добојем постало предметом помних испитивања. Чувено добојско брдо, на ком је градић, састоји од фино зрнастог диабаса; растрошена свјетлосива диабаса (= аугита) има такођер међу Жепчем и Маглајем[3]).

У скупину Врбас—Босна сабиремо уједно Л. Б. Б.-ово „побрђе на Укрини“ и „осредње горје на Усори“; ако им и не можемо признати чин самосталних горских дијелова, то ипак имамо доста основа за опширније рашчлањавање наше скупине. Цртом Врбања—Крушевица—Борја-планина—Млада Усора—Босна растављамо неогени преткрај од правога флишнога горја, те га означујемо као:

а) Укринско хумље (Hügelland, а не погорје [Bergland]), пошто ово шумом обрасло, благо положито хумље скоро искључиво припада укринском подручју; оно не досиже нигдје 1000 *m*: Мотајица-планина 652 *m*, Вучјак-планина (сјеверно од пруге босанске жељезнице) 367 *m*, Крнин-планина 324 *m*, садржином стиве[4]) интересантна Љубић-планина 593 *m*, Црни врх 546 *m*, Чавка-планина 549 *m*, Јаворова-планина 604 *m*, те Узломац-планина, која већ састоји од флиша, те са 942 *m* достиже највећу висину.

б) усорским осредњим горјем означујемо флишни комплекс, што се стере јужно од речене раставне црте, а и карактер предјела и

---

[1]) К. Паул (Paul): „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 205., „Jahrbuch d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 760. За околицу Прњавора и Тешња сравни Тице: „Grundlinien“, стр. 106.—110. За околицу Дервенте и Вучића брдо сравни Тице, на озн. мј. стр. 110.—114.

[2]) „Grundlinien“, стр. 16.; ср. Тице: „Grundlinien“, стр. 103.—106.

[3]) Ц. пл. Јон (v. John): „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 239.—240.

[4]) М. Кишпатић: „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, III., стр. 590.

висинске прилике оправдавају то име. Та Јаворак издиже се до 1420 *m*, а и остала брда прелазе 1000 *m*: Борија-планина 1077 *m*, Очауш 1383 *m*, Вучија 1350 *m*, Махнача 1360 *m*, Лисац 1303 *m*, Црни-врх 733 *m*. Усорско осредње горје, како га именујемо сјећајући се старог назива тог предјела, постало је већ и за рударство од важности; ради се поглавито о угљеним терцијарним творбама, што се налазе дуж цијеле долине Босне. Код Жепча и Зенице отворени су већ на знатном простору ровови; за сада још слаб угљен без сумње ће напредовати у квалитети, кад буду једном сасма дигнути они растрошени изданци слојева[1]). Спомена вриједне су у осталом и жељезне киселице у зеленцу и флишу жепачком.

3. Подручја, о ком смо до сада говорили, хвата се **босанско централно вапнено горје**, онај острву налик остатак некадашњег вапненог покровца, што је као страно тијело поклопио палеозоичко и флишно подручје и који би се од прилике пружао у оквиру: Сана (Кључ)—Варцар Вакуф—Плива—Јајце—Врбас—Дубрава—Травник—Лашва—Била—Уско брдо—Врбања—Ивањска—Гомјеница—Сана. У подручју тога централно-вапненог равњака разликује Л. Б. Б. „равњак (plateau) ситнички“ на лијевој и „равњачки предјел на Угру“ на десној обали Врбаса; само палеозоички Димитор остаје западно од наше главне раставне црте. Посве јединствени устрој, па исте прилике, уз које се појављују извисине, упућују нас, да дубоки али уски издер Врбаса не уважимо као орографску раставну црту, већ да сматрамо цијело вапнено острво **једном** скупином, која је тим раздољем (Durchbruchsthal) једино преполовљена; за поближе означење обих половина могу се евентуално употребити називи, што их Л. Б. Б. предлаже. Централно-босанско вапнено горје представља широку, на равњачку основану а избочинама изпреплетену вапнену зону, која се промјењљивим површинским развојем повлачи до у Хрватску[2]). Један комадић те црте може се опазити на сјеверу од Каменграда до Котора; на њој леже врући извори горњо-сазки и бањалучки, те жељезни рудокопи старо-мајдански[3]). Ознака „вапнено горје“ постаје посве оправдана, кад промотримо, да осим палеозоичких творба на сјеверу, неогених таложина на југу — све споредне важности, — вапна трију месозоичких епоха искључиво превлађују. Тријаска, јурска и кредина вапна леже једно поврх другог; разлучивање је прилично лако: тријас је заступан фосилно-

[1]) Тице: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 285.—289. пл. Хауер (v. Hauer): „Einsendungen aus Bosnien“, „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 271. Пех (Poech): „Ueber den Kohlenbergbau in Bosnien“, „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1894., стр. 85.

[2]) пл. Мојсисовић: „Grundlinien“, стр. 73., „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 282.

[3]) пл. Мојсисовић: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 283.

оскудним доломитима, тамним вапнима, шкрипљевцем посидономија; јура сивим и жутим вапнима и оолитима, креда лапорастим наслагама са уклопљеним вапнима рудиста[1]). Јужни слаз прати важна тектоничка дислокацијона црта; овдје се појављују и верфенске врсте слаба развоја. На њима лежи Травник, па се онда издижу високе влашићке масе вапна и доломита, које су прама истоку напрасно одсјечене централним увалним пољем са његовим угљевитим неогеним наслагама[2]).

По себи се разумије, да су са појавом кретацијсних вапна спојени и феномени крша; у истину се то веома јасно опажа нарочито код врбашког продора; инако пак није ријечни и долински систем у правилноме развоју никако поремећен. Најважније висине у скупини средњо-босанског вапненог горја јесу: палеозоичка Бехремагиница-планина са 590*m,* флишки масив Куковице 433*m,* Стрмац-планина 667*m,* Чемерница 1323*m,* Тисовац 1218*m,* Тисовац велики 1172*m,* Влашић-планина[3]) 1919*m.*

4. Ако смо морали за подручје, о којем проговорисмо, употребити нов назив, то за подручје, о којем ћемо сада говорити, већ имамо познато и сходно име. Мислим наиме „Босанско рудогорје“. Не може се никако схватити, зашто би се та добро одабрана и већ опће увријежена ознака напустила. Л. Б. Б. разликује овдје „подручје Штит-планине“ (које, мимогред буди речено, нити је највиши, нити најопсежнији масив те скупине) те „прозорско осредње горје“, растављено од оног првога скопаљском и фојничком долином.

К „прозорском осредњем горју“ прибраја се и уска пруга палеозоичких творба, што прати источни руб западног вапненог равњака прама долини Врбаса. Тек ова ми је пруга премало самостална, сувише је подвржена тријасној плочи, чија је положина (Abdachung), — те бисмо је од ње могли одвојити једино самовољом. За нас су дакле западна међа босанског рудогорја долине Скопља и Врбаса. Ми ово узимамо нешто скученије него ли н. пр. Мојсисовић (Mojsisovics), који под рудогорјем разумијева такођер извисине с ону страну наше главне раставне црте до Димитора, дакле свеколико подручје средње-босанског палеозоичког одголења[4]). Мислим, да бих орографском и геолошком становишту најбоље удовољио овим порубом: Јајце—долина Врбаса (Скопље)—Макљен-седло—Рама—Неретва—Коњиц—Трстеница—Иван-

[1]) пл Мојсисовић, на озн. мј. стр. 282.
[2]) На озн. мј. стр. 255.
[3]) „Grundlinien“, стр. 71. и 72.
[4]) „Grundlinien“, стр. 53.

седло—Зујевина—Босна—Лашва—Травник—Дубрава—Врбас (Јајце). 1123 *m* високо Макљен-седло могло би се можда источно обаћи неколиким судолицима (Seitenthäler), чиме би се получио нижи, геолошки такођер оправдан прелаз (код Придворца 800 *m*); но ипак макљенска црта, коју слиједи и цеста Бугојно—Прозор, чини ми се природнијом раставницом. Околишни значај тако омеђеног подручја могао би се можда понајприје сравнити са оним наших источних средње-алпинских ланаца; то су благо сведени, бујаним шумама обрасли повори и масиви, који су по обилном неисцрпном богаству руда добили своје име[1]).

Геолошки састоји то горје, ко што споменусмо, готово сасвијем од творба палеозоичке ере. Јужно црте Блажуј—Травник понајпрво су сатворене Штит Зец- и Враница-планина од дробњачке зоне (Grauwackenzone), које се према нутрашњости хватају редовно но несхватљиво глинасти бљештник, бљештников шкриљевац и руље (Gneisse). Само на Кобиљој-глави лежи међу палеозоичким осредњим горјем и младо-терцијарним хумљем (о ком ћемо до мала говорити) уска пруга верфенских наслага и тамних тријасних вапна. Рудни предјел крешевски и фојнички пада у дробњачку зону. Црни вапненци обухватају бакрене руде и руменицу (Zinnober)[2]).

На јужној страни дробњачких вапна, јужно од Унца, изгледа да се је усјекао велик клин, који вапноносну црту косо пресијеца; у фојничкој долини већ и нема више вапна. Насупрот у иловастом бљештнику на прузи Дусина—Фојница—Бусовача појављује се жељезовац[3]). Палеозоичка зона отпочиње по А. Битнеру[4]) (Bittner) овим редом наслага: при дну леже прачански иловасти лапори, поврх ових пјесковац и громача, доломитска вапна (чађавац, налазиште живе), напокон црвени и зелени шкриљевци. Вриједна је надаље спомена дуга, уска, југоисточно опружена еруптивна жила трахитичког камења; код Бугојна има мелафирних лава и седре[5]). На јужној страни је босанско рудогорје омеђено пукотином, у којој се иловасти бљештници напрасно истичу од млађих, правилно протегнутих вапна; у најближој близини те пукотине, коју прате омање паралелне избочине (Verwerfungen), налазе се поменуте трахитне жиле, и то је било оно сједиште златних рудокопа, што је цвало за римског доба[6]). Угљевити

---

[1]) Ср. Конрад: „Bosnien in Bezug auf seine Mineralschätze“, 1870. Рикер: „Ueber das Gold vorkommen in Bosnien“. Беч 1896.

[2]) пл. Мојсисовић: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 255.

[3]) пл. Мојсисовић, на озн. мј.

[4]) „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 310.

[5]) пл. Мојсисовић: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 282.

[6]) пл. Мојсисовић, на озн. мј. стр. 252.

је терцијар скопаљске долине одијељен од такођер угљевите јајачке котлине[1]) јаким, Врбасом претргнутим системом сивог дробњастог шкриљевца, вапна и еруптивног камења (наставак Зец- и Штит-планине). У прозорској околици имаде у подручју рудогорја осим једног дијела верфенских врста око Коњица[2]), што их је Битнер поближе описао, такођер нешто неогена. Много важније заступљена је та скупина при средњо-босанској неогеној котлини, која се може одијелити по прилици ниском цртом Бусовача—Блажуј. Та велика негдашња слатководна котлина мора се орографски пораздијелити на околне скупине; овдје је згода, да се штогод о њој примјети. Младотерцијарне слатководне творбе, у чијим подлогама се често налазе слојеви смеђа угљена, састоје у главноме од свијетлих иловина, глине, громача, наслага шљунка, вапнених бречија, те уопће не садрже много фосила. Чини се, да се све подудара са великим слегнутим пољем, у којем се је тријасно и јурско горје слегло у дубину[3]).

Највиши врхунци босанског рудогорја јесу: Радаљ-планина 1366 *m*, Плана-брдо 1510 *m*, Вратница-планина (Лочике) 2107 *m*, Штит-планина 1760 *m*, Хум-планина 1231 *m*, Битовња-планина 1531 *m*, Витреуша 1911 *m*.

Наредне три скупине (које све по Л. Б. Б.-у спадају одјељењу „међу Босном и Дрином“) показују у цјелини у још већим димензијама све прилике, које описасмо у скупинама 1. и 2. Флиш и неоген досежу ту своју највећу ширину, од Сарајевског поља до Посавине, престају пак нагло на југоистоку и не мало у равној црти. Право језгро сачињава флишни комплекс, који је с обје стране омеђен широким неогеним избочинама.

5. Најјужнијом скупином називљемо као и Л. Б. Б. „варешко осредње горје“. Тај дио горја је готово четвероугласт, добро индивидуализован, а затворен цртом Сарајево—Мошћаница—Мокро—Олово—Криваја—Босна. Само на југоистоку, гдје се узак клин тријаса провукао у смјеру прама централном-босанском вапненом горју, мора се међа превући преко вапнене висоравни (Мокро 1021 *m*). Добивамо три зоне, које су, смјерајући југоисточно, положене једна уз другу: на југозападу половицу средњо-босанске неогене котлине, што смо ју мало прије описали и што лежи на десној обали Босне; средину твори онај тријасни клин, у чијој се подлози налази старији комплекс шкриљевца, „који на више мјеста провирује ушљед распукнућа седла“[4]).

---

[1]) На озн. мј.

[2]) Битнер: „Grundlinien“, стр. 207. и д.; „Jahrbuch d. geol. R.-A.“, 1888., стр. 321. и д.

[3]) пл. Мојсисовић: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 255.

[4]) Тице: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 233.

Сами Варeш лежи на једном таковом одголењу[1]); чувене варешке наслаге црвеног жељезовца творе обје стране варешке долине. Руде се ваде суставно истом од окупације[2]).

Трећа је напокон зона Кривајом одијељена чест централне флишне зоне, дјеломично еруптивне природе. И овдје се на Криваји развијају црвени жевезовци (Rotheisensteine) из црвених роговачâ (Hornsteine)[3]). Богаство варешког осредњег горја није тиме још исцрпљено; ваља ту споменути још: брдо Смреку са његовим бакреним рудама, боровичко[4]) налазиште бакрених и оловних руда, налазиште хромових руда у Дубоштици те чевљановачко[5]) налазиште манганске руде, које такођер припада верфенским шкриљевцима. Горје је такођер лијепо и по сполашњој природи; из плодног хумља на Босни долази се у све уже тамне шумовите долине, куда жуборе потоци. Па и пзгрпци (Höhenrücken) порасли су красним шумама; та свакако спада комплекс високих шума, што се стере јужно од Криваје, у највеће и најљепше у земљи[6]). Извисине нијесу незнатне: Цrепољско 1525 *m*, Чемерна 1466 *m*, Озрен 1452 *m*, Твртковац 1304 *m*, Игришија 1303 *m*, Звијезда-планина 1350 *m*.

6. Кладањско осредње горје запрема праву средишњу флишну зону међу Кривајом—Босном—Спречом—Зворником—Дрином—Дринaчом—Кладњем—Караулом—Оловом. Кладањско осредње горје и Сребрна гора, што сам је убројио к наредном одсјеку, своди Л. Б. Б. под скупно име „Сребрна гора" или „Кладањско-сребреничко осредње горје". Ја ипак мислим, да је сходније, да се Сребрна гора ограничи на подручје достојно тога назива, а то је Сребреница. И морфолошки начин разређења и геолошки устрој оправдавају ту раставу; док је Сребрна гора претежно палеозоичка, кладањско осредње горје састоји искључиво од више споменутих старотерцијарних и кретацијских творба флишкога комплекса; код Кладња појављује се вапно у уском спају са зеленцем (Grünstein) и серпентинцем[7]). На Спречи захвата једна чест тамошње неогене и алувијалне котлине у наше подручје. Заступљено је и еруптивно камење: трахита има код Каменице и Маглаја; познато маглајско кастелско брдо састоји од млађег трахитног еруптивног

---

[1]) На озн. мј. стр. 284.

[2]) На озн. мј. стр. 233. — Тице: „Die Gegend von Vareš", „Grundlinien", стр. 152.—162. „Verhandl. der geol. R.-A.", 1879., стр. 235.

[3]) Тице: „Verhandl. d. geol. R.-A.", 1879., стр. 284.

[4]) Тице, на озн. мј.: „Die Gegend von Zenica". „Grundlinien", стр. 143.—152.

[5]) Фр. Пех: „Ueber die Manganerze von Čevljanović", „Verhandl. d. geol. R.-A.", 1888., str. 268.

[6]) пл. Гутенберг, на озн. мј.

[7]) Тице: „Verhandl. d. geol. R.-A.", 1879., стр. 283.

камења[1]). Јужно од Маглаја превлађују још млађе творбе (конгломерати). Вриједно је спомена, да се вапна флишкога комплекса појављују у тој скупини у јачем развоју, него ли иначе. Спољашњи природни карактер кладањског осредњег горја не разликује се знатно од варешког, тек су висинске прилике његових шумовитих повора мање: Озрен-планина 824 *m*, Врањ-планина 806 *m*, Коњух-планина 1323 *m*, Јаворник 1062 *m*, Тасичак 692 *m*, Јежевац 1261 *m*.

7. Мајевичка скупина, опкољена широким долинама Дрине, Спрече, Босне и Саве, једна је од најбоље индивидуализованих части илирске горске покрајине, тако да се не може сумњати ни у назив ни у међе. Но тим је шаренији геолошки састав, премда се мора нагласити, да оне разне врсте камења, што састављају брегове, само незнатно диферирају у морфолошком виду.

Мајевица је у главноме флишно горје; најстарије су неокоме творбе грачаничке, које су у покровној части састављене од неоком-флиша са аптихним лапорима и свијетлим вапнима. Затим су врло распрострањене добојске наслаге, што припадају средњој и горњој креди; на ото еоцена нумулитна вапна (Добој, Трибова, Бетањ-планина) и млађе флишке творбе на југу Мајевице, па пјесковци и лапори; напокон творбе неогена медитеранског, сарматског и конгеријског степена. Из тога, што мањкају палудинске наслаге, закључује Паул, да се је тузланска котлина већ при крају конгеријске перијоде постепеним дизањем тла морала одијелити од савске котлине[2]). Западно од Јање налазе се у младотерцијарном хумљу јаки млади лигнити у вишепут валовито завинутој наслази[3]); и међу Тузлом и Спречом има под кртим пијеском смеђа угљена (Р. Трешија)[4]). Дōњо-тузлански предјел обилује уопће подземним благом; осим знатне множине угљена, избијају ту они опће познати слани извори, који дадоше име томе мјесту, а по некој новој духовитој хипотези[5]) и — цијелој земљи[6]).

Западна је чест мајевичке скупине Трибова—Бетањ-планина, што је сатворена од нумулитних вапна, а висока 300—400 *m*; цијела сер-

---

[1]) Паул: „Jahrbuch d. geol. R.-A.“, 1879., стр 761 „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 207. Ср. пл. Јон: „Ueber Olivingabbro von Maglaj“, „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 240. Тице: „Die Gebirge von Doboj und Maglaj“. „Grundlinien“, стр. 130.—133.

[2]) Паул: „Jahrbuch d. geol. R.-A., 1879., стр. 773.—776. Шпецијално о предјелу Д. Тузле ср. „Jahrbuch d. geol. R. A.“, 1879., стр. 769.—772.

[3]) Тице: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, стр. 283.

[4]) Тице, на озн. мј. стр. 284.

[5]) Л. Талоци (Thallóczy): „Ueber die Bedeutung des Namens Bosna“, „Wissenschaftl. Mittheil.“, I., стр. 333.—336.

[6]) Рикер: „Salzquellen in Bosnien und Hercegovina“, „Wissenschaftl. Mittheil.“, I., стр. 331.; ср. такођер Ритлер (Rittler): „Das Kohlenvorkommen von D. Tuzla“, „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1878., бр. 17.

пентинска формација није ту старија од кретацијске[1]). Овдје у добојској околици наилазимо и на такозване добојске наслаге: тамна вапна са свијетлим жилама, наслаге дресве (Hornstein) и јасписа, хематита (црвеног жељезовца), серпентина и габра[2]). Код Градачца је најисточнија она гранитна грбина, чије значење смо већ приказали[3]). О штруктури јужног обронка поучава нас овај код Грачанице замишљени прорез[4]): Источно, на Спречи, спуштају се вапна према југу, измјењујући се са бијелим вапненастим лапорима; под овима лежи црвенкасти пјешчани шкриљевац, сиви, неоцени фукоидни пјегасти лапор; на ниже постаје флишни карактер све изразитији. Даље пак мијењају наслаге свој до тада југоисточни смјер у сјевероисточни, те их брзо иза тога виђамо наткривене свијетлим вапнима. Премда се ту врло умањује опсег флишног камења према важности младо-терцијарних и алувијалних одложења, која покривају не мало цијели ареал, ипак су праве висинске косе, као што је већ горе споменуто, понајвише састављене од флишног камења. Међутим цијела је скупина више хумље, тле није више поникнуло, колико у Козаре-планине или укринског хумља. Као што ондје имаде и овдје много шумом густо пораслих, облих повора, међу којима се повлаче широке, добро обрађиване и напучене долине. И само хумље, а особито сјеверно алувијално подручје, позната Посавина, могу се обрађивати сасвијем интензивно.

Мајевичко пљеме постаје од истока к западу висином све знатније, од 815 *m* на 843 и 916 *m*, да онда опет спане на 495 *m*. Требовац-планина има 517 *m*, Рату-планина 596 *m*.

*

Тиме смо босанско-херцеговачко осредње горје упознали по члансковитости и геолошком устројству, а сад ћемо да посматрамо онај велики југоисточни одсјек, што је претежно испуњен тријасним творбама, те што га означисмо ко другу чест босанско-херцеговачког унутрашњег копненог подручја. При томе морамо да прекорачимо међе ових земаља, те да се, ако и не потанко, обазремо на подручје Лима и на Црну Гору. Ја бих за ово подручје, у којем превлађује тријасни вапненац, употребио ознаку „источно-босанско вапнено горје“. Тријас додуше лежи, гдје га нијесу уништили денудација и ерозија, прилично непоремећен; тек се не може говорити о каквој

[1]) Паул: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 207.
[2]) Паул: „Jahrbuch d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 701.
[3]) Ср. примј. 23.
[4]) Паул: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 208.

плочи, јер је текућа вода већ презнатно утјецала на облик. Брегови имају додуше облик плато-а, али се карактер равног предјела у главноме већ губи. Када одоздо посматрамо раздеране и раскомадане окрајке по гдјекоје планине, причињају нам се оне као високи алпински ланци са оштрим гребенима, шиљцима и врховима. Премда се на тим висинским површинама гдјегдје појављују и облици крша, скупни утисак источно-босанског краја није ипак ни из далека онако јадно и пустињски неплодан, као што се то виђа у југозападној части илирске горовите земље. А колико мање тријасно вапно инклинира кршевној претворби, него ли типично камење крша, кредино вапно, то се већ истиче у редовитом развоју ријечне мреже. То је подручје карактеризовано и јаким развојем верфенских наслага, прама којима су палеозоичка одголења од споредне важности. Осим тога треба споменути неогенске, флишке и трахитпе појаве. Већ по вањштини разликује се источно-босанско вапнено горје од босанског осредњег горја својим присталим облицима и знатним извисинама; но ипак може се говорити о високом горју једино на југу овога одсјека, дочим на сјеверу димензије не прелазе висину осредњег горја. Свакако нема хумља, као и сваког трага какове било долине; пред нама је чисти горски крај. Понајприје подсјећамо поново на међашну црту прама сусједним одсјецима; ми заокружујемо источно-босанско вапнено горје долинама Дрине, Лима, долазимо преко Пределачког седла к Цјевни, пак слиједимо уз Морачу и Зету кроз Дуга-кланце у Гацко, хватамо се преко Чемерног и Клобучарице долине Неретве, у којој идемо узбрдице до Коњица. Затим скрећемо узбрдице долином Трешанице к Ивану, преко којега салазимо у Сарајевско поље. Из Сарајева води нас већ чешће споменута црта Мошћанице—Мокрог—Биоштице—Олова—Карауле—Кладња—Дриначе опет к Дрини.

Од скупина, у које сврстава Л. Б. Б. горја тих предјела, улазе ове у мало прије омеђено подручје: из „босанске средишње горске косе“ трновско кршевито планинско горје; из скупине „међу Босном и Дрином“ права Сребрна гора и „подручје Романије“; скупина „међу Таром и Лимом“ (систем Љубичне и Градине), као и црногорска „Брда“ (Волујак, Дурмитор, Морачко градиште, Шиљевица, Кучки Ком) у цијелом опсегу.

Почињемо описом појединих скупина на сјеверу. Ту је најприје:

1. као самосталан, па и геолошки индивидуализован члан „Сребрна гора“, која је добила име од чувених налазишта сребра код Сребренице[1]). Она захвата само незнатном части у подручје три-

[1]) Тице: „Die Gegenden von Vlasenica und Srebrenica“, „Grundlinien“, стр. 165.—173.

јаса; главно су палеозоичке наслаге. Од Власенице до Сребренице јесу подлогом иловасти бљешници и жиле бјелутка[1]). Међу Љубовијом и Зворником здружили су се шкриљевци са некојим старијим масивним камењем; шкриљевац садржаје такођер јаких жила чиста бјелутка, на којем се оснива замашна фабрикација стакла. Јужно Зворника наткрити су шкриљевци неспретно масивно наслаганим вапнима[2]). Ово тле стварао је понајјаче трахит ко нигдје у Босни, кому у средини лежи Сребреница; омањи трахити познати су и из Љубовије. Орографским међама Сребрне горе можемо сматрати долине Дрине, Дриначе и обих изворних рукава Јадра, скупа са односним горским прелазима. Најважније извисине су Крстац-планина 1043 *m* (тријас), Буљин-планина 819 *m*, Церовац-планина.

2. Као скупину „Романьа-планина" *означићемо* ону *велику* и релативно слабо развијену тријасну покривку, која се одавле гра̂на на југозапад, а чији обруб нам пружа црта Јадар—Дринача (Кладањ)—Караула—Олово—Мокро—Мошћаница—Миљацка—Прача—Дрина. Од истоимене Л. Б. Б.-ове скупине разликује се дакле само по томе, што ми узимамо ко раставницу према Сребрној гори горњи ток Јадра, а не шљеме Јавор-планине, те надаље, што ми подручје те скупине протежемо до црте Кладањ—Олово, јер ова тече дубље, него ли икоја друга, која би се повукла преко високе Јавор-планнне, камо се свакако мора убрајати и шљеме Јавор-планине[3]). Вапнена је плоча именито међу Власеницом и Рогатицом постала кршевитом, у осталом пак није неприступна вегетацији и тежању. Верфенски шкриљевац[4]), свугдје отворен ријечким долинама, па омањи неогени улошци (код Гласинца и Рогатице), не могу да прикажу много бујнијим тај понешто монотони предио. Само дјеломично утицала је ерозија на чланковитост у толико, да су се поједини дијелови од вапнене плоче одвојили као самостални масиви. Највиша али не највећа од тијех планина, по којој називамо цијелу скупину, јесте пристала Романьа-планина (1629 *m*), чија импозантна стрмина према долинама Мошћанице и Миљацке влада предјелом источно Сарајеву. Затим се нижу Јавор-планина 1406 *m*, Височник-планина 1311 *m*, Жеп-планина 1537 *m*, Геркар-планина 1434 *m*, Деветак-планина 1417 *m*, Медник-планина 1230 *m*, Ивица 1497 *m*, све знатне висине без овећих разлика, ко што одговара негдашњој равници.

---

[1]) Тице: „Verhandl. d. geol. R.-A.", 1879., стр. 260.

[2]) На озн. мј. стр. 260. и 261.

[3]) Ср. Тице: „Die Gegend von Olovo und Kladanj", „Grundlinien", стр. 162.—165.

[4]) Битнер: „Ueber den Werfener Schiefer an der Miljacka", „Grundlinien", стр. 207.—244.

Пошто се орографија илирског горског подручја не мало подудара са орографијом Босне и Херцеговине, то ћемо се овдје у виду примједбе дотаћи једног горског склопа, о којем, како лежи с ону страну Дрине, не би смјело ни бити овдје говора. Но Бијело брдо, што већ спада српској горовитој покрајини, улази претежним дијелом у босанско подручје, па то је узрок, те га овдје спомињем. Геолошко испитивање Бијелог брда још је посвема недостатно. Тријасна је покривка у околици Вишеграда претргнута широким проломом масивног камења флишна комплекса, чији је наставак у југоисточном правцу још увијек неодређен. То је старије еруптивно камење (диабас или габро), под које се стрмим преломом увлачи вапно Семеч-планине. У тој се околици налази, у долини Бање, вруће врело (28°) са чврстим травертинским талогом. Камење у масама опкољује такођер још једно малено налазиште вапнене седре код Стиларева, а на два мјеста има рудистичних вапна (Добрун)[1]. Извисинске прилике су осредње: Бијело брдо 1389 *m*, Ивица-планина, сјеверно од првог 1472 *m*.

3. А сад да се опет вратимо к нашем илирском подручју. Ако смо до сада говорили уопће о горским облицима, који су тек лаке положине, сно нам с ону страну политичке међе, коју управо прелазимо, стрше виша, рекао бих више високогорска вапнена брда, ко ето у најближој скупини, у лимском подручју. Можда не ће сметати, што пренашамо то из политичких прилика довољно познато име на овај наш предмет, па да под тиме разумијевамо трокут између Дрине, Лима и Таре, који се са политичким лимским подручјем не мало подудара. Свакако је боље придржати име, које се већ увријежило и које пристаје, него ли да га кујем с нова.

Подручје Лима састоји геолошки од творба тријаса са палеозоичким изданцима; у увалама и овећим исплављеним котлинама тог основног горја леже угљевита, младотерцијарна одложења (Рудањ, западно Фоче, Рогатица, аналогно код Гацког и Мостара)[2].

Л. Б. Б. разликује у подручју Лима („скупина међу Таром и Лимом"), системе Градину и Љубичну на десној, односно лијевој обали Чехотине; ми придржавамо тај распоред, али осим тога растављамо нечланковиту кршевиту висинску површину Дугопоља, подручје врела Чехотине, као трећу споредну чест.

a) Скупину Градине планине оптичу Лим, Дрина и Чехотина; на сјеверозападу (Чајница) судјелује тај одсјек при творењу палеозоичке корутине (Mulde) фочанске; палеозоичке наслаге су отворене

[1] Битнер: „Verhandl. d. geol. R.-A.", 1879., стр. 289. и 290.

[2] Битнер, на озн. мј. стр. 290.

и оним дубоко урезаним долинама, али нијесу нигдје непосредно натривене тријасним вапнима; свугдје се увлаче верфенске наслаге, које у приличној ширини свугдје творе слазове планина, тако да на ње отпада приличан постотак тла. Апсолутна им је висииа још увијек умјерена: Градина-планина 1140—1204 *m*, Вучевица 1479 *m*, Ковач 1439, Бич-планина 1543 *m*.

б) С ону страну Чехотине, међу њом и Таром, имаде скупина Љубичне планине, која сасма слично састоји од тријасних вапна, верфенских наслага и палеозоичких отвора (Aufschlüsse). Она је по величини додуше нешто мања од Градине, али је знатно надмашује висином; не само то, већ Љубична, преко чијег врхунца тече политичка међа, спада са 2236 *m* међу највише извисине илирског горског подручја. Она слази прама сјеверозападу, гдје над Таром има још апсолутних висина од 1651 *m* и 1521 *m*. Напомињем још планине Лисац и Корјен.

в) И подручје Дугопоља, међу Лепенцем и Пријепољем, састоји од велике у крш претворене тријасно-вапнене плохе, која је понешто мање висока од прије наведених планина[1]).

4. На мјесту, гдје широка, палеозоичка корутина међу Фочом и Гораждом тријасну покривку смањује на уску пругу, уздиже се систем планине Голе Јахорине. Већ с ону страну Рогој-седла почиње ниво црног, палеозоичког иловастог шкриљевца прачанско-фочанског, који од Дрине допире не мало до испод сувислих стијена тријасног плато-а Голе Јахорине и Корјен-планине. Надаље стрше из околице такођер поједини омањи склопови вапна (Kalkstöcke)[2]). Орографско омеђење пружа се цртом Миљацке—Жељезнице—Рогој-седла (1065 *m*)—Паљанске Бистрице—Дрине—Праче—Грабовице—Каролинског седла (1045 *m*). Л. Б. Б. спаја Јахорину-планину са нашим обим наредним скупинама (Бјелашницом и Загорјем) у „трновско кршевито планинско горје". Због имена чини ми се, да би на сваки начин најбоље било, да се неком крају даје име или по каковој његовој извисини, било највишој, било најопсежнијој, или пак по најважнијој врсти стијена, од којих је горје сатворено. Тек гдје и једно и друго не би пристајало, па̏ кад и дотични крај не би пружао које карактеристичне ознаке, смијемо дати дотичној скупини име по мјесту, које је сјело у њ. Надаље мислим, да је и ознака „кршевито планинско горје" сасма неподесна, пошто баш ово подручје нити је у правом смислу кршевито,

---

[1]) Th. Ippen: „Novibazar und Kossovo" (Das alte Rascien), Беч 1892.; исти: „Wissenschaftl. Mittheil.", II., стр. 473.—483.

[2]) Битнер: „Verhandl. d. geol. R.-A." 1879., стр. 291.

нити је планинске нарави; прије би висоравњачки карактер ове скупине био налик на норвешке фјелде, него ли на алпинске грбине. Напокон је „трновско кршевито планинско горје“ ипак довољно расчлањено; лијепо индивидуализовани масиви високог горја, опковени јасним цртама дубине, могу да се и потање означе.

Због свих тих разлога не могу ја овдје да слиједим Л. Б. Б.-а; насупрот постављам три скупине, за чије називе су ми мјеродавна начела, што сам их нетом истакнуо.

Само западна чест Јахорине-планине са извисинама Требевића и централним масивом праве Јахорине, издижући се прва 1629 *m*, друга од 1892. на 1913, састоји од тријасних вапненаца са редовитим рубом верфенских наслага[1]). Обронци прилично тачно истраженог Требевића састоје од бијелих и црвених кристалиничких вапна са много јасписа, у ком имаде мало петрефаката; под њима лежи пјесковито, плочасто и лапорасто камење, а над њима сива, грудаста лапораста вапна (подтријастична?). Непосредно уз ове прикључује се терцијарно испуњење Сарајевског поља, шљеме међу Миљацком и Жељезницом; подлогом су иловасти лапори, над овима леже лапори, пјесковци и громаче; у најдубљим положајима су лукавички угљени[2]). Код Илиџа препознао је Битнер (Bittner) у неким омањим брежуљцима, да их испуња маса једне изворске пукотине, која смијера од југозапада к сјевероистоку. Она састоји од врло красних, окомитих наслага вреловца, уз који се с обје стране лијепе муљевити и лиснати слојеви[3])

Источна чест те скупине запрема палеозоички горски крај на Прачи и Дрини; овдје превлађују црни прачански шкриљевци, о којима је већ било говора. Највиша тачка, Столац-брдо, пење се 1519 *m*. те је остатак већ иначе нестале тријасно-вапнене покривке.

5. Један од најимпозантнијих и најљепших високогорских склопова Босне јесте Бјелашница планина, чувена са своје метеоролошке станице. То је велика вапнена висораван, која лако слази к западу (2067—2057—1987 *m*). Испред ње, а прама Сарајевском пољу, стере се тамном шумом обрасла Игман-планина, која на Црном врху досиже 1502 *m*. Бјелашница-планина омеђена је понајбоље цртом Зујевина—Иван—Трешаница—Неретва—Ракитница—Бијела лијеска (1430 *m*),—Бијела ријека—Жељезница. Црта Пазарић—Тарчин је сјеверна међа

[1]) О отворима верфенског шкриљевца подручја Дрине ср. Битнер: „Das Gebiet der paläozoischen Schiefer“, „Grundlinien“, стр. 190.—201., 214.—217.

[2]) Битнер: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 257. О смеђем угљену Лукавичком ср. Тице: „Verhandl. d. geol. R.-A.“ 1879., 232.; ср. такођер Хауер: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1888., стр. 195. и Битнер, на ист. мј. стр. 162.

[3]) Битнер: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 258.

пространог подручја шкриљевца, које је претежним дијелом покрито огромним грухом (Schuttmassen), те сачињава један дио великог горског вала међу Босном и Неретвом, што је подвучен и на који овдје морам упозорити. Шкриљевац се протеже преко Тмор-седла у долину Трешанице; ниже Брадине налазе се сјајни иловасти шкриљевци, кременасте греде, чворовити, зелени, а међу њима миловкасти, свијетли и фино пропрани црни иловасти шкриљевци. Јужно крило тога вала чини се ко да се стрмије обара. Долина Трешанице прелазикод Коњица у бијело доломитно вапно. Јужно од Коњица опет се појављује шкриљевац, те се источно дотиче доломита[1]).

6. Загорје. По истоименом предјелу свакако ћемо најбоље назвати скупину, што се на југу прикључује Бјелашници, а руб за ту скупину даје нам црта Дрина—Бистрица—Рогој (1065 *m*), —Жељезница—Бијела ријека—Бијела лијеска (1430 *m*), —Ракитница—Неретва—Клобучарица (990 *m*) —Сутјеска. На југу скрећем понешто од међе Л. Б. Б.-а; ја наиме слиједим Клобучарицу, која је од Неретве растављена по прилици 1000 *m* високим пријелазом, дочим Л. Б. Б. још прије Чемернога превањује висове на лијевој обали Неретве. Главни склоп горја творе сувисле, пусте, али вреловите вапнене висоравни планинâ Трескавице и Лелије, које опкољују Калиновичко подручје, звано од давнина Загорјем. Код Трнова се већ појављују на дôњим височима виша, тамна вапна, у кориту Жељезнице леже многе стијене зеленкастог, мелафирног еруптивног камења са Трескавице[2]). Но налазимо и овећих појава верфенског шкриљевца; једна такова оаза је Хрбљина. У осталом још се често помаља верфенски шкриљевац из танке, посве кршевите вапнене покривке, а склапа се прама Мјеховини[3]). Ваља споменути још јуру и креду, па малу неогену котлину код Калиновика. Висораван Трескавице и Лелије спада међу највише и најпространије у земљи; она додуше на најужој страни слази до 1100 *m*, али се иначе вазда таласа између 1300—2000 *m*. Прави врх Трескавице испео се 1877 *m*, али се јужно од њега Трескавица уздиже на 2032 *m*, па и њен сјевероисточни наставак, Зелена гора, има на Стогу још 2014 *m*. У палеозоичком подручју Дрине, од којег се још један комад амо убраја, досиже Кмур само 1509 *m*.

Од Тјентишта прама Фочи раствара се вапнена покривка све више у поједине остатке, који покривају овише главице; верфенски шкриљевци почињу на обронцима, а испод њих појављује се старије

[1]) Битнер: „Verhandl. d. geol. R.-A.", 1879., стр. 258. и 259.

[2]) Битнер, на озн. мј. стр. 291.

[3]) На озн. мј.

шкриљевасто камење, које се на сјеверу и сјевероистоку све већма распрострањује. Тај палеозоички шкриљевац је фино-пропрани, црни иловасти шкриљевац равна лома, који се у наслагама измјењује са грубијим, сјајнијим шкриљевцима, пјесковцима и кремењацима. Свугдје леже вапна као водоравне плоче поврх шкриљевца; прама југу се пак опет сједињују у тријасну вапнену зону дринских извора[1]).

7. Тако дођосмо до Црногорског високог горја, које лежи не мало посве изван босанско-херцеговачких међа, но којега нам се овдје ваља дотаћи макар и површно. Док понајближе лежећи масиви показују још претежно висоравњачки карактер, то они, што се ређају даље југоисточно већ су јасно грбинског облика (Kammbildung)[2]). Геолошки, тектонски и орографски спада Црна Гора к Босни и јадранском приморском подручју; да дакле не опетујем што је већ речено, упућујем на К. Хасертов (Hassert) изврсни опис површинских прилика Црне Горе[3]). Његово потанко разлагање ријешава нас посла, да се бавимо подробним образложењем овдје изложене разгране, тим више, што то подручје не задаје особитих потешкоћа. И тврдње Л. Б. Б.-ове неодаљују се знатно од наших; он назива свеукупно црногорско високо горје локалном ознаком „брда“, па га разглаба у скупине Волујак, Дурмитор, Морачко градиште, Сињевицу и Кучки Ком. Ми придржавамо скупину Кучки Ком, па тако исто Волујак, али ову називамо по највишем врхунцу Босне Маглић-скупином. Морачко градиште пораздјељујемо међу обје остале скупине, јер није тако изричито индивидуализовано. Што лежи на сјевер Морачког прелаза (рукав извора Пиве) прама Тари код Колашина, рачунамо у скупину Дурмитора, а што јужно, то к Сињевици, или како би је по највишем врху можда боље назвали — к Лебршнику.

По томе распада се цјелокупно подручје, омеђено цртом Зета—Морача—Цијевна—Предељачко-седло—Лим—Тара (Лепенац)—Дрина—Сутјеска—Чемерно—Гацко-поље—Дуга-кланци—Зета, у четири одсјека:

а) скупину Маглића, који лежи на међи, те који је највиши врх окупационог подручја (2387 *m*); овамо спада и висока јурска вапнена коса Волујка 2298 *m*. Подручје те скупине означено је цртом дубине Пива—Сутјеска—Чемерно—Гацко—Дуга-кланци—Сушица и Бијела;

б) међу Пивом и Таром уздиже се огромни познати Дурмитор 2606 *m*, највиши врх у цијелој илирској горској покрајини; надаље Сињавина-планина 1866 *m* и Јабланов врх 2168 *m*;

---

1) Битнер, на озн. мј. стр. 288. и 289.

2) К. Хасерт (Hassert): „Peterm. Mittheil.“, попунбена свеска бр. 115., стр. 53.

3) На озн. мј. стр. 45. и д.

в) међу Лимом и седлом Превелац, Цијевном, Морачом и Малом ријеком је подручје Кома 2448 *m*, напокон

г) међу Зетом, Морачом и Сушицом скупина Лебршника 2174 *m*, Маганика 2108 *m* и Шиљевице-планине.

Хасерт (Hassert) расчлањује још тачније, што се може видјети у његову дјелу.

Тиме промотрисмо сјевероисточно унутрашње-копнено подручје, а сада је ред да се позанимамо кршевитим „приморским подручјем“.

Б. Приморско подручје.

Скоро сва југозападна половица илирског погорја сатворена је од вапна трију месозоичких творби, а међу њима опет превлађује кредино вапно, што — како је познато — значи исто што и кршевитост. Припадом спомињем, да и кретацијска вапна дебљином претежно надмашују остале босанске формације, те су, узевши уједно і тријаска и јура вапна, и од ових двоструко обилнија[1]). Свијетло-сива, звучна стијена, која твори велике једва гдје прекинуте пруге, није сама по себи прикладна за раслинство; продукт њене растрошности, „terra rossa“, могла би се до душе кадкад и обрадити, тим прије, што није ни без алувиона, — ал се тада опет јавља знатна апсолутна висина као запрјека.

Тако смо принуждени, да означимо врло знатне крајеве Босне, Далмације и Херцеговине једноставно као пусте, голетне камените пустиње, а то не вриједи само за оне крајеве, што се протежу дубље у унутрашње копно, већ и за некоје приморске крајеве, пошто се висораван дугачким окрајцима у море завлачи и онда се напрасно обара стрму. Овдје се једноставно не може употребити она раздиоба, што сам је покушао на сјеверо-истоку илирског погорја, а то, како сам већ напријед споменуо, поради не мало посвемашне оскудице регуларног ријечког система, па по томе и поради помањкања колико-толико сувислих депресивних црта. Колико је ова кршна громада збијена у цјелину, види се и по томе, што ју је једино Неретва могла да пробије. Ту је дакле једина прилика да се посматрају некоје демаркацијоне црте, но и ту смета, што је то раздоље (Durchbruchsthal) баш ондје усјечено, гдје је тле веома једнолично и гдје се је вертикалан састав наслага мало помицао.

Ослонивши се на некоје дубље водене жиле са подручја Саве ил Јадранског мора, па на тијек крашких ријека и на она више мање

---

[1]) пл. Мојсисовић: „Grundlinien“, стр. 34.

протегљаста поља, можемо ову горовину да дијелимо неким мјерилом, које нам ипак не ће моћи свагдје да једнако послужи.

Ми можемо илирско кршно погорје, које јасно смјера к југоистоку, раздијелити у двије зоне: у праву илирску приморску зону, која у главноме састоји од кредина вапна, те у дуго поворје „западно босанских висоравни", у којему превлађују јурска и тријасна вапна. Почећемо са овим пошљедњим.

*

Западно-босанске висоравни сачињавају непрекидну косу готово водоравно положених вапвених плоча старије месозоичке формације, које су при знатној надморској висини релативно мало чланковите. Почетке им видимо у заравнцима на Купи и Глини; одавле сижу у чисто југоисточном смјеру преко долине Неретве до Чемерног, гдје их црта Гацко—Сутјеска раставља од високог горја Црне Горе. У нашем распореду поступамо тако, да шљемена и масиве, који се из плато-а јасно издижу, одијелимо додуше само релативним депресивним цртама, али да оне извисине, које се не би могле одијелити, мимо насилним пером, оставимо у скупини, у коју и улазе. Поједине одсјеке крстимо у правилу по њиховима највишим извисинама.

Најдубља црта, што раставља западно-босанске вапнене висоравни од илирских приморских зона, тече овако: Северин (Купа)—Стубица—Врбовско—Огулин—Слуњ—Корана—Ваганац—Бихаћ—Уна—Грахово—Ливањско поље—Ливно—Жупањац—Угровача—Мостарско блато—Мостар—Благај—Невесиње—Невесињско поље—Заломска—Мушица—Гацко поље.

1. Као прва скупина западно-босанских вапнених висоравни појављује се на сјеверу скупина Карловачког кршевитог краја и Петрове горе. Што се одаљујемо од група по Л. Б. Б.-у, оправдавамо тиме, што настојимо да по могућности доведемо у што могућнији склад демаркацијоне црте са формационим међама, тим више, што једноличност релијефа једва да пружа гдјегод очевидних удубина. Тако одабрах међу многим цртама оне, које су геолошки оправдане, у колико и то не би било на силу. Кршевити крај југозападно Карловца сачињава за право наступ к висоравни високе Хрватске, састоји поглавито од тријасичких и кретацијских вапна те је ванредно пуст. Код Карловца се појазљују старији вапненци под кредом, које убрзо на истоку покривају млађе терцијарне наслаге[1]). Источно лежи пред њима

[1]) Тице: „Jahrbuch d. geol. R.-A.", 1873., стр. 30.

скупина врхунаца Петрове горе, састављених од палеозоичких и неогених творба, која испуњава простор међу Глином, Радоњом, Кораном и Купом. И флишки је комплекс овдје већ заступљен. То хумље причиња ми се премало индивидуализовано и превише срасло са кршевитом висоравни, а да бих га могао отцијепити; најзад тешко да би се нашла и прикладна црта за то. Ипак треба овдје, ко и у наредним скупинама разликовати крш и хумље, пак ту разлику ваља и именом истакнути.

Апсолутна висина није нигђе знатна; плато, на којем нема правих извисина, просјечно је 200—400 *m* висок, знатније висине на сјеверозападу (Гложец 696 *m*, Комарица 640 *m*) не досижу 700 *m*. У Петровој гори највиши је врхунац Петровац са 507 *m*.

2. Глински кршевити и хумовити крај у главноме је сродна геолошког састава. И овдје можемо разлучити тријасна вапна на југу од хумља палеолитског, неогеног и флишног камења на сјеверу. Како нас већ карта учи, овај ни апсолутно ни релативно знатни вапнени равњак више је расчлањен од карловачког крша. Имаде доста надземних ријека; разгранате жиле Глине, Коране и Уне, те њихових притока овладале су претежном чести плато-а, тако да се је тај равњак, изузевши његова кретацијска вапна, претворио у право, дјеломице дапаче пошумљено хумље. И овдје се дакле показује слабија отпорна снага тријаских вапна против дјеловања текуће воде. Спомињем још некоје неогене уклопе у вапну (Језерско, Крупа, Цазо, Жут, на Блатници). Тице (Tietze)[1]) примјећује о геолошким приликама још ово: На сјеверу су облици гора у главноме увјетовани еоценим пјесковцем, који је уопће главни удионик при геолошком саставу тога подручја. На југу постаје све важније за творбу гора тријасичко и још старије камење. Младе терцијарне наслаге сачинише на сјеверу горја неколико врхунаца, који чешће задиру ко какав залив у старије камење неогене периоде, пак га (као н. пр. код Топуског) тако покривају, да се само на рубовима ријека види подлога. На сјеверу провирују преднеогене творбе једино ко каква острва из млађе покривке[2]). У подручју тријаских вапна највиша је Гомила млада (799 *m*), иначе једва има виших извисина од 500 *m*. У неогеном предлошку мјери Љубиња 604 *m*, Цулумак 570 *m*, Кокирна 535 *m*.

Ту Глином—Мајом—Жировцем—Уном—Бихаћем—Ваганцем—Кораном опкољену скупину уједно са Петровом гором и са карловачким кршем, који се стере до Купе, а што је омеђен Глином, Кораном и цртом Слуњ—Северин, дијели Л. Б. Б. прилично умјетном цртом

[1]) „Jahrbuch d. geol. R.-A.", 1872., стр. 254.

[2]) О камењу ср. на озн. мј. стр. 255. и д.

Метљика (Möttling)—Лесковац—Крупа у „горје на Корани“ и у „бреговиту земљу на Глини“. Већ се против назива може приговорити, да не одговара обичају говора, да се ниска кршевита раван именује „горјем“, а хумовити предјел од 300—400 *m* релативне висине „глинско погорје“. Не гледећи на то, изгледало ми је, баш због хидрографских прилика, да је у том подручју боље попримити орографску раставну црту, окомиту прама смјеру горја, тим прије, што је широка, јако ували̂ена долина Глине у ту сврху врло подесна.

Но још ми је да нешто примјетим. Л. Б. Б. преполавља цијело велико подручје међу Уном и Неретвом цртом Унац—Гламочко поље—Купреш, па означује једну половицу „плато-ом петровачким“, а другу „подручјем динарских алпи“. Против првог назива опире се већ напоменуто моје начело, да се наиме мала мјеста тек у скрајњем случају употребљују при давању назива; такођер чини ми се Л. Б. Б.-ова раставна црта, особито међу Виторогом- и Цинцар-планином слабо прикладном за тај посао. У осталом држим за нужно, да овдје предузмем разчланчење на широко, при чему свакако геолошке и тектоничке прилике пружају неку потпору. Тако добивамо број скупина, које нијесу додуше свестрано тако оштро одлучене, како би било жељети, но које ипак имаду неко право на самосталност. Ну највише се истичу ове кршне стране спрам западно босанских вапнених равњака, што су им и високе пољане и грбаљи (Bergrücken) много виши. Одатле пак и она разлика која извире из физикалних и антропо-географских прилика. Прва је у том реду скупина:

3. Г р м е ћ — М а ј д а н с к а - п л а н и н а, што је опкољена цртом Уна—Унац—Петровац—Сана. Осим вапненог плато-а мора се овамо уврстити и палеозоичка Мајданска планина, пошто палеозоичко одгољење Крајине, којему припада Мајданска планина, не гледећ на њену незнатну величину, јесте тек положина (Abdachung) вапнене висоравни. Грмећ-планина је сатворена искључиво од месозоичких вапна; средина, у неку руку ко кичмењача, сатворена је од кретацијских вапна, уз која се прислањају јурске и тријаске творбе у сличном развоју. Одмах с ону страну Уне престаје нормални одток оборина и почиње права кршевита висока површина са сјеверозападним слазом и овим врхунцима: Црним врхом 1604 *m*, Јаворњачом 1480 *m*, Гредовитим врхом 1209 *m*, Козјаном 1071 *m*, Великом косом 837 *m*; овај пошљедњи свршава стрмином, која непосредно салази у Уну. У рудама богатој Мајданској планини[1]) досиже Руњевица 527, а Црквина 650 *m*.

---

[1]) пл. Мојсисовић: „Grundlinien“, стр. 80.

4. Црта од бихаћког неогена и алувијалне котлине к Пољу петровачком раставља Грмећ-планину од једне паралелне косе сличног геолошког и морфологиског састава, т. ј. од Осјеченице-планине, чијим је наставком Клековача. Ову скупину означујемо по томе скупином **Осјеченице—Клековаче-планине.** Поврх тријасичке подлоге лежи кретацијска покривка, која сачињава највише врхунце. Од месозоичких вапна споменућу једино малу неогену котлину Дрварску на Унцу. За орографско омеђење настају овдје већ озбиљније потешкоће. Ради се поглавито о томе, да се на једноличној, слабо развијеној висоравни нађу некоје сувисле, бар релативне дубинске црте. На то нас упућују пак цестовне пруге, које сасвијем природно оваковe црте траже, те исте по могућности слиједе. Тако као најбоље омеђење наше скупине добивамо: линију од Бихаћа уз Уну до Рипча; овдје напуштамо ријеку, те слиједимо цесту, која до Бјелајског поља тече правом природном браздом. Преко Меденог поља долазимо, вазда у надморској висини од 500—800 *m*, у Петровац[1]). Одавле нас води цеста преко неколико истосмјерних шљемена незнатне апсолутне висине к Сани код Кључа у долину. Одатле полазимо Саном до над њене изворе све до Ждрња, гдје нам опет једна цеста показује најподеснији узлаз к висоравни, те нас у југозападном правцу, дакле у правом куту према јасно израженом смјеру (Streichen), преко Потока и Рујнића доводи к Вагањ-Поткрају, најјужнијој тачки ове скупине. Сад сврћемо у сјеверозападном правцу к Рорама и к изворима Уне; почевши одавле пружају нам Унац и Уна подесну раставну црту.

Најзнатније су висине на југозападном рубу, оне надмашују и исту Грмећ-планину: Осјеченица 1795 *m*, Велики Љутош 1168 *m*, Велика Клековача 1961 *m*, Мала Клековача 1761 *m*, Јавора коса 1431 *m* и Гола коса 1650 *m*. Овој паралелно простире се такођер Срнетица-планина (Миљакуша 1370 *m*), која је од Грмећ-планине растављена дубљим урезом него ли од Клековаче, због чега је и убрајамо овамо.

5. Уз ову се ко истосмјерна коса прикључује дуго опружена **Шатор—Старетина-планина,** којој прибрајамо сва шљемена и извисине, што леже унутар црте Уна—Рађеновић—Трубар-Долови—Грахово—Ливањско поље—Прилука—Гламочко поље—Pope—Унац. Док сјевер, — подручје Једовника — спада тријасу, у главној коси знатно превлађују јурске и лиаске творбе, с уским пругама неоцомих[2]) и неогених слатководних творба на стрмоме слазу према Ливањском пољу. Ово кано да је већим дијелом испуњено лигнитским и угљо-

---

[1]) пл. Мојсисовић, на озн. мј. стр. 69. и д.

[2]) пл. Мојсисовић: „Verhandl. d. geol. R.-A.", 1879., стр. 256.

носним творбама. Особито заслужује позорност лијеп, 1 *m* дебели слој свијетла угљена испод Тушнице-планине[1]). Слаз према Гламочком пољу бива уз исте прилике, само што на мјесто неоцена долазе тријаси. Док на сјеверу досиже Сјеница 1114 *m*, Метла 1264 *m*, Једовник 1538 *m*, Голи врх 1594 *m*, уздиже се велики Шатор на 1872 *m*, Буковина коса на 1675 *m*, Гола коса над Врбицом још на 1627 *m*.

6. Подручјем Цинцар- и Виторог-планине означујемо голу, слабо чланковиту висораван међу Гламочким пољем и Врбасом (Скопљем), скупину, која је обрубљена овом цртом: Гламочко поље—Ливно—Жупањац—Купреш—Бугојно—Врбас—Јајце—Варцар-Вакуф—Кључ—Сана (Ждрње)—Вагањ-Поткрај. Главни је материјал, што твори тло, тријаско, на западу јурско вапно, дочим на истоку приличну површину заузимају палеозоичке творбе. Једна чест скопљанске терцијарне котлине остаје с ову страну орографске главне раставне црте; ту појаву образложих, говорећи о босанском рудогорју.

Највиша је тачка врхунац великог Цинцара на југу са 2006 *m*; у средини је Виторог-планина, која досиже само 1907 *m*, Смиљевац 1647 *m*. Познате висинске површине Круг-планине (Борова глава), Хрбљине-планине, Чардак-планине, спадају у најдивље крајеве крша, већ због знатне апсолутне висине; та једва да се некоја подручја при рубу спуштају до испод 1000 *m*. Пријатнији карактер имаде шумом обрасло палеозоичко осредње горје, које Л. Б. Б. орографски једва оправданим начином са масивом Зец-планине припаја к „Прозорском осредњем горју“. Споредној улози тих палеозоичких коса напрама вапненој висоравни, одговарају и чедни висински бројеви: Димитор 1483 *m*, Лисина гора 1338 *m*, Расоје 1514 *m*, Декала 1535 *m*.

7. На југу се прикључује скупина Радуше- и Чврстнице-планине. Геолошки им је састав знатно замршенији. На западу Врбаса старије је камење од кредина; на сјеверу Радуше-планине појављује се дробњак, верфенски шкриљевац, црвени пјесковац, камо спадају и седрене наслаге Радуше. Тријасно вапно дијели се у двије скупине, једну дōњу, масивну, коју код Купреша прате мелафири, и једну вишу, која се може сравнити са главним доломитом. Повише су жута вапна јурске творбе, оскудна окаминама[2]). Док Радуша спада тријасу, наткривају Чврстницу јурска вапна. У тој је скупини јако развијен старији тријас у сподоби верфенског шкриљевца, а исто тако се посвуда примјећују младотерцијарни талози. Југ већ запремају кредина вапна. Скупину Радуше-Чврстнице омеђујемо цртом Бугојно—

[1]) Исти на озн. мј. стр. 256. и 257. „Grundlinien“, стр. 67. и д.

[2]) пл. Мојсисовић: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 256.

Велика врата (1384 *m*)—Купреш—Шуица—Жупањац—Дрина—Циганско брдо—Угровача—Мостарско блато—Мостар—Неретва—Рама—Прозор—Макљен-седло—Врбас. Највиша је извисина скупине други највиши врхунац у земљи, Чврстница, 2228 *m*. Врањ-планина се уздиже на 2074 *m*, Радуша на 1956 *m*.

Низ западно-босанских вапнених висоравни наставља се с ону страну Неретве, чији је раздор, ко што већ примјетисмо, пресјекао потпуно јединствено подручје. Но прије тога ваља нам се осврнути на онај еруптивни склоп, кроз који се међу Рамом и Јабланицом провлачи Неретва, и који по томе половином припада и једном и другом одсјеку [1]). У подлози еруптивног камења, која почиње 3 *km* идућ уз Неретву, која је као колац уклопљена међу таложне наслаге, а мало не је налик на четворину, налазимо у сјеверозападном слазу тамне, меке шкриљевце и гомољаста вапна (тако звано Прапорац-камење); ови шкриљевци и вапна сачињавају код Јабланице највиши чланак серије верфенских наслага. На западу је склоп опкољен млађим тријаским вапнима и доломитима; сами склоп ће бити средњо-тријаског доба. Западну међу према скупини Пласе сачињава, како се чини, млађи клин; за сада пак није могуће означити старост еруптивног камења, које састоји понајвише од свјежег, прозирног живца (Feldspath), што се је развио чисто зрнаст [2]).

8. С ону страну Неретвиног раздора издиже се стрмо П р е њ - п л а н и н а и њен југоисточни наставак В е л е ж, свакако један од најљепших и најпристалијих високогорских склопова Босне и Херцеговине, к чему понајвише доприноси положај у кривају (Flussknie) Неретве. Јер тиме је получено неколико тачака, које допуштају преглед и крјепко истицање високогорске косе, предност, која мањка већини других масива. Са три стране сачињава Неретва орографску међу; према југоистоку одабиремо црту Мостар—Благај—Невесиње (892 *m*), Зимљехан 879 *m*—Главатичево 349 *m*. На тријасној подлози очували су се овећи остаци негдашње јурске покривке; слаз према Неретви обрубљен је верфенским наслагама, палеозоичким творбама и неогенима. Код Коњица наилази Неретва по други пут на косу верфенског шкриљевца, која се амо довлачи од Главатичева, па ту косу опет напушта, да протече терцијарном коњичком котлином, па да наиђе на ову коглину поново код Острошца. Тај средњи комад њеног тока уједно је и природно најљепши, „комад плодног босанског земљишта, бачен на херцеговачку камену пустињу [3])“. Сјеверно од Коњица издижу се

---

[1]) Битнер: „Jahrbuch d. geol. R.-A.“, 1888., стр 334.—341.

[2]) Ц. пл. Јон: „Jahrbuch d. geol. R.-A.“, 1888., стр. 342.—354.

[3]) Битнер: „Jahrbuch der geol. R.-A.“, 1888., стр. 322.

високо терцијарне масе, у којима имаде бара и извора (Дôње село). Код Острошца се појављује опет вапно. Поврх њега леже јужно од Јабланице дебело плочаста, црна, бијело испрутана вапна са наслагама лапора, затим бијело, раздробљено доломитно вапно, над овим седра, онда опет доломит, затим јака, добро сврстана вапна Неретвиног кланца. Та се спуштају испрвице поравно према југу, па су код Сјенице и Мостара јаче поремећена[1]). Код Јабланице се примјећују два ријечна зараванка на Неретви (јабланичка војарна лежи на једноме од њих); материјал је диорит, шкриљевац, особито пак вапно и доломит. Тај је у танким љускама; нутрина им је изједена, а шупљине испуњене су доломитним пепелом[2]).

Прењ-планина имаде на свом јужном рубу читав низ лијепих високих врхунаца, који су кроз већи дио године покривени снијегом; са сјевера задиру притоци Неретве својим долинама дубоко у масив, те тако проузрочују величанствене заглавке долина (долина Бијеле). Највише извисине јесу: прави Прењ-врхунац 1916 *m*, Четиње 1992 *m*, Лупоглав 2102 *m*; у коси Прењ-планине, гдје осим ових имаде још и врхунаца од 2059, 2000, 2055 и 2123 *m* висине, издиже се такођер и Велика капа 2004. Особац 2026, Борашница 1887, Каменац 1843 *m*, напокон Вележ са 1969 *m*.

9. Мориње. У ужем смислу зове се тако само крај у средини скупине, о којој ћемо ето говорити као о завршном чланку западнобосанских вапнених плато-а. Крећемо од хана Зимље јужнозападном међом преко Невесињског поља к Заломској и Мушици, одатле преко Гацког поља, Чемерног и Клобучарице долине долазимо у долину Неретве, окле ћемо до Главатичева. Подручје Мориње запрема већ добрим дијелом кретацијска вапна, у којих је већ чисто југоисточно смијерање илирске приморске зоне. То се особито истиче код Гацког и Чемерног, гдје цијели један систем врста чврстих и лапорастих вапна, лапорастих шкриљеваца и шкриљевастих лапора, који се спуштају према сјевероистоку, смијера умјерено према југоистоку[3]). Сјевероисточни одсјек Мориње залази још у јурске тријаске висоравни; осим тога ваља уважити алувијална и неогена испуњења пољâ, особито пак пјесковце и лапоре флишног комплекса на горњој Неретви. Флишна зона има на југозападу за подлогу косу вапна, која непрекидно према сјеверозападу смјера, а под овим опет лежи лапорасто камење, које даје добре травњаке. Према дубини превлађују вапна, која творе прелаз

[1]) Битнер: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 260.

[2]) Битнер: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1888., стр. 162. „Grundlinien“, стр. 261.

[3]) Битнер: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 287.

ка гатачкоме кршу. „Флишна зона представља најунутрашњију и најмлађу чест, која али сјеверозападно, код Улога, прелази у облик корутине, пошто се овдје дубља вапнена одложења у Црвању и Вележу издижу до знатних висина[1]). У тој флишној зони са најкраснијим шумама, која раставља херцеговачки крш на југу од тријасно-вапненог високог горја Товарнице и Думош-планине на сјеверу, лежи подручје Неретвиног извора и њен горњи ток. Почевши од Улога провањује она дивљим, источнозападним коритом кроз вапнене зоне, док се код Главатичева не дохвати тектонсне црте, која се веома истиче и прелази у сјеверозападну увалу; но ту црту Неретва[2]) није употребила, већ је себи, држећи се више сјевера, продрла корито кроз већином тријасно-вапнене масе[3]).

Надморска је висина Моришње скроз знатна, и најдубља мјеста у пољима не спуштају се испод 800 *m*; насупрот шљемена су релативно и апсолутно мање знатна. Чрвањ-планина издиже се у Зимомору на 1921 *m*; а стрми руб уз најгорњу Неретву досиже највећу висину у Живању 1695 *m* и у Међевој глави 1602 *m*, а већи дио осталих врхунаца пење се између 1200—1600 *m*.

*

Морињом свршава је дуги низ западно-босанских вапнених плато-а; и тако смо дошли до западног слаза црногорског високог горја, до „Брда“. Од Чемерног враћамо се опет к сјеверу, да прозборимо о четвртој орографској главној чести Илирије. То су илирске приморске зоне. То име има да означи у једну руку литорални карактер горских коса уз Адрију, у другу пак творбе, које су се услијед јасно југоисточног смјерања по зонама једна уз другу поредале. А хоћу тиме и да предусретнем оно погрјешно мнијење, као да би имали посла са системом ланченог горја; унаточ томе илирске приморске зоне су још изразитије висоравни, него што су оне, о којима смо мало прије расправљали, премда нијесу без шљемена, која услијед многоструких сличности са алпинским приликама чине из далека утисак ланченог горја. Природа плато-а и крша зависи о премаху кредина вапна. Многобројна поља, што се стеру у правцу, којим се горје пружа, представљају исто толико оаза, које се тим више истичу, што су опкољене пустоши околних предјела; често пута им апсолутна висина смањује вриједност (Купрешко поље 1100—1200 *m*). Овдје уопће нема врло великих висина, као што их има у

---

[1]) Битнер, на озн. мј. стр. 292.

[2]) Битнер: „Jahrbuch d. geol. R.-A.“, 1888., стр. 321.

[3]) Битнер: „Verhandl. d. geol. R.-A.“, 1879., стр. 287.

западно-босански вапненим плато-има; приморске зоне не надмашују 2000 *m*. Плодоносна снага мора не допире дубоко у нутрињу горја, већ је каткад ограничена само на обалу већ с тога, што висоравни падају не мало ко окомите стрмине. Том благотворном дјеловању мора прискаче често пута у помоћ и веће обиље флишног пјесковца.

Док Л. Б. Б. убраја у подручје, о којем смо прије говорили, „високу горовину на Корани“ и „Глипско погорје“ у већем дијелу, па онда цијели „петровачки плато“, „подручје динарских алпа“ и донекле „јужно-херцеговачку степенасту земљу“, промотрићемо овдје шест готово скроз и скроз у велике пространих група нашега предшастника: „Високи равњак горовите Хрватске“, „Сјеверо-далматинска раван“, „Подручје динарских алпа“, „Југо-херцеговачка степенаста земља“, „Црна гора“ (са неколико подразреда) и „Подручје Румије“. Уз то су и далматинска острва, но о њима не ће бити говора у овоме чланку.

Истичем, да сам у главноме спостраних са реченом раздиобом. Велика пространост појединих одсјека оправдава се особитом једноличношћу и монотонијом предјелâ; даље се неда рашчлањивати. Ако рекнем, да се овдје најмање може говорити о правилној члanковитости, онда сам тиме означио и спољашњи карактер тих литоралних пруга. Свега сам их раздијелио у 4 одсјека уз још неке подраздјеле.

1. Понајприје је висораван горовите Хрватске, коју омеђујемо као и Л. Б. Б. на овај начин: Ријека—Лујзинска цеста (902 *m*)—Купа—Северин—Врбовско—Огулин—Слуињ—Корана—Ваганац—Бихаћ—Уна—Купирово (796 *m*)—Зрмања. Цртом, повученом од Сења југоисточно, одмах се растављају масиви Капеле и Велебита. Тектонички је хрватски крш велик, од сјеверозапада к југоистоку управљени талас (Aufbruchswelle) тријаских камених маса, које с обје стране, а особито на истоку, прате креде. На западу се та креда ограничава на уску, можда гдјегод и претргнуту пругу уз обалу, то ће рећи, да су дотичне наслаге или под море утонуле, или да су отплављене. Међутим морају се и острва, што су најближа обали, рачунати у кретацијски попратнички појас, којим се спаја еоцен. На некојим мјестима канда се и у тријасном подручју појављују изолиране партије креде[1]). Плато дакле састоји готово једино од месозоичких вапна, и то од креде, горњег и средњег тријаса. И она поља, што их овдје има, испуњена су неогеном и алувијалном црвеном земљом. Крај тога су јура и палеозојик тек споредне важности. Плато горске Хрватске је вишекрат наборан услијед Сењског била (сјеверног наставка Велебита) и Капеле.

---

[1]) Е. Тице: „Geologische Darstellung der Gegend zwischen Carlstadt und dem nördlichen Theile des Canals della Morlacca“, „Jahrbuch d. geol. R.-A.“, 1873., стр. 30. и д.

Између ових и сјевероисточно од Капеле утврђено је неколико омањих набора[1]). Оба главна таласа опкољују велику кредо-вапнену корутину, претргнуту неколиким наборима другога реда, са три овећа поља (Гацко—Оточко 459, Личко—Госпићско 565, Крбавско 650 *m*). Источни и западни талас, Капела и Велебит, орографски су високо окрајно горје са стрмим и голим западним странама и благим, степењевитим, шумовитим источним слазом, што је у вези са наборним саставом, преметнутим к југозападу[2]). Западне стране и слаз хрватског крша према Кварнеру приказао је већ И. пл. Лоренц (Lorenz) у профилу, који се у извјесном правцу може означити уопће типичним за слаз илирских приморских зона к Јадранском мору[3]). У геолошком погледу долази на старије либурнијско кршевито вапно пјесковац, затим нумулитни пјесковац. Орографски разликујемо висоравњачки руб, најгорњу, средњу и најдо̂њу положину. Обоје растављa винодолска удолица.

Највеће извисине просјечно 500—1000 *m* високог хрватског плато-а јесу: у коси Велике Капеле Бијела Ласица 1533 *m*, у коси Велебита, који завршава Кварнер стрмином у виду стијене, Вагањски врх 1758 *m* и Свето Брдо 1753 *m*[4]).

2. Сјеверно-далматинско хумље је јужни наставак горовитог хрв. плато-а, те се дјеломично губи у паралелним острвним косама. Оно најјасније истиче правац и поредање творба једнаких зона. То је хумље некадашња кредина плоча, која је ерозијом претворена у дистинктно хумље, омеђено цртом Зрмања—Книн—Чикола—Клис—Солин. Поврх њега лежи флиш, који се протеже од новиградске увале до иза Чиколе. Хумље је услијед тога флиша, затим услијед многобројних еоцених паралелних пруга либурнијског степена и квартерних творба у главноме изгубило свој кршевити карактер, или је бар на овећим површинама услијед утицаја јужног сунца обрасло бујном вегетацијом. Да се тај одсјек, како хоће Л. Б. Б., назове „равницом", за то ми се чини тло у вертикалном смјеру сувише развијено. Та и онако ундулирана земља претворена је утицајем текуће воде уопће у право хумље. Све то не смета, да је на претежно кретацијско вапно везано пусто кршевито тло, које се је прилично непосредно и оштро прикључило културним оазама, дапаче и непосредно на обали, као н. пр. на красном каштеланском затону.

---

[1]) Исти, на озн. мј.

[2]) Супан: „Oesterreich-Ungarn", стр. 304.

[3]) „Geologische Recognoscirungen im liburnischen Karste", „Jahrbuch d. geol. R.-A., 1859., стр. 332. до 345.

[4]) Исп. Стахе (Stache): „Liburnische Stufe", „Abhandl. d. geol. R.-A.", 1889., стр. 3. и д.

Висине су малене, ко што и јесте у природи хумља. Јурашинка над Карином има 674 *m*, Мосећ-планина достиже у Кичину 796 *m*, Мовран мјери 843 *m*, Монте Тартаро код Шибеника 496 *m*. Висоравњачки руб, који каштелански залив на сјеверу тако лијепо завршује, па је орографски као и геолошки највише налик слазу тршћанског крша, лежи између 500—780 *m* (Козјак). Највећу извисину представља изолирани Проминскн врх са 1148 *m*. Мимо ове ријетко је наћи врхунаца, који су премашили 300—400 *m*.

3. Систем Динарских планина обухвата остатак горја, што лежи сјеверно од Неретве. То је камење, које не мало искључиво припада креди; само у сјеверозападној части увлаче се творбе тријаса и јуре те козино-наслаге, дочим је цијела коса уздуж провучена уским пругама нумулитног вапна. На обали почиње флишни пјесковац. Орографско омеђење приказује црта: Неретва—Мостарско блато—Угровача—Дувањско поље—Жупањац—Ливно—Ливањско поље—Грахово—Трубар-долови—Рађеновић—Врело Уне—Купирово—Зрмања—Пађени (344 *m*) —Крка—Книн—Сиверић—Чикола—Неорић—Клис—Солин. Црта од Книна преко Кијева (539 *m*) к Цетини на Сињ, надаље цеста к Имотском—Тихаљини—Требижату—Неретви дијелила би праву Динару од далматинског приморског горја.

Име „Динарског система" захватило је, као што обично бива, даље него што треба, те се је тако протегнуло до иза Динаре у ужем смислу. Но мени се чини, да се не би смјело појам тако далеко проширивати, као Л. Б. Б., који све горје и високе равнице међу Неретвом и Уном—Бистрицом до црте Унац—Купреш—Рама на истоку зове „подручјем Динарских алпи". Толика чест горја, у којој имаде без сумње довољно орографских разлика, не може се оставити, а да се не би потање расчланила. Осим сјевера, гдје искључујем из динарског система Шатор—Старетину, Цинцар—Витторог и Радушу—Чврсницу-планину, одмиче наша међа и на сјеверозападу од оне Л. Б. Б.-ове. Ми ударамо овдје раставницу прама Велебиту мјесто долином Бутишнице у долину горње Зрмање и преко ниског седла Купировског, јер се тек на тој црти јасно одваја динарска коса од хрватског високог плато-а.

Главна коса динарског горја, која ти се причиња величајном, кад је гледаш нарочито из Ливна или Сиња, право је кршевито високо горје, које те, како је протегљасто и уско, још јаче подсјећа на прилике вапнених алпи, па се по томе и може већим правом, него ли икоје друго горје Илирије, назвати планинским. Назив „Динарски алпи" има се тим прије цридржати, што се већ од давна прилично опћенито

употребљује. Динара је ускос незнатне ширине ванредно непријазна и непроходна; дубоких кланаца или седала нема никако, пак због тога осим пролошке цесте, која се успиње до 1122 *m*, и нема других згодних цеста; истом на сјеверу, међу Уилицом и Динаром има опет цеста (Грахово—Граб—Голубић). Што се тиче висинских прилика, то је највећа извисина Уилица-планина, којом отпочиње главна коса (1654 *m*). Главни врхунци Динаре у најужем смислу јесу од сјевера к југу: Динара 1831 *m*, Велики бат 1851 *m*, Јански врх 1790 *m*, Јанково брдо 1779 *m*, Троглав 1913 *m*, Сокол1589 *m*, Камешница 1810 *m*. Главна коса свршава на пољу код Имоског, па се до продола Неретвина наставља кретацијским хумовитим и степенастим тлом, којему су највиши врхунци Морњача 1190 *m*, Кленак 988 *m*, Ошљац 1256 *m*, М. Малић 622 *m*, Тртра-планина 689 *m* и Куковац 517 *m*.

Далматинско приморско горје, — које радије тако називљемо него ли по Л. Б. Б. „осредњим горјем", јер се при пошљедњем називу и нехотице помишља на благе, округле облике, које би заман тражили — почима са својим гласовитим, попут стијене стрмим слазом к мору, са Великим Козјаком 1207 *m*; на то се ређају Свилаја-планина са Совром 1301 *m*, и Свилаја 1509 *m*, онда обликом лијепи, али иначе посве голи Мосор 1330 *m* и Козик-планина 1318 *m*. На ову се прикључује Биоковско горје са Брелом 1535 *m*, па Св. Илија 1640 *m*, Св. Ђуро 1762 *m*, Бриса 1538 *m*, затим Шибеник 1314 *m*, Мотокира 1063 *m*, Билић-горје са Вел. Градином 846 *m*, те Бабина гомила 735 *m*, која састоји од нумулитних вапна, те је потиснута далеко у Неретвину делту.

4. С ону страну Неретве наилазимо на пошљедњи члан илирских приморских зона, јадну, камениту и кршевиту пустињу херцеговачко-црногорских кредних високих плато-а. Црта Гацко—Корито—Билек—Требиње—Дубровник дијели их на ниску чест, која се степенасто спушта к мору, то јест јужну Херцеговину, и једну вишу, још мање приступну, то јест западну Црну Гору. Ипак је све то геолошки и орографски једна цјелина, једна висока раван, коју надмашују поједини масиви. Некоје од ових (Рудине, Орјен, Румија) одјељује Л. Б. Б. као самосталне скупине, што ми се не чини од потребе.

Кредин вапнени плато сиже према сјеверу до црте Мостар—Благај—Невесиње; одавле вучемо међу преко Невесињског поља, дуж Заломске, па преко Гацког поља кроз кланце Дуге к Никшићу, те онда Зетом к Морачи и Скадарском језеру, откле нас Бојана води к мору. Изузевши некоје изданке тријаских и јурских вапна на сјеверу, алувијалска испуњења поља, те литоралне флишне нумулитно-вапнене пруге,

показује геолошка карта само кретацијска вапна, која ту сасвим преотимљу мах и подају земљи штетни значај кршевитости. Већ код Мостара појављују се чврста алвеолинска и нумулитна вапна, тако да је у огромној вапненој маси горњо-неретвиног кланца за сада бар фиксирана дõња међа (верфенски шкриљевац јабланички) и горња међа. Почевши од Благаја налазимо само пусто кршевито тло, састављено од рудистних вапна, нумулитних вапна и бречија[1]). Пуста кредна висораван на југу Динаре и с ону страну Неретве, дакле у опсегу баш овог одсјека, расчлањена је неколиким косама еоцена. Све слазе сјеверо-источно, гдје их прате овише стрмине и главице наслага кредних вапна; дакле по свој прилици комбинација положених набора са надметањем (Ueberschiebung). Свакако није ништа друго ни онај прелом херцеговачких висина прама далматинској обали (испореди тектонски са сјеверним споредним појасем ист. алпи)[2]).

Једва можеш себи замислити јаднијих крајева, особито у овим ширинама, код толике множине оборина и у близини благотворног мора, него што је јужна Херцеговина. Утисак пустињског јада и голети, по моме мнијењу још се увећава тиме, што вапно, које смо вични гледати само у дивљим, чудноватим шиљцима и зубцима, којима никако не мањка вегетација, овдје приказује благе облике, који се опет не могу замислити без шуме или бар какова-такова зеленила. Обле извисине, покрите звучним, оштро-бридастим кредно-вапненим шљунком, сличе заиста широким громилама туценог камена, кроз које се тек гдјегде помаља који џбун најкржљавије врсте.

Више и ниже равнице често се измјењују те творе ступњевинасти састав; висина над морем вазда је знатна. Три, бар дјеломично паралелне удубене црте провлаче се јужном Херцеговином: једна је она, коју већ познајемо, а узесмо је за орографску раставницу преко Невесињског и Гацког поља; друга иде од утока Брегаве прама Стоцу и Билеку; а трећа се добива помоћу Поповог поља, дотично Требишњице.

У Црној Гори не можеш ни толико да дијелиш; пред нама је висораван без икаквог дубљег уреза и без икаквих текућих вода. Ту једноличност ублажују тек некоји врхунци, што онуда стрше, као што су: Ловћен 1759 *m*, Орјен 1895 *m*, Његуш-планина 1692 (1725) *m*, Сујежница 1234 *m*.

Тако доспјесмо у најјужнију далматинско-херцеговачку приморску пругу, која уједно приказује најнижи степен херцеговачке ступњевине,

---

[1]) Битнер: „Verhandl. d. geol. R.-A.", 1879., стр. 287.

[2]) Битнер, на озн. мј. стр. 312.

гдје се више не досиже висина од 1000 *m*: Властица 909 *m*, Зечија глава 907 *m*, Непробић 986 *m*, Випера на Пељешцу 961 *m*, Илино брдо 982 (953) *m*, Братагош 868 *m*. У средњем комаду јужне Херцеговине највиша су брда на десној обали Требишњице: Глумина 948 *m*, Леотар 1229 *m*, Тухалска бјелина 1396 *m*, Шиљенац 1296 *m*, Врањак 1073 *m*, Липница 1067 *m*. Надаље досиже Руда 1247 *m*, Орловац 1267 *m*, Обло брдо 1116 *m*. На сјеверном се крају издиже Трушина планина до 1143 *m*, Снијежница 1262 *m*, Голи врх 1502 *m*, Баба-планина 1737 *m*, Бјелашица-планина 1867 *m*, Снадовица 1548 *m*, Ресина 1340 *m*, Вучица 1214 *m*.

Не може се дакле затајити, да постоји постепени слаз к обали. Урачунавши сусједне скупине Прењ и Мориње добивамо четири велика степена са највишим висинама: 2123—1600 *m*, 1867—1500 *m*, 1396 до 900 *m* и 986—700 *m*. И оно мало овуда уклопљених поља стере се у приличним висинама; међу првим и другим степеном леже поља Невесињско и Гацко 800—1000 *m*, Фатничко и Дабар-поље пукло је међу другим и трећим степеном у висини од 500—700 *m*, а међу другим и трећим степеном спушта се Попово поље на 300—200 *m*.

Још ваља примјетити, да су свакако незнатне терцијарне подине уздужних и попријечних низина старијег горја на обим обалама Неретве угљевите; при том се често нађе бијелих, меких лапора и пјесковитих вапнених лапора, који могу да послуже као изврстан грађевни материјал. Спрам тога бар херцеговачка вапнена висораван није у толико непродуктивна [1]). У погледу засијавања корисних раслина служе поља овдје као и свугдје као оазе; на жалост тек нијесу нигдје тако ријетка као овдје.

Саберемо ли најзад све то, како расчланисмо илирску горовину, добивамо овај пријеглед:

А. Подручје инутрашњег копна.

I. Босанско осредње горје.

1. Козара-планина и Зрињ-горје.
2. Скупина Врбаса—Босне.
   а) Укринско хумље.
   б) Осредње Усорско горје.
3. Средишње босанско вапнено горје.
4. Босанско рудогорје.
5. Варешко осредње горје.
6. Кладањско осредње горје.
7. Мајевица-планина.

---

[1]) Битнер, „Verhandl. d. geol. R.-A.", 1879., стр. 312.

II. Источно-босанско вапнено горје.

1. Сребрна гора.
2. Романьа планина.
3. Подручје Лима.
   а) Градина-планина.
   б) Љубична-планина.
   в) Дуго поље.
4. Гола Јахорина-планина.
5. Бјелашница-планина.
6. Загорје.
7. Црногорско високо горје (Брда).
   а) Маглић—Волујак.
   б) Дурмитор.
   в) Ком.
   г) Лебршник.

Б. Приморско подручје.

I. Западно-босанска вапнена висораван.

1. Карловачки крш и Петрова гора.
2. Глински кршевити и хумовити крај.
3. Грмеч—Мајданска-планина.
4. Осјеченица—Клековача-планина.
5. Шатор—Старетина-планина.
6. Цинцар—Витороґ-планина.
7. Радуша—Чврстница-планина.
8. Прењ—Вележ-планина.
9. Мориње.

II. Илирске приморске зоне.

1. Висораван горске Хрватске.
   а) Капела.
   б) Велебит.
2. Сјеверо-далматинско хумље.
3. Систем динарских алпи.
   а) Динара.
   б) Далматинско приморско горје.
4. Херцеговачко-црногорска кредна висораван.
   а) Херцеговачка ступњевина.
   б) Црна Гора.

Prehistorička i rimska nalazišta u okolici Skadra u Albaniji.

Piše

Teodor Ippen, c. i kr. konzul.

(Sa 9 slika u tekstu.)

Ovdje iznosim predrimska i rimska nalazišta, koja sam u pošljednje vrijeme utvrdio u okolici grada Skadra, naročito uz istočnu obalu Skadarskog jezera. Nadam se pouzdano, da ću broj ovijeh nalazišta u brzo moći pomnožati. Iznoseći pri tome u *slici 1.* nacrt ovog kraja pripominjem zbog lakše orijentacije, da su mjesta poredana u sjevero-južnom smjeru.

Vuksanlekaj.

Selo Vuksanlekaj leži u ravnici Skadarskog jezera na podnožju brda Hoti; odaljeno je jedan sat od varošice Tuki, kakova tri sata od ruševina grada Doclea[1]) i sedam sati od Skadra. Imaće kakovih 50 raštrkanih kuća, a stanovnici su mu Arnauti od plemena Hoti. Arheološke starine nagjoše se po oranicama u ravnici.

1. Uokvirena ploča, 0·375 visoka, 0·665 *m* široka, nalazi se sada u župničkoj kući u Trabojni. Prijašnji župnik položio je tu ploču u ognjište, te je ovom upotrebom natpis dosta stradao *(slika 2.)*.

Dis M(anibus) sacr(um). Genti Latinianae et Epicadianae.

Sličnu porodičnu grobnicu spominje C. I. L. III 2963: *Manibus gentis suae.* U pogledu porodične zajednice, koja se i inače u Dalmaciji na nekim mjestima ističe, te se izražava u stvaranju naročitih kolegija, zvanih cognationes, a osnovanih na krvnom srodstvu, isporedi E. Hula u „Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen“, XIII., str. 98. i dalje.

2. Uokvirena ploča, od prilike 0·30 visoka i 0·40 *m* široka, uzidana nad ulaznim vratima kuće Prenna Mačija u Vuksanlekaju *(slika 3.)*.

---

[1]) U karti *(slika 1.)* pogrješno je stavljena novija forma Dioclea.

L. Pletorius Vales L(uciae) Pletoriae filiae loricam fecit, q[u]ae vixit an(nos) X, et sibi et suis fecit.

Kao što uz Pletorius dolazi i Plaetorius, tako isto nalazimo takogjer Pletor i Plaetor, isporedi C. I. L. III 3149, 3804, 3825. Često je zasvje-

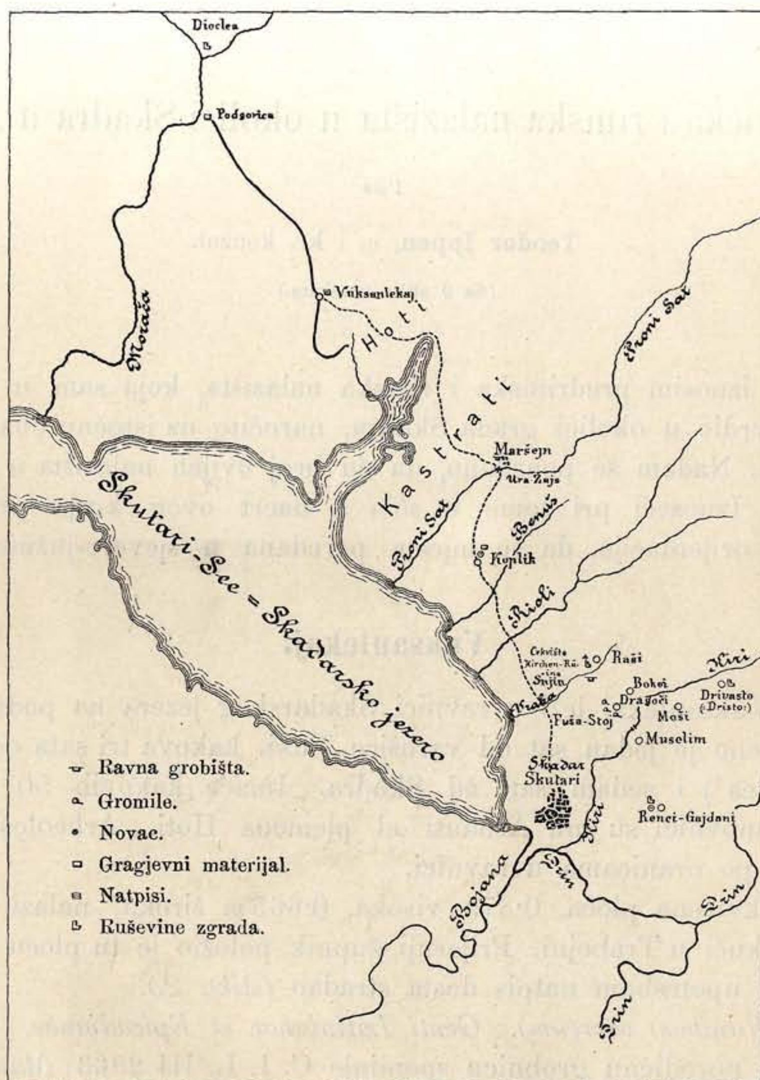

Slika 1.

dočen Vales mjesto Valens. Iznimice ima kćerka prenomen [1]), nasuprot nema cognomen. Lorica mora da je ovdje oznaka za cijelu grobnicu.

3. Uokvirena ploča, od prilike 0·50 visoka i 0·60 *m* široka, uzidana je u jedan duvar kuće Prenna Mačija (vidi natpis pod br. 2.) u visini

[1]) Lucia se nahodi kao prenomen dosta često u južnoj Francuskoj, sravni O. Hirschfeld, sadržaj uz C. I. L. XII., str. 894.

od četiri metra, i to obratno, zbog čega se nije mogao načiniti fotografski snimak. Kad se jednom to bude moglo izvesti, moći će se čitavi sadržaj natpisa pouzdano ustanoviti *(slika 4.)*.

Slika 2.

Cassiae C. f(iliae) Annae C. Cassius Lon[g]inus con[t]u[b]e[rnali] suae ben[e mere]n[ti] fecit [et sibi et] suis [fecit?].

Za Anna isporedi Mommsen, C. I. L. III, sadržaj str. 1089.

Po kazivanju seljaka ovdje je osim toga prije kakovih deset godina neki seljak našao jednu ploču, visoku skoro dva metra, u kojoj da je bila

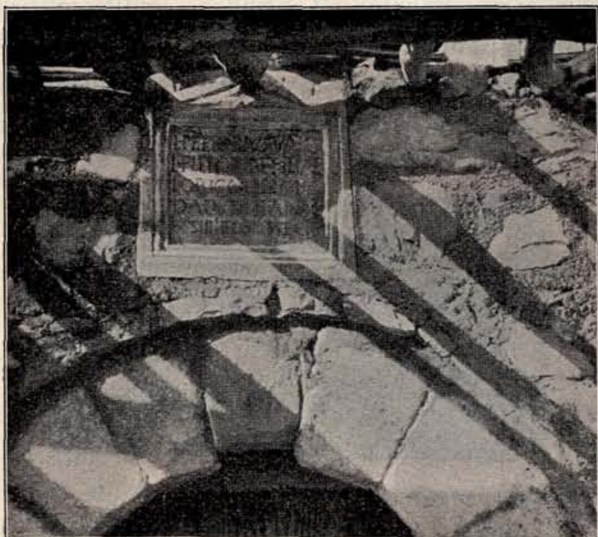

Slika 3.

usječena muška glava u naravnoj veličini. Nijesam mogao saznati, kuda je dospio ovaj spomenik.

Na gore opisana tri natpisa odnosi se po svoj prilici bilješka A. J. Evansa u „Antiquarian researches in Illyricum" (dio I. i II.), str. 84.: „I am informed by the Padre Superiore of the Franciscans that in their church at Hotti are two Roman inscriptions, and that on the neighbouring

site of Helmi are the remains of a considerable ancient building which he believed to be a temple, as well as another inscription built into the house.“

CASSIAE·C F·A N
NAE C CASSIVS·LON
CINVS CONIVRE
MSVAE BENF N
FECIT
SVIS

Slika 4.

Od sitnijih stvari nagjoše u Vuksanlekaju malen konjski lik od bronca i jednu zlatnu iglu. Onaj konjski lik prešao je u posjed gosp. Degranda, prijašnjeg francuskog konzula u Skadru.

Maršejn.

U proljeću 1899. nagjoše stanovnici majura Maršejna, što pripada općini Koplik, koja leži sjeverno od Skadra, prilikom oranja jedan rimski grob. Nad lubanjom stajahu još kamene ploče, položene u obliku krova, nad ostalim tijelom bijaše se nadkrovlje već srušilo, a ruševine ležahu po šljunkastu dnu groba. Čelo glave mrtvaca nalazio se natpisni kamen *slika 5.*

Slika 5.

Ploča je 0·75 široka i 0·40 *m* visoka, te je lijepo uokvirena. Materijal je obični žuto-smegji vapnenac.

Imena su u natpisu skraćena; prva i druga osoba ima isto gentilno ime.

U.... T..... et U.... O.... et A.... P..... f(ilius?) sibi et s(uis) v(ivi) f(ecerunt).

Ovo je dakle porodična grobnica, no našao se, kako spomenuh, samo jedan kostur.

Koplik.

U općini Koplik nagjoše usred ostataka od zidina razne rimske starine: ja sam od tijeh dobavio: 0·10 *m* visoku statuetu lara *(slika 6.)*,

Slika 6.

Slika 7.

Slika 8.

Slika 9.

broncanu kariku *(slika 7.)*, fibulu od bronca *(slika 8.)*, broncanu kuku *(slika 9.)* i jedan veliki novac cara Gordiana[1]).

Fuša-Stoj.

U ravnici (Fuša) Stoj, što leži Skadru na sjeveroistoku, nagjoše se razni nalasci iz prehistorijskog doba. Ima tamo više gromila; jedna je prije kakovih 15 godina raskopana, te je u njoj nagjen osim dva ili tri komada kamenog orugja takogjer jedan mač od bronca.

Godine 1899. u proljeće raskopan je izmegju sela

Dragoči i Raši

grob u obliku sanduka, sastavljen od kamenih ploča, kojemu su ove mjere:

duljina osnove	1·35 *m*	širina poklopca	0·81 *m*[2])
duljina poklopca	1·15 „	visina groba	0·86 „

Kamene ploče nijesu ornamentirane, već su jedino ispupčene na mjestima, gdje je jedna spojena s drugom. Osim kostura nagjeno je u ovom grobu nekoliko zlatnih puceta i obručić od bronca.

Kod sela

Mosi

na lijevoj obali potoka Kiri ima jedna grobnica, u koju se dolazi kroz uzan, okomit rov; o njoj se slabo što znade, jer oni, kojima je to mjesto poznato, ne će da išta o njem kažu.

1) Slike prikazuju ove nalaske u $^1/_3$ nar. vel.

2) Širina osnove nije poznata.

U selu

Renci-Gajdani

jedan sat istočno od Skadra, vide se na nekom krševitom humku ostatci neke gragjevine, u kojima se češće nagje novac od Scodra (s natpisom ΣΚΟΔΡΙΝΩΝ) i novac kralja Genthiusa.

Idući još dalje od Skadra, po prilici devet sati, uz rijeku Drin, dolazimo na njenoj lijevoj obali do sela

Komani.

Više njega leže na krševitom humku ruševine, zvane Kalaja Dalmačes. Podno ovog humka stere se prostrana nekropola ravnih grobova (Flachgräber). U ljetu godine 1898. otvorio je gosp. Degrand nekoliko ovih, samo kamenim pločama pokritih grobova, pa je u njima našao nakita od bronca i ljevena stakla, sličnih onima sa Glasinca u Bosni. Gospodin Degrand predao je nagjene predmete akademiji u Parizu. —

Gore označena nalazišta iz rimskog doba iznose nam podatke, da možemo sa više sigurnosti ustanoviti pravac ceste od Skadra uz istočnu obalu jezera dalje na sjever [1]), nego što je to mogao učiniti Evans na označenom mjestu str. 84. Uz ovu cestu ležale su, kako sam doznao od dr. K. Patscha, dvije štacije: Cinna i Birziminium [2]). Obje se smještahu do sada negdje oko naših nalazišta [3]), ali se ipak zbog pomanjkanja stalnijih podataka ne mogoše pouzdano lokalizirati. Cinna biće identična sa Maršejnom ili Koplikom; potonje mjesto spominje se takogjer u srednjem vijeku kao sijelo župana a pod imenom Kupêlnik (Copenico kod Mlečana) [4]). Birziminium možemo dosta odlučno postaviti u Vuksanlekaj. Ime je po svoj prilici ostalo sačuvano do u srednji vijek, jer takozvani prezviter Diocleas bilježi Barizi megju onim deset župama u Zeti. Jireček [5]) ističe, sumnjajući ipak u ispravnost, sličnost imena „mnogo spominjane tvrgjave Ballesio, Balezo, Balec iz XV. stoljeća“ sa imenom sela Baliey na rijeci Rioli. Ime ove rijeke (= rivulus) [6]) dokazuje, da se je i inako stara nomenklatura održala do danas. U imenu Birziminium nije pouzdan prvi vokal, kao što se razabire iz primjedbe pod 2.

---

1) Glede nastavka ove ceste sravni C. Jireček: „Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters“, str. 72., 84. i C. Patsch u „Wissenschaftl. Mittheilungen“, VI., str. 261. i d.

2) Itin. Anton. 338: Scodra—XII—Cinna—XVIII—Birziminio; Tab. Peuting.: Scobre—XX—Sinna—XVI—Bersumno; Ptolem. II., 16., 12.: Δαλματίας δὲ πόλεις μεσόγειοι αἵδε: . . . Χίννα, Δοκλέα, Geogr. Rav. 208., 3.: Burzumi; 211., 8.: Item iuxta Burzumon est civivitas quae dicitur Medione.

3) H. Kiepert: „Formae orbis antiqui“, XVII.; W. Tomaschek: „Mittheilungen der geographischen Gesellschaft in Wien“, 1880., str. 554.; H. Cons: „La province Romaine de Dalmatie“, str. 225. i dalje; Evans na oz. mj. str. 84. i dalje; Patsch, Pauly-Wissowa R. E. s. v.

4) Jireček na ozn. mj. str. 22.

5) Jireček na ozn. mj.

6) Jireček na ozn. mj.

Прилог к познавању маховина околине Вареша.

Припоћио

др. **Ђорђе Протић,** Сарајево.

Већ у моја оба пређашња прилога к познавању флоре околине Вареша („Гласник зем. музеја у Босни и Херцеговини“, X., 1898., 1. и X., 1898., 4.) нагласио сам обилатост флоре ове околине, што и овога пута само поновити могу.

Будући сам о флористичким, геолошким и климатичким одношајима ове околине уопће већ у другом прилогу говорио, преостаје ми овдје да изложим резултат проучавања флоре маховина. Маховине, које су у овоме набрајању наведене, скупљао сам и проучавао за вријеме ферија од године 1897., 1898. и 1899.

Ко се је бавио са одређивањем маховина, знаће како је то и крај најбољих литерарних средстава, па и крај доброга хербара ипак веома дуготрајан и тежак посао, нарочито ако немамо при руци потпуне примјерке с плодом. С тога сам овдје навео само оне врсте, које сам помоћу приручних средстава поуздано опредијелити могао.

На маховине јетрењарке (Hepaticae) овога пута нијесам могао већу пажњу обратити.

Звјездицом (*) означене врсте нијесу наведене у Beck-овој „флори јужне Босне и пограничне Херцеговине“, те би се по томе имале за ове земље као нове врсте сматрати.

При одређивању служио сам се поглавито овим дјелима:

1. Rabenhorst's: „Kryptogamen-Flora“: „Die Laubmoose Deutschlands, Oesterreichs und der Schweiz“. Bearbeitet von K. Gustav Limpricht. I. и II. одјељак и свеске од III. одјељка, које су до сада изашле.
2. G. Lützow's: „Die Laubmoose Norddeutschlands“.
3. Douin: „Nouvelle flore des Mousses et des Hepatiques“.
4. Leunis: „Synopsis der Pflanzenkunde“.

А. Hepaticae (Маховине јетрењарке).

1. *Marchantia polymorpha* L. Често уз изворе и потоке, по влажним стијенама а и на влажној земљи.
2. **Metzgeria furcata* Nes ab Es. На кори од дрвећа и по стијенама расијана по свој околини.
3. *Frulania dilatata* Dum. По дрвећу и по стијенама често по свој околини.
4. *Radula complanata* Dum. По дрвећу, ријеђе по стијенама, често по свој околини.
5. **Lophocolea bidentata* Nees ab Es. Међу осталим маховинама нарочито са *Hypnum cupressiforme* по натрулом дрвећу и по стијенама доста често.
6. *Lophocolea heterophylla* Dum. Као и пређашња врста доста често по свој околини.
7. **Jungermania barbata* Nees ab es. У долини Ставње више Вареша а и на другим мјестима, но није честа.
8. *Jungermania incisa* Schrad. По влажним, хладовитим мјестима при основи дрвећа а и по земљи, доста често по свој околини.
9. *Jungermania lanceolata* Nees ab Es. По влажним стијенама уз Ставњу и крај других потока, ријеђе на натрухлом дрвећу (код Пајтова хана).
10. *Jungermania exsecta* Schmid. По натрухлом дрвећу и по стијенама више Вареша и на Звијезди.
11. *Scapania nemorosa* Dum. По влажној земљи у шумама и по стијенама расијана по свој околини, но није честа.
12. *Scapania aequiloba* Schwägr. По влажним стијенама око Вареша и Пајтова хана.
13. *Plagiochila asplenioides* Dum. По шумама у цијелој околини често.
14. **Pellia epiphylla* Corda. По влажним стијенама крај извора и потока, пред великом пећином више Вареша.
15. *Pella calycina* Nees ab Es. На истим мјестима као и пређашња врста расијана по свој околини.
16. *Lepidozia reptans* Dum. По влажним, хладовитим мјестима око Побрина хана и на Звијезди, а и на другим мјестима доста често.

Б. Musci frondosi (Маховине листарице).

1. фамилија: **Hypnaceae.**

1. група: **Hypneae.**

17. **Hylocomium squarrosum* Schpr. По ливадама, травњацима и по окрајцима шума на више мјеста доста често.

18. *Hylocomium triquetrum* Schpr. По шумама и шипразима око Вареша, Дубоштице, Пајтова хана, и уз пут према Дабравинама веома често.
19. *Hylocomium loreum* Schpr. На Звијезди планини, на Карашовини и Дрошковцу (Дивиници), већином на земљи, рјеђе при основи древећа.
20. *Hylocomium splendens* Hedw. По шипразима и шумама често по својј околини, особито око Пајтова хана и Дубоштице.
21. **Hypnum Schreberi* Wild. По сушним ливадама око тунела и даље према Пајтову хану, у шуми на Рајчевцу, Звијезди и на Мијаковићима доста често.
22. *Hypnum purum* L. По ливадама и шумама цијеле околине доста често.
23. *Hypnum cuspidatum* L. По мочварним ливадама иза болнице и уз пут у Дубоштицу; на ливади ниже Пржића често.
24. *Hypnum filicinum* L. По влажним и мочварним мјестима уз изворе и потоке, често по својј околини, нарочито на Звијезди и уз Ставњу више Вареша.
25. *Hypnum commutatum* Hedw. Уз неке изворе око Вареша и Кралупа; уз Ставњу, нарочито ниже Вареша и Пајтова хана доста често; на Рајчевцу и око Бобовца.
26. *Hypnum uncinatum* Hedw. По влажном камењу, при основи дрвећа као и на трухлом дрвећу више Вареша; око Кралупа, Пајтова хана, Дубоштице и уз пут према Дабравини.
27. **Hypnum fluitans* Hedw. На дну једнога поточића између Кралупа и Вареша и на једној мочварној ливади више Вареша.
28. **Hypnum aduncum* L. На мочварним ливадама око Кралупа; на ливадама ниже Пржића и на ливади иза болнице.
29. **Hypnum crista-castrensis* L. На земљи по шумама расијан; чешће у шумама око Карауле и Побрина хана.
30. *Hypnum molluscum* Hedw. По шумама и шипразима, особито по влажним стијенама веома често по својј околини, нарочито око Карауле и Дубоштице.
31. *Hypnum cupressiforme* L. При основи дрвећа и по стијенама веома често по својј околини. Једна од најчешћих маховина.
32. *Hypnum stellatum* Schreb. Мјестимице по мочварним ливадама ниже Пржића и око Кралупа; око Побрина хана и Мијаковића. На Звијезди.
33. **Amblystegium serpens* Br. et Sch. По дрвећу уз Ставњу доста често и то с плодом. Уз поток иза болнице и више Кралупа. Често

удружена са другим маховинама. Ријетко по стијенама, тако н. пр. више Кралупа удружена са *Mnium cuspidatum* и са *Hypnum cupressiforme.*

34. *Amblystegium riparium* Br. et Sch. На дрвима од водовода за млинове (поточаре) уз Ставњу, око Пајтова хана.

35. *Plagiothecium silesiacum* Schp. На трухлим стаблима (јелама) расијана по околини; око Кралупа, Вареша и Пржића доста често.

36. **Plagiothecium denticulatum* Br. et Sch. По шипразима и шумама при основи дрвећа доста често. Око Пајтова хана, више Вареша Побрина хана и око Бобовца.

37. **Plagiothecium sylvaticum* Br. et Sch. На земљи и стијенама по влажним шумама на Звијезди, ниже Пржића, око Побрина хана и Дубоштице; око Карауле доста често.

2. група: **Brachytecieae.**

38. *Rhynchostegium rusciforme* Br. et Sch. У потоку на Рајчевцу и код Кралупа, а и у другим потоцима на камењу расијана.

39. *Rhynchostegium murale* Br. et Sch. По влажним стијенама између Кралупа и Вареша; ниже тунела и око Пајтова хана, на Дропковцу (Дивиници).

40. *Rhynchostegium piliferum* Br. et Sch. При основи дрвећа а и по земљи око Кралупа и Пајтова хана доста често.

41. *Rhynchostegium praelongum* Br. et Sch. На земљи, по трулим стаблима и при основи дрвећа на истим мјестима са пређашњом врстом, а осим тога још и око Дубоштице, Побрина хана и Пржића.

42. *Brachythecium albicans* Br. et Sch. По шипразима и крај путова око Вареша, Пајтова хана, уз пут иза болнице, као и уз пут у Дубоштицу доста често.

43. *Brachythecium glaerosum* Br. et Sch. У долини Ставње на више мјеста, особито око тунела и даље према Пајтову хану. Уз један поток више Кралупа.

44. *Brachythecium salebrosum* Br. et Sch. По земљи, камењу и при основи дрвећа расијана по свој околини; чешће око Кралупа и Пајтова хана.

45. *Brachythecium velutinum* Br. et Sch. Као и пређашња врста, но много чешћа; једна од најобичнијих и најраширенијих маховина цијеле околине.

46. *Brachythecium rutabulum* Br. et Sch. Раширена по свој околини као и пређашња врста.

47. *Brachythecium rivulare* Br. et Sch. Крај извора и потока по влажном камењу на више мјеста; уз Рајчевачки поток, уз Ставњу више Вареша, у Шашком долу и уз поток више Кралупа.

48. **Brachythecium populeum* Br. et Sch. При дну дрвећа и по влажном камењу ријетко око Кралупа.

3. група: **Camptothecieae.**

49. *Camptothecium lutescens* Br. et Sch. Често по стијенама уз пут према Пајтову хану, Дубоштици, на Рајчевцу и Пржићима, а и на другим мјестима. Често удружена са *Pylaisia polyantha.*

4. група: **Orthothecieae.**

50. *Homalothecium sericeum* Br. et Sch. По стијенама и натрухлом дрвећу око Кралупа и Побрина хана. На Дрошковцу (Дивиници), Звијезди планини и око Карауле доста често.

51. *Homalothecium Philippeanum* Br. et Sch. На хладовитим стијенама пред великом пећином ниже Пилићева хана и по стијенама уз Шашки поток ријетко.

52. *Isothecium myurum* Brid. По стијенама и при основи дрвећа, често удружена са *Plagiochila asplenioides* на више мјеста око Вареша, Пајтова хана, Дубоштице и Бобовца, а осим тога још и на другим мјестима доста често.

53. **Pylaisia polyantha* Schpr. На дрвећу уз Ставњу око и иза Пајтова хана често удружена са другим маховинама, као н. пр. са *Amblystegium serpens* и са *Brachythecium velutinum.*

5. група: **Pterigynandreae.**

54. *Pterigynandrum filiforme* Hedw. На дрвећу расијана по околини. Око Вареша, на Дрошковцу, на Звијезди планини и у шуми на Карашовини.

2. фамилија: **Leskeaceae.**

1. група: **Thuidieae.**

55. *Thuidium tamariscinum* Br. et Sch. По шумама и шипразима, мјестимице у мноштву и иначе веома честа по свој околини, особито по влажним шумама око Карауле. Без плода.

56. *Thuidium delicatulum* Lindb. Око Побрина хана на земљи и при дну дрвећа, око Погара а и на другим мјестима расијана по околини, но није честа. Често удружена са *Hypnum cupresiforme.* Без плода.
57. *Thuidium recognitum.* Schpr. По шумама и шипразима и по ливадама око Вареша, Пајтова хана, на Пржићима, Погарима и око Дубоштице, а и на другим мјестима доста често.
58. *Thuidium abietinum.* Br. et Sch. Око Побрина хана и уз пут у Дубоштицу међу шипразима; више Кралупа и око Пржића доста често, без плода.
59. **Leskea polycarpa* Ehrh. По дрвећу и камењу око Кралупа, Пајтова хана, на Дрошковцу и више Вареша, често удружена са *Pylaisia polyantha,* с плодом.
60. *Anomodon viticulosus* Hook. et Taylor. На дрвећу (буквама) и по стијенама око Пајтова хана и ниже око Дабравине, на Звијезди планини и око Дубоштице доста често.

3. фамилија: **Neckeraceae.**

1. група: **Leucodonteae.**

61. *Leucodon sciuroides* Schwgr. По стаблима старога дрвећа око Кралупа и Вареша доста често.

2. група: **Neckereae.**

62. *Neckera crispa* Hedwig. Limpricht, „Laubmose“ у Rabenhorst-овој „Kryptogamenflora“, св. 2., сл. 333. По стијенама више Вареша, на лијевој обали Ставње и на Дрошковцу; на дну дрвећа (особито букава) на Карашовини, ријетко.
63. *Neckera complanata* (L.) Hüb. По стаблима и гранама шумскога дрвећа и по хладовитим стијенама око Вареша, Пржића, на Дрошковцу и Рајчевцу, без плода.

4. фамилија: **Fontinelaceae.**

4. група: **Fontineleae.**

64. *Fontinalis antipyretica* L. Limpricht и мј., сл. 325. У једном потоку између Кралупа и Вареша и у једном потоку више Вареша, без плода.

5. фамилија: **Fissidentaceae.**

65. *Fissidens adiantoides* (L.) Hedw. По влажним стијенама крај једнога потока између Кралупа и Вареша и уз Рајчевачки поток, ријетко.

6. фамилија: **Buxbaumiaceae.**

66. *Buxbaumia aphylla* Hall. Око Побрина хана на земљи, ријетко.

7. фамилија: **Polytrichaceae.**

67. **Polytrichum piliferum* Schreb. По пјесковитим и каменитим мјестима уз пут у Дубоштицу, особито око Побрина хана, гдје мјестимице веће просторе заузима.
68. *Polytrichum formosum* Hedw. По шумама око Пајтова хана и ниже према Дабравини; око Кралупа, на Дрошковцу и на Карашовини.
69. *Polytrichum juniperinum* Wild. Око Побрина хана и Погара; на Рајчевцу, Пржићима, а и на другим мјестима доста често. Много пута удружена са другим маховинама, као са *Dicranum scoparium* и др.
70. *Polytrichum commune* L. По влажним мјестима у шумама и по влажним стијенама расијана по свој околини, мјестимице у великој множини.
71. **Catharinea undulata* Web. et M. По влажним шумама крај путева око Кралупа, тунела и Пајтова хана; око Дубоштице, на Звијезди планини и уз пут на Бобовац.
72. **Catharinea angustata* Brid. Limpricht и мј. сл. 319. Уз пут у Дубоштицу око Побрина хана, ријетко.

7. фамилија: **Bryaceae.**

1. група: **Bartramieae.**

73. *Bartramia pomiformis* Hedw. По стијенама, крај шумских путева расијана по свој околини, није ријетка.
74. *Philonitis fontana* (L.) Brid. Крај извора и потока око Вареша, Кралупа и Пајтова хана; на Пржићима и Мијаковићима, по мочварним ливадама, чешћа од пређашње врсте.
75. *Phylonitis calcarea* Schimp. По влажном камењу уз изворе и потоке расијана по околини, но није честа.

2. група: **Mnieae.**

76. *Mnium punctatum* (L., Schreb.) Hedw. Limpricht и мј., сл. 304. Крај извора и потока на више мјеста у околини, особито између Кралупа и Вареша; у долини пред великом пећином и по влажним стијенама иза болнице, с плодом.
77. *Mnium undulatum* (L.) Weis. Limpricht и мј., сл. 303. Ова лијепа маховина налази се расијана по влажним мјестима и шумама цијеле околине, и само мјестимице с плодом, тако н. пр. у шуми више жељезаре и на Звијезди планини.
78. *Mnium rostratum* Schrad. Као и пређашња врста, но ријеђе. У долини испред велике пећине, на Звијезди планини, око Пржића, у шумама око Карауле.
79. *Mnium stellare* Hedw. Уз Рајчевачки поток, у долини пред великом пећином и у долини иза болнице.
80. *Mnium cuspidatum* (L.) Leyss. Често по влажним мјестима у шуми више жељезаре и Кралупа; око Пајтова хана, на Звијезди планини, око Карауле и Дубоштице.

3. група: **Bryeae.**

81. *Rhodobryum soseum* Weis. Limpricht и мј., сл. 300. По влажним мјестима у шумама и шипразима доста често по свој околини, особито између Кралупа и Вареша, на Звијезди планини и око Пајтова хана.
82. *Bryum argenteum* L. Уз пут у Пајтов хан и даље према Дабравини, често удружена са *Bryum caespititium.*
83. *Bryum pallens* Schwarz. По влажним стијенама око Побрина хана и Дубоштице; на Дрошковцу (Дивиници) и на Звијезди планини.
84. *Bryum pallescens* Schleicher. По влажним стијенама пред великом пећином и по стијенама више тунела.
85. *Bryum caespititium* L. Свуда уз пут по земљи и по стијенама, једна од најчешћих и најраширенијих маховина.
86. *Bryum pendulum* Hornsch. На Дрошковцу и по стијенама више тунела, није честа.
87. *Bryum capillare* L. По стијенама на Карашовини, Дрошковцу и око Бобовца; по стијенама више жељезаре и око Побрина хана, доста често.
88. *Bryum pseudotriquetrum* Hedw. По мочварним ливадама уз пут у Дубоштицу и уз Ставњу више Вареша.

8. фамилија: **Grimmiaceae.**

1. група: **Tetraphideae.**

89. *Tetraphis pellucida* Hedw. У шумама, по хладовитим влажним мјестима више Кралупа и тунела, око Пајтова хана, на Звијезди планини и око Карауле.

2. група: **Encalypteae.**

90. *Encalypta vulgaris* Hedw. По влажним стијенама око Вареша уз пут на Звијезду планину и у Дубоштицу, око Бобовца, на Рајчевцу а и на другим мјестима доста често.
91. *Encalypta streptocarpa* Hedw. Као и пређашња врста но рјеђа.
92. *Encalypta ciliata* Hedw. Ријетко по стијенама уз поток иза болнице.

3. група: **Orthotricheae.**

93. *Orthotrichum anomalum* Hedw. Limpricht и мј., сл. 216. По камењу око Вареша често, а осим тога још и око Бобовца; на Дрошковцу, до Пајтова хана и Дабравине такођер доста често.
94. **Orthotrichum speciosum* N. ad E. По шумском дрвећу, доста често по свој околини, особито на Богошу више жељезаре, око Пајтова хана и на Пржићима.
95. **Orthotrichum diaphanum* (Gmel) Schrad. На врбама уз Ставњу и на оградама по Варешу.
96. **Orthotrichum pumilum* Schwarz. Као и пређашња врста.
97. **Orthotrichum affine* Schrad. По шумском дрвећу, особито на буквама, доста често по свој околини.

4. група: **Grimmieae.**

98. *Racomitrium canescens* Hedw. По земљи у бусењу са *Polytrichum juniperinum* уз пут у Дубоштицу доста често, а осим тога и на другим мјестима.
99. *Racomitrium heterostichum* Hedw. Око Погара и Побрина хана, око Пајтова хана и Дабравине, доста често.
100. *Grimmia pulvinata* (L.) Schmith. По камењу на Рајчевцу и Карашовини, на Дрошковцу (Дивиници), око Вареша, тунела и на Пржићима (на надгробном камењу богумила).

101. *Schistidium apocarpum* (L.) Bryol eur. По стијенама око тунела, на Рајчевцу, Дрошковцу и више Вареша; по стијенама око Бобовца, доста често.

5. група: **Cinclidoteae.**

102. *Cinclidotus fontinaloides* Hedw. По камењу у једноме потоку између Кралупа и Вареша и у Рајчевачком потоку.

9. фамилија: **Dicranaceae.**

1. група: **Dicraneae.**

103. **Dicranum undulatum* Ehrh. По земљи и стијенама око Дубоштице и на Звијезди планини; око Побрина хана, није честа.
104. *Dicranum scoparium* (L.) Hedw. Често по шумама цијеле околине, особито на трухлом дрвећу, око Кралупа, на Звијезди планини, око Карауле, на Рајчевцу, око Дубоштице и Пајтова хана.
105. *Dicranella varia* (Hedw.) Schimp. По земљи уз пут у Дубоштицу, око Побрина хана. На Рајчевцу.
106. *Dichodontium pellucidum* (L.) Schimp. По влажним мјестима уз један поток између Кралупа и Вареша, ријетко.
107. *Ceratodon purpureus* (L.) Brid. Око Кралупа и Пајтова хана; по стијенама на Дрошковцу (Дивиници), више Вареша и око тунела.

2. група: **Weisieae.**

108. *Weisia viridula* Brid. Крај шума око Кралупа и Пајтова хана, око Дубоштице, на ливадама око Мијаковића и више Вареша.
109. *Weisia crispata* (Bryol. germ.) Jur. Ријетко по пукотинама стијена више Вареша, изнад каменолома.

10. фамилија: **Desmatodonteae.**

1. група: **Distichieae.**

110. *Distichium capillaceum* (Sw). Bryol. eur. По стијенама више тунела, на Дрошковцу и више Вареша, није честа.

2. група: **Trichostomeae.**

111. *Barbula ruralis* (L.) Brid. По стијенама више Вареша и на Дрошковцу; око Пајтова хана.

112. **Barbula muralis* Brid. Често по камењу цијеле околине, особито више тунела, на Дрошковцу и више Вареша.

113. *Barbula subulata* Wild. Као и пређашња врста доста често по свој околини.

114. *Barbula tortuosa* Web. et M. На Пржићима и на Рајчевцу.

115. **Barbula revoluta* Brid. По стијенама више тунела, није честа.

116. *Barbula unguiculata* Hedw. По земљи око Побрина хана и пред понором ниже Пилићева хана, а и на другим мјестима расијана по околини.

117. **Barbula Hornschuchiana* Schultz. По земљи око Побрина хана и на Рајчевцу, није честа.

118. *Trichostomum rigidulum* Smith. По стијенама на Дрошковцу, више Вареша и око тунела а и на другим мјестима доста често.

119. *Leptotrichum flexicaule* Br. et Sch. По стијенама више Вареша ријетко.

3. група: **Pottieae.**

120. *Pottia truncatula* (L.) Linb. По влажним мјестима на Звијезди планини удружена са *Funaria hygrometrica;* око Пајтова хана и Дубоштице.

121. *Didymodon rubellus* (Hoffm.) Bryol. eur. По стијенама више Вареша и тунела, на Дрошковцу.

11. фамилија: **Funariaceae.**

122. *Funaria hygrometrica* (L.) Sibth. По земљи на више мјеста у околини; на Звијезди планини, око Вареша, Пајтова хана и Дубоштице доста често.

Postaja „ad Dianam“ u Epirusu.

Od

Konstantina Gerojannisa u Prevesi.

U selu Limboni, što leži pô sata sjevero-zapadno od mjesta Paramythia (turski Aïdonat) a na podnožju brda Korile, našao je god. 1890. Dr. Panagiotides usred prostranih starinskih ruševina osim nekoliko

Slika 1.

natpisnih ulomaka takogjer dva spomenika, jedan gragjevni natpis i jedan kipić. Ti su spomenici za povijest starog Epirusa u mnogočem važni[1]). Natpis je objelodanio Alex. Em. Kontoleon u „Bulletin de cor-

[1]) Oba se predmeta sada nalaze u bos.-herc. zemaljskom muzeju u Sarajevu.

respondance hellénique“, XVI. (1892.), str. 174.[1]), ali s takovim pogrješkama, da je nužno da se o njemu još jednom govori. *(Slika 1.)*

Četverouglasta ploča od vapnenca, jednostavno zaokvirena, 0·43 visoka, 0·51 široka i 0·085 *m* debela; otraga i po stranama tek grubo izdjelana, što dokazuje, da je bila uzidana u zid. Natpisno polje ponešto je izlizano;

Slika 2. *(Pogled s lica.)*

Slika 3. *(Pogled po lijevu boku.)*

slova su plitka, vijugasta i visinom nejednaka. Pri završetku prvog reda spojeni su A i E.

Dianae Tenacrae sacrum. Callistus Aug(usti) lib(ertus), ab conmentaris Epiri et Achaiae, et Claudia Primigenia aedem cum signo sua p(ecunia) fe(cerunt).

Iz natpisa doznajemo, da je na njegovom nalazištu stajao hram Diane Tenacra. Time dobismo novu kariku u dugom lancu Dianinih svetišta uz istočnu obalu Jadranskog mora[2]). Pridjev božice po svoj je

[1]) Ondje je zabilježena i ostala literatura o nalazima Limbonskim.

[2]) Sravni R. pl. Schneider: „Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen“, IX., str. 63.; E. Szanto na ozn. mj. XIV., str. 113.; C. Wernicke, Pauly-Wissowa, R. E. s. v. Artemis, stup. 1408. i dalje; C. Patsch u „Wissenschaftliche Mittheilungen“, VI., str. 223.

prilici grčkog porijekla a inače nedokazan. Trebaće ga ponajprije tumačiti kao polatinjeno τῇ ἐν ἄκρᾳ te ga dovesti u paralelu sa Ἄρτεμις Ἀκρία u Argosu[1]).

Uz ostale natpise, što ih je otkrio Panagiotides, naš je natpis važan dokaz, da je u Thesprociji postojala živolazna rimska enklava, koja je i u upravi Epirusa igrala neku ulogu[2]). O zvanju Callistusa, te o odnošaju Epirusa prama Achaia-i biće govora na drugome mjestu na široj osnovi.

Slika 4. *(Pogled s legja.)*

Po drugom nekom, takogjer u Limboni nagjenom natpisu[3]) izgleda, da je ovdje ležao i grad Photice, što ga spominje Procop de aedif 4, 1 i Hierokles 652, 5. Stariji ga autori ne spominju, nasuprot bilježi tabula Peuting. i Ravennas 378, 10 megju Buthrotumom i Glycys Limen-Nikopolisom neku postaju, prozvanu po Dianinom hramu Ad Dianam, odnosno Diana, koju valja tražiti u okolici mjesta Limboni. Lako je dakle moguće, da je ta postaja istovjetna sa Aedesom Callistusa. U kojem su pak odnosu

[1]) Wernicke na ozn. mj. stup. 1379.

[2]) Osim našeg ab commentaris, imenuju se na ovdašnjim spomenicima jedan procurator Augusti Epiri („Rev. arch.", 1890., str. 139.) i jedan Augusti serva („Bulletin de corresp. hellénique", 1892., str. 176., br. 4.).

[3]) „Rev. arch.", 1890., str. 139.

jedno spram drugog stajala mjesta Ad Dianam i Photice, moći će se ustanoviti tek po tačnijim istraživanjima na licu mjesta.

Signum (znak), što je u natpisu spomenut, srećom je takogjer sačuvan[1]). To je torso statuete od bijela mramora *(slika 2.—4.)*, na žalost prilično oštećen. Fali mu glava i vrat, sva desna ruka, a lijeva do lakta, noge niže od koljena i stopala. Čitava visina mjeri 0·40 *m*, širina u plećima 0·18 *m*. Ozgor se nalazi malena okrugla rupa za umetanje; po tome su vrat i glava bili posebno načinjeni od jednog komada.

Božica bi se i bez natpisa dala prepoznati po odjeći i tulcu, a stoji, s prijeda gledana, opruženog lijevog kraka; desno je koljeno lako savito. Glava je, sudeći po cijelom držanju i po prelomnoj crti vrata, bila okrenuta na desno u $^3/_4$ profila.

Odjeća sastoji od dorijskog chitona, koji je visoko zavraćen, dvopojasan i bez rukava, a priljubljuje se uz tijelo sasvim tijesno u osovnim borama. Izgleda da je na lijevom ramenu otkopčan i spao, po čemu je desna strana prsiju pretežno gola: motiv, što ga je poznija umjetnost često upotrebljavala[2]), da istakne amazonstvo te božice. U obliku trâke složeni ogrtačić, koji je, kao i kod Diane Versaillske, upotrebljen kao pojas, povlači se od legja, ostavljajući desno rame golo, preko lijevog ramena naprijed, pa je na lijevoj strani prsiju provučen ispod gornjeg pâsa, te se spušta niz lijevi kuk; niže lijevog ramena sačinjava drugi kraj sa pasom čvor, da zatim skoro simetrično spadne na desni kuk.

Božica nosi na legjima tulac, te joj se na prsima vidi, kako rub tulca s desna ozgor k lijevoj strani pada. Desnica ko da je bila u položaju, da iz tulca izvadi strjelicu. U lijevoj ruci, od koje se je sačuvala nadlaktica, držala je božica po svoj prilici lûk.

[1]) Kratko je već spomenut u „Bull.“, 1892., str. 174.: ἐν τῇ ἰδία θέσει εὑρέθμ καὶ κορμὸς γυναικείου ἀγάλματος.

[2]) Sravni Th. Schreiber u „Roscher's Mythologisches Lexikon“, s. v. Artemis, str. 603.

Književnost. — Књижевност.

Др. Ј. Цвијића: „Глацијалне и морфолошке студије о планинама Босне Херцеговине и Црне Горе“.

На ову студију потакоше писца трагови ледених пласина, што их је нашао на Рили, и о којима је писао у Гласу LIV. Своја је посматрања удесио на планинама динарскога система Босне, Херцеговине и Црне Горе нарочито због тога, јер су на тим планинама увјети за стварање ледених пласина особито згодни. У том својем испитивању бијаше писац сретне руке, јер је одмах у почетку наишао на несумњиве трагове негдашњих ледених пласина у Трескавици планини, а затим на Прењу, Чврсници, Волујку и Маглићу у Херцег-Босни, па на Дурмитору у Црној Гори. Резултате свога истраживања износи нам у поменутој књиги начином занимљивим, научењачком савјесношћу и тачношћу. Да му разлагање буде разумљивије, додано је дјелу 11 карата, које нам свједоче, како се географијска наука лијепо култивира у биоградској великој школи, јер су те карте израђене у геогр. заводу те школе.

Поред глацијалних појава посматра писац тектонске и морфолошке особине споменутих планина, те му тиме радња добива још већу вриједност.

Своја посматрања почиње писац с Трескавицом планином, знаменитом висоравни југоисточне Босне. На њој и на осталим споменутим планинама динарскога система налази писац све карактерне моменте негдашњих ледених пласина: углачане долинске стране, испресијецане зарезима, моренски нанос, главице или комчиће, па језера, којима су котлине у очитој свези с негдашњим леденим пласинама. Таквих језера нашао је Цвијић у планинама динарскога система 11. Сва су та језера у висини 1550—1720*m* а што их има у нижем појасу, та нијесу ни у каквој свези с леденим пласинама. Котлине неких тих језера сасвијем су заграђене моренским бедемима, а некима су котлине моренама само загаћене. Подробно се бави Цвијић тим језерима, испитујући откле им вода притјече, куда отјече, каква е боја, температура воде и т. д. Што се тиче морена, то их је Цвијић у овим планинама нашао много више него на Рили. По висини моренских бедема закључује писац на висину, до које су старе ледене пласине у тим планинама сезале. Нагађа и дужину и дубљину тих пласина, па износи мишљење, да је тисовичка пласина била најдуља (4—5 *km*) и најдебља. Као карактерно за пласине планина динарскога система истиче, да се ни једна није спуштала у ријечне долине, као што је то опазио код пласина на Рили.

Истражујући висину глацијалне снијежне линије нашао је писац, да та линија расте у правцу СЗ—ЈИ. У средњу руку бијаше та висина 1904*m*, дакле нижа него у Рили (2100—2300*m*), јер је Рила који степен јужније, а и околина њена нема толико атмосферске оборине као крајеви динарски.

И са карактерним за глацијалне појаве цирковима бави се Цвијић поближе. Највећи је цирк нашао у Трескавици. То је т. зв. Ћабенски цирк, који је својом величином претекао и циркове на Рили. У њему су два мања, секундарна цирка: Великог и Црног Језера. По моренама тих циркова могао је писац утврдити, докле су негдашње ледене пласине сезале и гдје им је било легло. Тако је нашао, да су улеглине Николина Ждријела на Трескавици биле корито, којим се је помицала главна маса ћабенских ледених пласина. Дакако да су се та пласинска корита постглацијалним утјецајима знатно промијенила; али се је њихов глацијални карактер у главном ипак сачувао.

Иза Трескавице бави се писац даље са орографским елементима у долини Неретве, коју дијели у двоје: *а)* уздужну долину Неретве од њена извора до ушћа десне приточице Раме и *б)* Неретвину пробојницу од ушћа Раме до Метковића. Спомињући неке Неретвине притоке наводи нам лијепих примјера регресивне ерозије (Бријестов поток), која је добивала маха константним удубљивањем Неретве. Тим се је процесом додуше уништио траг многоме цирку.

Детаљно нам даље анализира тектонске и морфологијске елементе појединих горских коса, које заграђују долину Неретве. Пробојну долину Неретвину називље писац најбољим представником кањонских долина на Балканском полуострву те испитује узроке, ушљед којих је Неретва могла створити кањонску долину. Ти су узроци 1. обиље атмосферске оборине у горњем Неретвином тијеку, због чега је механички рад текућине постао интензивнији, 2. знатан слаз Неретвина корита. По ерозијској снази меће писац Неретву — поред Таре, Пиве, Дрине и Мораче — међу најјаче ријеке на Балканском полуострву.

Занимљиво је Цвијићево разлагање о карактеристици планина динарскога система. У тај систем иду планине, које се од Љубљанске котлине пружају западним дијелом Балканскога полуострва, а смјер им је у главном СЗ—ЈИ. Цвијићу те планине нијесу ни тектонски ни орографски једна цјелина, већ он узимље овдје бар два планинска система и барем двије лучне набране зоне. Ево зашто: код споменутих се планина опажа најприје пружање у правцу СЗ—ЈИ и тај правац називље Цвијић динарским; но између Метохије и Скадарског језера имаду планине правац СЈ—ЈЗ; тај правац називље метохијским; најпослије између Скадарског и Охридског језера имаду планине правац готово сасвијем меридионалан; то је т. зв. албански правац.

Због оскудних досадашњих података Цвијић не изриче одлучно узрок тој појави, али наслућује, да су планине метохијскога правца могле настати извијањем динарске набране зоне.

Посматрајући даље састав планина динарског система долази до резултата, да су овдје наслаге тријаског и јурског вапненца особито јаке, дочим у планинама т. зв. балканског система нити је вапненац тако распрострањен, нити су му наслаге тако дебеле. Даље нијесу у балканском систему ни тектонски покрети тако чести ни тако јаки као у динарском.

Према пластици и висинским особинама дијели Цвијић планине динарског система у три групе: 1. површи и брда, 2. зона мрежастих бѝла и 3. рудине и хумине.

За прву су групу карактерне простране висоравни и кањонске долине. Од босанско-херцеговачких планина иду амо: Бјелашница, Трескавица, Височица, Лелија са Зелен-гором, Чврсница, Прењ, Црвањ и Волујак с Маглићем.

У појас мрежастих бйла меће писац масивне планине југо-западне Босне од Скопаљског поља на ЈЗ. према Јадранском мору. Та се бйла одликују мрежастом структуром те нема у њима трага негдашњим леденим пласинама. Бйла се пружају између поља, често се преко њих и срастају те им отуда мрежаста структура. Између Скопаљског поља и Јадранског мора узимље писац пет главних бйла: 1. бйло Радуше, 2. Виторога, 3. Шатора, 4. Динаре, 5. Мосора и Биокова у Далмацији.

Рудине и хумине припадају јужној Херцеговини а дијелом и Црној Гори. На сјевер им је међа Мостарско, Невесињско и Гатачко поље. То су у главном заравни, које се степенасто спуштају према Јадранском мору, те су најкршевитије од свих планина динарског система.

У поглављу „Преплетање карстних и глечерских облика“ износи писац мишљење, како су старе ледене пласине на облик планина Босне, Херцеговине и Црне Горе мање утјецале, јер им је вријеме њихова трајања било релативно кратко и јер су биле мањега опсега. Од много јачег утјецаја на облик тих планина бијаше вапненасти састав тла (процес скаршћавања) и велика множина атмосферске оборине. Т. зв. кршни облици, или како их писац називље карстни облици, бијаху у планинама динарског система по мишљењу пишчеву већ и прије глацијалног доба у главном готови.

Најпослије нам у поглављу „Постглацијални карстни облици“ износи писац облике, који су настали иза глацијалне периоде. Многе шкрапе развише се из пласинских зареза, пласинска корита преобразише се у вртаче итд. У том постглацијалном преображавању бијаше вапнени састав тла опет од најјачег утјецаја.

Цвијићеви су радови досада нашли призвања и у страном ученом свијету, те му је Цвијић, нарочито за „карстне“ појаве наших крајева, као ауторитет. Глацијалне и морфолошке његове студије биће, истина, ограничене на доста узани круг наших домаћих географа, ама ће их без сумње свак са великим интересом читати. Рад тај заслужује тим већу хвалу, што је у нас раденика те руке још врло мало и што прилике за испитивање крајева, којима се Цвијић овдје бави, нијесу баш бог зна како згодне.

Читајући књигу Цвијићеву осјетисмо и опет пријеку потребу јединствене географијске терминологије, која би нам напредак географије знатно подигла. Никако не можемо одобрити, што овако угледан географ употребљава туђе називе за неке географијске појмове, гдје би се иначе, без велике натеге, могао наћи или барем према духу нашега језика сковати домаћи назив. „Глечер“, „мушелкалк“, „басен“ не смију да се одомаће у нашој књизи. **Станко Павичић.**

Bosna i Hercegovina u djelu **„Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“.**

Uz ovu našu svesku prilažemo prospekt c. i kr. dvorske i sveučilišne knjižare *Alfreda Höldera* u Beču: (I. Rothenthurmstrasse 15), kojim javlja, da je dne 1. decembra

1899. izišla iz štampe u kolu poznatoga velikoga djela o našoj monarhiji prva sveska, prikazana studiju Bosne i Hercegovine.

Suvišno je isticati, koliko ugodne osjećaje pobugjuje u nama ova publikacija. Na to nas duži onaj veliki pijetet spram pokretača ideje, blagopokojnoga carevića i kraljevića Rudolfa, da se čitalačkomu svijetu pruži iscrpna slika sviju naroda pod žezlom Njegovoga Veličanstva, našeg najmilostivijeg vladara Franje Josipa I. Veliko djelo izlazi sada po najvišoj odluci cara i kralja pod pokroviteljstvom prejasne udove Stefanije. Pod ovom pak sjajnom zaštitom predaje se eto javnosti i naša Herceg-Bosna u najvjernijem opisu i u umjetnički izragjenim slikama.

Na ponuku preuzvišenoga gospodina zajedničkog ministra financija pl. Kállay-a sabralo se u to ime odlično kolo spisatelja i slikara, pa nam u toliko već ova prva sveska opravdava nadu, da će odjelak o Bosni i Hercegovini dostojno stati uz bok drugim knjigama u ovom uglednom patriotskom pothvatu.

Naš odjelak izići će u sedamnaest snopića, od kojih svaki zapada 60 helera (30 novč.). Pošljednji snopić izići će polovinom god. 1901.

Preporučujući ovo djelo najtoplije, odajemo samo maha onoj potrebi, koja nije nikada izlišna, a ta je, da se u velikom svijetu i o nama čuje.

Različito. — Различито.

Руски учењак у Босни.

Овог је љета др. мед. Александер Харузин, университетски професор у Петрограду, у својству изасланика императорског руског географског обшчества петроградског близу два мјесеца боравио у Босни и Херцеговини, проучавајући свестрано наше етнографске и антрополошке прилике и служећи се при тому у велике збиркама нашег музеја, те испитујући нарочито његову богату колекцију лубања из гробница разних перијода.

Резултате својег знанственог рада изложио је г. др. Харузин у извјештају, поднесену реченому ученому друштву, па је тијем поводом друштвени предсједатељ, господин П. пл. Семенов управио одјелному предстојнику, госп. Исидору пл. Бенку писмо, које овдје износимо у цјелини у пријеводу и у изворном француском тексту, а у доказ, како се угодно дојимље руских знанствених кругова усрдно сусретање и живо потпомагање одличних учењака у њиховом научном раду у нашој домовини. Госп. Сименов пише:

„Бр. 550. Петроград, дне 19. новембра (1. децембра) 1899.

Господине баруне! Г. Харузин, вративши се у Петроград с путовања, које је под аусиицијама царског руског географског друштва провео широм Босне и Херцеговине, истакнуо је у својем извјештају пред друштвеним одбором у ванредно врућим изразима благонаклоно сусретање, којим сте га Ви почастили и великодушну помоћ, што ју је свуда у земљи налазио код домаћих власти, повјерених Вашој управи, па је још додао, да је све ово много допринијело, што му је рад његов био успјешан.

Савјет императорског руског географског обшчества, уважавајући дубоко просвијетљену наклоност, којом сте изволели почастити нашег изасланика, наредио ми је, да Вам, господине баруне, изразим потпуну и усрдну благодарност на овој учтивости спрам императорског руског географског друштва.

Примите госп. баруне, увјерење мојег наодличнијег поштовања.“

(„Monsieur le Baron,

M. Kharouzine, à son retour à St-Pétersbourg du voyage qu'il avait entrepris sous les auspices de la Société Impériale Russe de Géographie en Bosnie et Herzégovine, parle en des termes particulièrement chaleureux dans son rapport au Conseil de la Société, du bienveillant accueil que Vous avez bien voulu lui faire, aussi que de l'appui généreux

qu'il a trouvé partout dans les provinces soumises à Vos ordres, de la part des administrations locales, ce qui a beaucoup contribué à la réussite de ses travaux.

Le Conseil de la Société Impériale Russe de Géographie, appréciant profondément la bienveillance éclairée dont Vous avez bien voulu honorer un délégué de la Société me charge de Vous transmettre, Monsieur le Baron, l'expression de sa pleine et sincère gratitude pour cet acte de courtoisie envers la Société Impériale Russe de Géographie.

Agréez, Monsieur le Baron, l'assurance de ma considération la plus distinguée.

P. de Semenow.")

Ispravak. Molimo naše štovane čitatelje, da u „Glasniku zem. muzeja“ od godine 1898. (X.) u raspravi „Ravna grobišta Iapoda u Ribiću kod Bihaća“ izvoli ispraviti ovu pogrješku: na strani 655. u desetom redu odozgo neka se mjesto 138.—161. pr. Kr. stavi *138.—161. po Kr.*

Uredništvo.

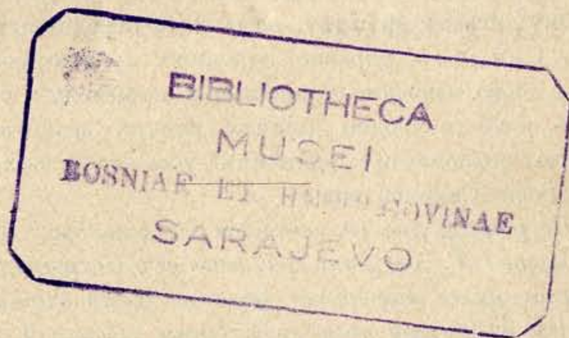

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.